

T.C.
Fırat Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı
Türkçe Eğitimi Bilim Dalı

**ORTAOKUL 5. SINIF TÜRKÇE DERS KİTABINDAKİ
METİNLERDE BULUNAN ZİT ANLAMLI KELİMELE VE BU
KELİMELEİN PROGRAMDAKİ KAZANIMLARLA UYUMU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Buse ZENGİN

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Turan SİNAN

ELAZIĞ-2017

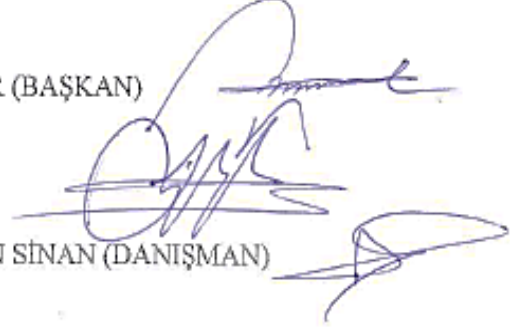
T.C.
Fırat Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı
Türkçe Eğitimi Bilim Dalı

Buse ZENGİN'in Yrd. Doç. Dr. Ahmet Turan SİNAN danışmanlığında hazırlamış olduğu "Ortaokul 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Metinlerde Bulunan Zıt Anlamlı Kelimeler ve Bu Kelimelerin Programdaki Kazanımlarla Uyumunu" başlıklı tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulunun 08.09.2017 tarih ve 48668769/57 sayılı kararı ile oluşturulan jüri tarafından 29. 09. 2019 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğu ile başarılı sayılmıştır.

İmza

Jüri Üyeleri:

1. YRD. DOÇ. DR. NURŞAT BİÇER (BAŞKAN)
2. YRD. DOÇ. DR. SEZGİN DEMİR
3. YRD. DOÇ. DR. AHMET TURAN SİNAN (DANIŞMAN)
- 4.

Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulunun
tarih vesayılı kararıyla yüksek lisans tezi olarak kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ayşegül GÖKHAN

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü

BEYANNAME

Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Yrd. Doç. Dr. Ahmet Turan SİNAN danışmanlığında hazırlamış olduğum ***"Ortaokul 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Metinlerde Bulunan Zıt Anlamlı Kelimeler ve Bu Kelimelerin Programdaki Kazanımlarla Uyumu"*** adlı yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi hâlinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

Buse ZENGİN

08.06.2017

ÖN SÖZ

Dil, insanların geçmişten günümüze duygu, düşünce, deneyim ve hayallerini ifade ettiği; bazı sırları hâlâ çözülememiş bir muammadır. Dil, bireyin toplumsallaşma sürecinde önemli bir yere sahiptir. Dilde, insan varlığının toplum içindeki binlerce yıllık yaşayışının zaman süzgecinden geçerek, billurlaşmış anlam ve özü bulunabilir. Bu bakımdan, on binlerce kelime ve şekilden kurulmuş olan dil, yapı ve işleyişinin ayrıntılarına doğru inildikçe; insan, toplum, millet ve kültür varlığına hükmeden çok yönlü ve derin anlamlı bir sistem olarak karşımıza çıkar. Ana dili ise insanların önce annesinden sonra da etkileşimde bulunduğu yakın çevresinden öğrendiği dildir. Kişi başta annesinden öğrendiği ana dilini okula başlayınca çevresinde bulunan her türlü uyarıcıyla geliştirir ve ilerletir. Okul çağına gelmiş çocuğun ana dili ve Türkçe eğitiminde büyük önem arz eden bu uyarıcılardan bazıları ders ve çalışma kitaplarıdır. Ders kitaplarının kalitesi öğrenciler üzerinde büyük etkiye sahiptir. Çünkü iyi bir ders veya çalışma kitabı öğrenciyi olumlu etkileyecekken kalitesi düşük olan ise öğrenci üzerinde olumsuz etki bırakacaktır. Bu çalışmamızda çocuk üzerinde büyük etkiye sahip ders kitaplarından, 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki zıt anlamlı unsurlar belirlenmiş ve bu kelimelerin programla uyumu üzerinde durulmuştur.

Çalışmalarım boyunca bilgi ve tecrübelerinden faydalandığım, hiçbir zaman emeğini ve sabrını esirgemeyen, her aşamada vakit ayıran tez danışmanım saygıdeğer hocam Yrd. Doç. Dr. Ahmet Turan SİNAN'a, çalışmam boyunca fikirlerinden faydalandığım değerli hocam Prof. Dr. Şener DEMİREL'e, araştırmamın her aşamasında yol gösteren ve desteğini esirgemeyen kıymetli hocam Yrd. Doç. Dr. Sezgin DEMİR'e teşekkürlerimi sunarım. Söz konusu ben olduğumda hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan, akademik anlamda da her daim yanımda olan, desteğini hep hissettiğim, bir ömür minnet duyacağım kıymetli annem Asuman YILMAZ'a; çalışmam boyunca beni hep cesaretlendiren ve büyük bir sabır göstererek desteğini esirgemeyen sevgili eşim İmdat ÇIPLAK'a, tezim için vakit ayırıp okuyan ve her daim fikirlerinden yararlandığım can dostum Gülşen GÜNDOĞDU'ya çok teşekkür ederim.

Buse ZENGİN

ELAZIĞ, 2017

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Ortaokul 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Metinlerde Bulunan Zıt Anlamlı Kelimeler ve Bu Kelimelerin Programdaki Kazanımlarla Uyumunu

Buse ZENGİN

Fırat Üniversitesi

Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı

Türkçe Eğitimi Bilim Dalı

Elazığ, 2017, Sayfa: X+90

Bu araştırmanın amacı 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metinleri anlam bilimi yöntemleriyle inceleyip metinlerin içeriğindeki zıt anlamlı unsurları tespit etmek ve bu metinlerin 2015 yılında yayımlanan Türkçe Dersi Öğretim Programı ile uygunluğunu belirlemektir.

Araştırmada ilk olarak dil, ana dili, söz varlığı, anlam gibi konulara değinilmiş daha sonra 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metinler, sözcük anlam bilimi açısından incelenerek içeriğindeki zıt anlamlı unsurlar çözümlenmiştir. Metin içindeki göstergelerin anlam özellikleri belirlenip bu zıt anlamlı göstergelerin kullanım sıklıkları tespit edilmiştir. Son olarak tespit edilen zıt anlamlı unsurlar ve bunların kullanım sıklıkları baz alınarak, bulunan zıt anlamlı kelimelerin Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndaki kazanımlarla uyumu belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma, 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metinlerin Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda sadece 5. sınıf kazanımları içinde yer alan okuma/söz varlığı alanındaki kazanımlarla uyumluluğunu belirleme açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Anlam bilimi, ders kitabı, gösterge, sözcük, söz varlığı, zıt anlam.

ABSTRACT

Master Thesis

Antonyms Found in The Texts in The 5th Class Turkish Course Book Of Secondary School and The Suitability of These Antonyms with Learning Outcomes in The Curriculum

Buse ZENGİN

Fırat University

Institute of Educational Sciences

Department of Turkish Language and Social Sciences

Department of Turkish Language

Elazığ, 2017, Page: X+90

The aim of this research is to examine the texts in the Turkish Course Book of 5th Class with semantic methods and to detect the elements in the texts which have antonymous meanings. Additionally, this research aims to determine the suitability of these texts with the Turkish Curriculum published in 2015.

In the research, firstly; the topics such as language, native language, vocabulary, and meaning were mentioned and then elements having antonymous meanings in the Turkish Course Book of 5th Class were analyzed by being examined in terms of lexical semantics. Semantic features of indicators in the texts were determined and the frequency of occurrence of those antonym signs was analyzed. Finally, it was tried to determine the suitability of antonyms which are detected by taking elements having antonymous meanings and frequency of occurrence of those elements into consideration with learning outcomes of the Turkish Curriculum. The research is important in terms of determining the suitability of the texts in the Turkish Course Book with learning outcomes in the field of reading/vocabulary which are only found in 5th Class learning outcomes in the Turkish Curriculum.

Keywords: Semantics, course book, sign, word, vocabulary, antonym.

İÇİNDEKİLER

ONAY.....	I
BEYANNAME	II
ÖN SÖZ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER	VI
TABLolar LİSTESİ	IX
KISALTMALAR LİSTESİ.....	X
BİRİNCİ BÖLÜM	1
I. GİRİŞ.....	1
1.1. Problem	2
1.2. Araştırmanın Amacı.....	3
1.3. Araştırmanın Önemi	3
1.4. Sayıtlılar	3
1.5. Sınırlılıklar	4
İKİNCİ BÖLÜM.....	5
II. DİL VE ANA DİLİ	5
2.1. Dil	5
2.2. Ana Dili.....	8
2.3. Söz Varlığı	10
2.3.1. Söz Varlığını Oluşturan Unsurlar	15
2.3.1.1. Temel Söz Varlığı.....	15
2.3.1.2. Yabancı Sözcükler	16
2.3.1.3. Deyimler	18
2.3.1.4. Atasözleri	19
2.3.1.5. Kalıplaşmış Sözler	21
2.3.1.6. İlişki Sözleri (Kalıp Sözler)	21
2.3.1.7. Terimler	23
2.3.1.8. İkilemeler	23
2.3.1.9. Doldurma Sözler	24

2.3.1.10. Çeviri Sözler	25
2.4. Dil Bilimi	26
2.4.1. Dil Bilimi ve Filoloji.....	27
2.4.2. Dil Bilimi ve Dil Bilgisi.....	27
2.4.3. Dil Biliminin Tarihsel Gelişimi	27
2.4.4. Dil Biliminin Dalları	29
2.4.4.1. Ses Bilimi.....	29
2.4.4.2. Fonoloji.....	30
2.4.4.3. Biçim Bilimi	30
2.4.4.4. Söz Dizimi (Dizim Bilgisi/Sentaks)	30
2.4.4.5. Sözcük Bilimi	31
2.4.4.6. Sözlük Bilimi	31
2.4.4.7. Gösterge Bilimi.....	31
2.4.4.8. Ad Bilimi	32
2.4.4.9. Lehçe Bilimi	33
2.4.4.10. Anlam Bilimi (Semantik).....	33
2.4.4.10.1. Anlam Biliminin Tarihsel Gelişimi	34
2.5. Anlam.....	36
2.5.1. Eş Adlılık, Eş Seslilik ve Eş Yazımlılık	38
2.5.2. Çok Anlamlılık	39
2.5.3. Eş Anlamlılık (Yakın Anlamlılık)	39
2.5.4. Zıt (Karşıt, Ters) Anlamlılık	40
2.5.4.1.2. Dereceli Karşıtlıklar.....	44
2.5.4.1.3. Yön Gösteren Karşıtlıklar	45
2.5.4.1.4. İlişkisel Karşıtlıklar.....	45
2.5.4.1.5. Biçimsel (Morfolojik) Karşıtlıklar.....	45
2.5.4.2. 2015 Yılında Yayımlanan Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda Zıt Anlamlı Kelimelerin Yeri	47
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	49
III. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	49
3.1. Araştırmanın Modeli.....	49
3.2. Evren ve Örneklem	50

3.3. Verilerin Analizi	50
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	51
IV. BULGULAR	51
4.1. İkili Karşıtlıklara Ait Bulgular	51
4.2. Dereceli Karşıtlıklara Ait Bulgular	60
4.3. Yön Gösteren Karşıtlıklara Ait Bulgular	66
4.4. İlişkisel Karşıtlıklara Ait Bulgular	68
4.5. Biçimsel (Morfolojik) Karşıtlıklara Ait Bulgular	71
4.6. Farklı Zıt Anlam Örnekleri	81
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	82
V. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	82
KAYNAKLAR	84
EKLER	88
Ek 1. Turnitin Benzerlik Raporu.....	88
ÖZ GEÇMİŞ	90

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. 5.Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metin türlerinin ikili karşıtlıklar açısından anlam yapıları	59
Tablo 2. 5.Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metin türlerinin dereceli karşıtlıklar açısından anlam yapıları	65
Tablo 3. 5.Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metin türlerinin yön gösteren karşıtlıklar açısından anlam yapıları	68
Tablo 4. 5.Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metin türlerinin ilişkisel karşıtlıklar açısından anlam yapıları	71
Tablo 5. 5.Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metin türlerinin biçimsel karşıtlıklar açısından anlam yapıları	77
Tablo 6. 5.Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metin türlerinin zıt anlam yapıları.....	78
Tablo 7. 5.Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki zıt anlamlı unsurların zıt anlamlılık çeşitlerine göre anlam yapıları.....	79
Tablo 8. 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metin türlerinin karşıtlık çeşitlerine göre anlam yapıları	80

KISALTMALAR LİSTESİ

Akt.	: Aktaran
Çev.	: Çeviren
f	: Frekans
Fr.	: Fransızca
İng.	: İngilizce
ks.	: Kullanım Sıklığı
s.	: Sayfa

BİRİNCİ BÖLÜM

I. GİRİŞ

Araştırmanın bu bölümünde araştırmayla ilgili temel bilgilere, araştırmanın temel problemine, amaçlarına, önemine, araştırma ile ilgili sayıtlara ve araştırmanın sınırlılıklarına yer verilmiştir.

Dil, insanların geçmişten günümüze kadar iletişim kurmak için kullandığı bir sistemdir. İnsanların toplumsallaşma sürecinde büyük öneme sahip olan dil, toplumsal uzlaşımın oluşturulmuştur. Yani insanlar bireysel olarak bu dili değiştiremezler aksine dil ile ilgili kurallara herkesin uyma zorunluluğu vardır. Dil, bir millet için bağımsızlık sembollerinden biridir. Çünkü insanlar herhangi bir sebepten ötürü dillerini kaybederlerse o millet de zamanla yok olur.

Ana dili, insanların başta annesinden daha sonra da iletişimde bulunduğu yakın çevresinden öğrendiği dildir (Aksan, 1975, s.405). Burada odak ne kadar anne gibi görünse de anne kadar yakın olan herkesi bu tanımda kullanabiliriz. Çünkü öksüz kalan bir çocuk için bu tanım geçerli olmayabilir. Bu durumda annenin yerinde olan teyze, hala, dayı, amca vs. gibi akrabalar çocuğun ana dili ediniminde büyük önem arz eder. Çocuk okul çağına gelene kadar ana dilini edinmiş olur ve okula ana dilini bilerek gelir. Yani okul çocuğa ana dilini öğretmez sadece çocuğun ana dilini geliştirir ve sistematik olarak bir düzene koyar. Önce anne ve yakın çevreden, sonra da iletişimde bulunulan çevreden öğrenilen ana dili, okul çağında da iyi bir eğitimle geliştirilebilir. İyi bir ana dili eğitimi çocuğun düşünce dünyasını da zenginleştirir. Bu da çocuğun daha erken öğrenmesini ve öğrendiklerini daha erken hayata geçirmesini sağlar. Ana dili eğitiminde bazı araç gereçler büyük öneme sahiptir. Bunlardan bazıları ders ve çalışma kitaplarıdır. Özellikle Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin kalitesi, çocuğun sözcük dağarcığını direkt etkileyeceği ve düşünce dünyasında yeni ufuklar açacağı için daha büyük bir öneme sahiptir.

Yapılandırmacı yaklaşımla hazırlanan Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda merkezde öğrenci vardır. Çocuk dili veya herhangi bir bilgiyi kendisi öğrenmelidir,

öğretmen ise sadece onun doğruyu bulmasında bir yol gösteren konumunda olmalıdır. Öğretmen bu süreçte çocuğa uygun ortamlar hazırlamalıdır ve çocuğu öğrenme duygusunun artması için motive etmelidir. Çocuk okul süresince dili gerçek hayatla ilişkilendirerek öğrenir ve diğer öğrendiklerini de bu dil aracılığıyla aktarır. İşte tam bu aşamada Türkçe ders kitaplarındaki kalite ön plana çıkar. Çünkü ders kitaplarındaki metinler çocuğun hayata bakışını şekillendirir nitelikte ve Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın amaçlarına uygun olmalıdır.

Anlam Türkçe Sözlük'te (2009, s.101), “*Bir kelimeden, bir sözden, bir davranış veya olgudan anlaşılan şey; bunların hatırlattığı düşünce veya nesne, mana*” şeklinde tanımlanmıştır. Dil biliminin bir alt dalı olan anlam bilimi, son yıllarda üzerinde çalışılan ve ön plana çıkan bir alan hâline gelmiştir. Bu durum anlam üzerine yapılan çalışmaların, araştırmaların, tartışmaların sınırlı ve yetersiz olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmanın da 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metinlerin sözcük anlam bilimi ve cümle anlam bilimi açısından ele alarak Türkçenin öğretimindeki çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

1.1. Problem

Konuyla ilgili literatür taraması kapsamında daha önce yapılan çalışmalarda, araştırmacıların çalışmalarında anlam konusundan çok biçimsel konulara önem verdikleri tespit edilmiştir. Bununla birlikte son yıllarda yapılan çalışmalarda anlam konusu, araştırmacılarca ele alınmaya başlanmış ancak bu çalışmaların yeterli olmadığı düşünülmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan denemeler, TEOG vb. sınavlarda anlam sorularının sayısının artması anlam konusunun öneminin giderek arttığının göstergesidir. Son yıllarda anlam çalışmalarının büyük bir öneme sahip olması, Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde anlam konusuyla ilgili bolca örneğin kullanılmasını gerekli kılmıştır. Ders kitaplarında bulunan anlam örneklerinin tespiti için 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'nda bulunan zıt anlamlı sözcükler araştırma konusu olarak seçilmiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın genel amacı 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metinleri anlam bilimi yöntemleriyle incelemek, metinlerin sözcük anlam bilimi açısından yapısını belirlemek ve bu metinlerin 2015 yılında yayımlanan Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndaki ilgili kazanımlarla uyumunu belirlemektir. Bu amaç kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metinler, sözcük anlam bilimi açısından gereken özellikleri taşımakta mıdır?
2. 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metinler, Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndaki ilgili kazanımlarla uyumlu mudur?
3. 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metinlerde geçen zıt anlamlı kelimeler metnin türüne göre nasıl bir dağılım göstermektedir?

1.3. Araştırmanın Önemi

Araştırmada 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki zıt anlamlı unsurlar bağlama göre belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma bu unsurların Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndaki kazanımlarla uyumunu ele aldığı için, araştırmanın 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'na alınacak yeni metinlerin kelime dağılımının belirlenmesine (eş anlam, zıt anlam, eş sesli vb.) yani özellikle anlam konusunun kavratılmasına katkı sağlayacağı beklenmektedir.

1.4. Sayıtlar

Araştırmanın sayıtları şunlardır:

1. Metinleri çözümlemede kullanılan yöntem ve teknikler çağdaş anlam bilimi yansıtabilecek niteliktedir.
2. Örneklem, evreni temsil edecek niteliktedir.

1.5. Sınırlılıklar

Bu araştırma 2016-2017 eğitim öğretim yılında devlet okullarında okutulan 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı ve Türkçe Dersi Öğretim Programı kapsamında yürütülen Türkçe dersi ile sınırlıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

II. DİL VE ANA DİLİ

2.1. Dil

Geçmişten günümüze insanların ayırt edici özelliklerinin başında “dili” gelmiştir. Çünkü dil toplumdan topluma hatta kişiden kişiye değişkenlik gösteren, insanlar arasında iletişimi sağlayan canlı bir varlıktır. Dilin bu değişkenliği farklı dil tanımlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ergin (2008, s.3) dili, *“İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimai bir müessesedir”* şeklinde tanımlamıştır. Başka bir tanımda dil, insanların herhangi bir sıkıntısını anlatmak için kullandıkları sesli ifadeler olarak göze çarpmaktadır (Banguoğlu, 2007, s.9). Dil tanımlarından birinde de dilin insanoğlunun dünyaya geldiği andan itibaren sosyalleşmesi sürecinde kullandığı bir iletişim aracı olduğu ifade edilip dilin iletişimdeki önemini vurgulanmıştır (Sinan, 2006, s.75). İsviçreli dil bilimci F. de Saussure (2001, s.39-45); dilin bir tür sözleşme, bir tür uzlaşım olduğunu belirterek kavramları aktaran bir göstergeler dizgesi olduğunu ortaya koymuştur. Aksan (2003, s.11) ise dili, *“Dil bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren, kimi sırlarını bugün de çözemediğimiz büyüğü bir varlıktır”* şeklinde ifade ederek dilin bir anda tanımlanmayacağına dikkat çekmiştir. Sonuç olarak dil insanların duygu, düşünce, hayal, izlenim ve deneyimlerini anlatmak için kullandığı toplumsal bir bildirişim aracıdır. İnsanlar bazen duygularını, düşüncelerini anlatmak için jest ve mimiklerini kullansalar da sayılanların ifadesi için en mükemmel araç dildir.

Dilde, insan varlığının toplum içindeki binlerce yıllık yaşayışının zaman süzgecinden geçerek billurlaşmış anlam ve özü bulunabilir. Bu bakımdan on binlerce kelime ve şekilden kurulmuş olan dil, yapı ve işleyişinin ayrıntılarına doğru inildikçe;

insan, toplum, millet ve kültür varlığına hükmeden çok yönlü ve derin anlamlı bir sistem olarak karşımıza çıkar.

Bir toplumu yaşatan, toplumun varlığının devamını sağlayan ve insanlar arasında toplumsal bir birliktelik yaratan dilin, toplum hayatındaki yeri çok önemlidir. Çünkü dilin varlığı toplumun taşıyıcılığı demektir. Kültür, ortak yaşayış sonucu oluşur ve gelişir; dil aracılığıyla nesilden nesile aktarılır. Kültür hiçbir zaman dilden ayrı düşünülemez. Bu da demek oluyor ki milletin yaşayışını kültür yansıtır, kültürü ise dil aktarır. Bu aktarımın devamı demek milletin varlığının devam ettiği anlamına gelir. O hâlde milletin varlığı, dilin varlığıyla olağandır.

Millî varlığın korunmasıyla dilin korunması arasında çok sıkı bir ilgi vardır. Dilini unutmayan fakat bağımsızlığını kaybeden bir toplum milliyetini koruyor demektir. Bu toplum, bağımsızlığını kazanıp bir devlet kurarak, bir millet olarak yeniden tarih sahnesine çıkabilir. Sovyet Rusya'nın dağılmasıyla Türklerin ve diğer milletlerin bağımsız birer devlet olarak yeniden tarih sahnesine çıkmaları bunun en iyi örneğidir. Tarihte bunun başka pek çok örneği vardır. Ancak dilini kaybeden milletlerin tarih sahnesinden silindikleri bilinmektedir.

Özetlemek gerekirse dil, milletin manevi gücünün aynasıdır. Bir milletin kültürel değerlerini oluşturan ve o milleti ayakta tutan; edebiyatı, sanatı, bilim ve tekniği, dünya görüşü, ahlak anlayışı, müziği geçmişten günümüze ancak dil sayesinde aktarılmaktadır. Dolayısıyla dilin korunmasıyla millî varlığın korunmasını aynı seviyede algılamak gerekir.

Dil konusunda önemli bir yere sahip olan Saussure'ün, dilleri diğer dizgelerden ayıran bazı dil özelliklerine değinmek istiyorum:

1. Nedensizlik

Bu özelliğe göre gösteren ile gösterilen arasındaki bağ nedensizdir. Meselâ, *kuş* göndergesiyle onun göstereni k-u-ş seslerinin birleşimi arasında hiçbir bağ yoktur. İnsanlar bu kavramları bir uzlaşım ile ses birleşimlerinden meydana getirmişlerdir. Saussure'e göre gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki, çağrışım ilişkisidir ve bu iki öge sürekli birbirini çağrıştırmaktadır (Aksan, 2016, s.44-45).

2. Nedenlilik

Yansıma sözcüklerde gösteren ile gösterilen arasındaki bağ belli bir oranda nedenlidir yani zorunludur.

3. Çizgisellik

Gösterenin bir özelliği olan çizgisellik, gösterenin sesletilmesinin bir zaman çizgisi içinde gerçekleşebileceğini ifade eder. Bir kelime ister Türkçe ister Almanca isterse Farsça olsun hiçbir harfi atlayarak ifade edemeyiz. Yani her kelimede bir sıra ve bir düzen vardır. Seslerin, kelimelerin, cümlelerin sıraya girmesi onun çizgiselliğini gösterir. Bizler birçok göstergeyi aynı anda algılayabiliriz. Ancak dil göstergeleri sessel olduğu için bu ses birimlerinin (ünlü-ünsüz) tümünün bir çırpıda söylenmesi imkânsızdır. Sesler birbiri ardına eklenerek belirli bir zaman içinde ses dizilerini oluşturur ve bu çizgisel bir düzlemde gerçekleşir. Biz *kuştaki* seslerin tümünü bir anda söyleyemeyiz ya da *uşk*, *şuk* gibi seslerin yerlerini değiştirerek sesletemeyiz. Çünkü bu durumda bu kelime Türkçe konuşanlar için hiçbir şey ifade etmeyecektir (Aksan, 2016,s.45).

4. Değişmezlik

Saussure'e göre gösteren unsuru kendisini kullanan dilsel topluluk bakımından zorunlu olarak benimsenmiştir. Bu konuda topluma görüşü sorulmaz, dilin seçtiği gösteren yerine başkası kullanılamaz. Bu zorunlu bir seçimdir ve bireyin isteğiyle değiştirilemez çünkü gösterge nedensizdir ve uzlaşımsaldır. Örneğin, *kuş* yerine başka bir gösterenden yararlanılamaz. Bu da gösterenin değişmezliğini gösterir (Köktürk ve Eyri, 2013)

5. Değişebilirlik

Gösterenin bir özelliği de değişebilirliğidir. Bu özellik her ne kadar değişmezlikle çelişiyormuş gibi görünse de özünde öyle değildir ve her dilin sürekli bir değişim içinde olduğunu, zaman içinde gerçekleşebilecek değişimleri anlatır. Söz gelimi, *yavuz* kelimesinin önceden *kötü* anlamında olması daha sonra *iyi* anlamına gelmesi gösterenin değişebilirliğini ortaya koyar.

6. Dizge

Her gösterge belli bir dizge içerisinde anlam kazanır. Dillerde yer alan bağımlı ve bağımsız biçim birimler dikey ve yatay olarak birtakım ilişkiler içinde bulunurlar ve bu ilişkiler de dil dizgesinin yeterli çeşitlilikte dilsel ifadeler oluşmasına olanak tanır.

7. Söylem

Saussure, dillerin kullanımında ortaya çıkan farklı kullanımların yani sözlerin varlığına değinmiş ve söylemin önemine dikkat çekmiştir.

8. Çift Eklemlilik

Dilleri diğer dizgelerden ayıran çift eklemlilik, dil yetisinin sık sık sözü edilen bir özelliğidir. Bu terim bütün dilleri niteleyen bir özelliği belirtir. Dil yetisinin eklemliliğine açıklık getirerek bunun iki değişik düzlemde ortaya çıktığını belirtmek gerekir (Martinet, 1998, s.21). Dilin birinci eklemlilik özelliği, sözcelerin daha fazla birimlere bölünemeyecek en küçük anlamlı birimlerden oluşmasıdır. İkinci eklemlilik özelliği ise anlamlı olmayan gösteren ile işlevi olan ses birimlerinden oluşur.

2.2. Ana Dili

Bir dilin bireysel ve toplumsal yönü vardır; bu yönler bireyin niteliklerine, eğitim seviyesine, kültürel birikimine, düşünme becerisine, ruhsal yapısına ve ruh durumuna göre bireyler arasında farklılık göstermektedir. Farklı iki ailede yetişmiş ikizler dahi konuştukları dil bakımından farklılık arz edebilir. Bunun nedeni ise ikizlerin büyüdükları çevrenin, aldıkları eğitimin ve etrafındaki uyarıcıların aynı olmamasıdır. Fakat aynı ailede yetişen, aynı şartlarda ve ortamlarda eğitim gören iki kardeşin dili; kelime dağarcığı ve bu kelime dağarcığını ifade ediş biçimleri çok az farklılık gösterir. Kardeşlerde, ruhsal durumların etkisiyle, kimi kelimeleri kullanma sıklığı farklılık göstermekte, farklı yollarla düşünce ve duygularını aktarmak söz konusu olmaktadır. Dil, toplumun değer yargılarının ve normlarının bir davranış şekli olarak dile yansıtılmasına neden olmaktadır. Bu da dilin toplumlar arasında anlaşma sistemi olmasından kaynaklanmaktadır.

Ülkelerin eğitim politikaları incelendiğinde ana dil eğitimi ve öğretiminin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bireyin gelişimi, bir ulusal kimliğe sahip olması, vatandaşlık bilincinin oluşturulması açısından önemli olan ana dili eğitimi ve öğretimi her zaman önemli bir gündem konusu olmuştur. Dil bilimciler, ana dili bir kişinin içinde doğup büyüdüğü toplum çerçevesinde öğrendiği ilk dil olarak ifade etmektedir. Aksan (1975, s.405), ana dilini şöyle tanımlar: *“Ana dili, başlangıçta anneden ve yakın aile çevresinden, daha sonra da ilişkili bulunulan çevrelerden öğrenilen, insanın bilinçaltına inen ve bireylerin toplumla en güçlü bağlarını oluşturan dildir”* Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi, ana dilin anne ile ilgisi yadsınamayacak niteliktedir. Normalde çocuk, ilk etapta annesinin ses dizgesini, annesinin konuştuğu

dilin farklı ses özelliklerini alır. Anne ile çocuğu arasında kurulan güçlü bağ beden diliyle, ruh diliyle ve sözlü dille oluşturulur. Söz konusu dilin özelliğı, ifade edilen iletişim etkinliklerinin niteliğıyle paralellik göstermektedir. Bir çocuk için anne, bir sevgi masalıdır, dili ise masalların en güzeli. İngiliz filozofu G. Dokl der ki: “*Dâhilerin çoğı babalarından ziyade analarından öğrenmişler ve ana terbiyesi ile yücelmişlerdir*” Leonardo da Vinci anasının dizinde dinlediğı masallarla yetişmiştir. Bahtiyar Vahapzade (1999) ise annesinin anlattığı masalların, şu anki konumuna ulaşmasında büyük etkisi olduğunu ifade etmektedir. Bu iddialara karşı kimi bilgiler ise, ana dili ifade edilirken annenin temel olarak algılanmaması gerektiğı görüşündedir. Bunun nedeni, annesiz çocukların yakınlarında babası, halası, teyzesi olabilir. Bu ifadenin özünde de ana dilin çocuğun çevresini ifade ettiğı görölmektedir.

Bir toplumun geçmiş ve gelecekteki tüm değerleri ana dili sayesinde kuşatılır. Söz konusu dilin iç ve dış yapısı, ait olduğu milletin hayat tarzıyla, düşünceleriyle kuvvetli bir ilişki içerisindedir. Bunun sonucu olarak millet olma bilinci, sadece ana dilinin iyi bir şekilde kazanılmış olmasıyla mümkün olabilir. Dil; kültürleri, değerleri ve bilgiyi kuşaktan kuşağı aktararak yaşanan çağı bakış açımızı belirler. Bu nedenle her ulusun kendi diline gereken özeni göstermesi gerekir.

Alphonse Daudet’in de “*Son Ders*” adlı ünlü hikâyesinde, işgal altındaki okulun öğretmeninin ağzından çocuklara verdiği son ders, esaretten kurtulmanın tek yolunun ana dilini unutmamak ve korumak gerektiğı şeklindedir. Edmondo de Amicis, vatan sevgisi ile dil arasında ilişki kurar ve bir hikâye kahramanının ağzından, vatanı neden sevdiğinin cevabı olarak şunu söyler: “... *Konuştuğum dil, okuduğum kitaplar, onun dili ve kitapları olduğu için severim*” Bu tür örnekler; başlıca kimliklerin, değerlerin, varlıkların muhafaza edilmesinde, geliştirilmesinde, duygusallıktan öte, ana dilinin önemini vurgulamaktadır.

Son olarak yapılan literatür taramasında “*ana dili*” ile “*ana dil*” kavramlarının birbiri yerine kullanılmakta olduğu görölmüştür. Bizim ülkemizde konuşma dilinde de benzer kullanımın olduğu söylenebilir. Hâlbuki ana dili daha önce ifade ettiğimiz tanımın çerçevesinde ele alınırken ana dil, kaynaklarda “*Birden çok dile kaynaklık eden dil, akraba dillerin türediğı dil*” olarak ifade edilmektedir (Hengirmen, 1999, s.25).

2.3. Söz Varlığı

Düşünce ile ayrılmaz bir bütün olması dilin en önemli özelliklerinden birisidir. Çünkü başkalarına iletmek istediğimiz duygu ve düşüncelerimizi dil vasıtasıyla gerçekleştiririz. Dilin kullanımında ve düşüncelerin gelişmesinde temel unsur ise kelimelerdir. Kelime Türkçe Sözlük'te (2009, s.1805), “*Anlamı olan ses veya ses birliği, söz, sözcük*” olarak tanımlanmıştır. Sözcükler insanların kâinattaki her türlü nesneyi, varlığı, düşünceyi vb. içselleştirmelerini sağlayan ve dilin söz varlığını oluşturan en önemli öğelerdir. Ancak bir dildeki sözcüklerin tamamı o dilin söz varlığını ortaya koymak için yeterli değildir. Bir dilin söz varlığı denince, yalnızca o dilin kelimeleri değil; kalıplaşmış sözlerin, deyimlerin, atasözlerinin, terimlerin ve çeşitli kalıpların oluşturduğu bütünü anlamak gerekir (Aksan, 2015, s.15). Sözcük ve mefhumlardaki zenginlik yani söz varlığının çeşitliliği düşünme sürecinde akılcılığa ve düşünüşteki zenginliğe işaret eder. İnsanın sözcük ve mefhum yönünden zengin bir birikime sahip olması, söz varlığının genişliği; düşüncede de zengin olmasını sağlar (Budak, 2000, s.92).

İnsan yaşamında evrenin özümsemişi, özümsemiş olarak anlamlandırılması ve bu anlamlar çerçevesinde düşünceler üretilmesi, aktarılması gibi önemli işlevlerin gerçekleştirilmesini sağlayan kelimelerin ve kelime birliklerinin toplamı, deyimler, atasözleri, kalıp ifadeler, terimler bir dilin söz varlığını oluşturur (Yalçın ve Özek, 2006, s.171). Yani kısacası söz varlığı “bir dildeki sözlerin bütünü” olarak tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük, 2009, s.1807). Söz varlığı kavramı söz dağarcığı kavramıyla karıştırılmamalıdır. Söz varlığı bir dildeki sözcüklerin tamamını karşılarken söz dağarcığı ise bir kişinin bildiği, kullandığı sözlerin tamamını karşılar. Sıradan bir insanın Türkçeyi kullanırken söz dağarcığını düşündüğümüzde orta tabaka ve işçi sınıfı yaklaşık bin kelime civarı, köylü bir insan ise aşağı yukarı beş yüz kelime civarında sözcük kullanımına sahiptir. Çünkü halk dilinde işaret, jest ve mimikler birçok kelimenin yerini tutar (Haşim, 1981, s.147). Bir millet için ortalama iki yüz-üç yüz kelime kullanımı, insanların dilin kullanım imkânlarını ya tam algılayamadıklarını ya da kullandıkları dilin fakirliğini gösterir. Türkçenin ilk yazılı kaynağı olan ve 8. yüzyılda vücuda geldiği tahmin edilen Orhun Yazıtları düşünüldüğünde Türkçenin kullanım olanaklarının (somut-soyut kelime kullanımları, eş anlamlı sözcükler, terimler, mefhum

zenginliği, deyim ve atasözleri kullanımları vb.) bu yazıtlardaki varlıkları incelendiğinde Türkçenin kullanım olanaklarının zenginliği göze çarpar. Yani sorun Türkçenin kullanım olanaklarının azlığı, fakirliği değil; dili kullanan bireyin söz dağarcılığının yetersizliği ve dilin olanaklarını tanımamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü kişinin dili kullanmasındaki başarısını gösteren en önemli unsur sözcüklerdir. Sözcükleri doğru anlamlandırmak ve doğru kullanmak, dilin kullanım olanaklarından faydalanmak Türkçenin zengin bir dil olarak algılanmasında büyük önem arz eder (Lüle Mert, 2013, s.13-31).

Bilindiği gibi Türkçede bir kelime birden çok anlama gelebilmektedir. Bir kelimenin akla gelen ilk anlamı (gerçek anlam/temel anlam) ile değerlendirilmesi doğru değerildir. Çünkü Türkçede kelimeler cümle içinde farklı anlamlara gelebilmektedir. Biz sadece gerçek anlamına bakarsak kelimenin anlam çerçevesini daraltmış oluruz. Cümlenin bağlamından hareketle kelime anlamları hakkında yorum yapabiliriz. Bu da insanların kelimeye yüklediği anlam zenginliğini gösterir. Örneğin, *göz* kelimesini organ adından hareketle daha geniş bir açıdan değerlendirirsek insanların mefhum dünyasında yerini alan birçok anlamdan da söz edebiliriz:

“Bir *göz* ev için dünyalar kadar para ödüyorlar.”

“Anahtarları çekmecenin *gözüne* bıraktım.”

“Ödevlerini yaparak öğretmenin *gözüne* girdi.”

“Söylediği yalanlarla *gözünden* düştü.”

“Zengin fakir *gözetmeksizin* herkese yardım eli uzatıyordu.”

“Bu öğrenci, benim ilk *göz ağrım*.” vb.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi, Türkçede bir kelimenin tek anlamı olduğunu söyleyemeyiz. Bir kelimenin özellikle deyimleşmiş hâlleri üzerinde durmak; eş, yan ve yakın anlamlarıyla çağrıştırdığı kelimelerden de söz etmek gerekir (Barın, 2003, s.313). Dilin bu özelliği ise Türkçenin yazı dili olarak çok daha eskilere uzandığının kanıtıdır.

Bir dilin söz varlığında kelimelere yeni anlamlar kazandırarak onları çok anlamlı duruma getiren aktarma ve türleri de önemli bir yere sahiptir. Örneğin, Arapça kökenli bir sözcük olan *akrep* bir hayvan adı iken biçim benzerliğinden dolayı saatin kısa göstergesini anlatır duruma gelmiştir. Başka bir örnekte ise ısıyı içine kolay vermeyen ve içindekini geç pişiren kap için kullanılan *sağır tencere* kelime grubu bir yandan *sağır*

sözcüğünün yeni bir anlam kazanmasını sağlamış diğer yandan insan ve hayvanları niteleyen bir sıfatın nesnelere aktarılabilirdiğini gösteren bir deyim aktarmasının varlığını ortaya koymuştur. Aynı durum Türkçede olduğu gibi başka dillerde de görülen *kör kuyu* kelime grubunda da göze çarpmaktadır (Aksan, 2015, s.21-22). Bunların dışında anlatımı güçlü kılan anlam olaylarının ve söz sanatlarının da söz varlığı kapsamında olduğunu göz ardı edemeyiz:

“Üzerindeki *leke* kolay kolay çıkmaz.” cümlesinde kullanılan *leke* sözcüğünde, sözcüğün yakın anlamı olan *kirlilik izi* söylenmiş fakat uzak anlamı olan *yüz kızartacak durum* kastedilmiştir.

Türkçenin önemli özelliklerinden biri de sözcük türlerindeki kullanım esnekliğidir. Bu esneklik söz varlığında artış ve yeni anlatım olanakları sağlar. Fransız Türkolog J. Deny Türkçedeki sözcük türlerinin Fransızcada olduğu kadar birbirinden kesin biçimde ayrılmamış olmasına dikkat çekmiştir. Türkçede isim, sıfat, zarf vb. ad soylu sözcükler birbiriyle iç içedir. Bir sözcüğü bu kesin olarak isimdir, bu kesin olarak sıfattır diye ayırmamız mümkün değildir. Yine bir sözcük hem isim hem sıfat hem de zarf olabilir. Bunu ise cümledeki kullanımı belirler. Örneğin; *doğru* sözcüğü “Anlattıklarının hepsi *doğruydu*.” cümlesinde isim, “*Doğru* insanlarla arkadaşlık etmelisin.” cümlesinde sıfat, “Hayatın boyunca *doğru* konuş.” cümlesinde ise zarf olarak kullanılmıştır. Bir sözcük cümledeki kullanımına göre edat ya da bağlaç da olabilir. Örneğin; “Bu soruları *yalnız* Ali çözer.” cümlesindeki *yalnız* sözcüğü edat olarak, “Sana kitabımı veririm *yalnız* yarın bana getireceksin.” cümlesinde ise bağlaç olarak kullanılmış ve bir sözcüğün farklı türde kullanılabileceğine dikkat çekilmiştir.

Bir dilin söz varlığı sadece sesler, kelimeler, simgeler olarak değil; aynı zamanda o dili konuşan insanların mefhum dünyasının, kültürel özelliklerinin, hayata bakış açısının ve bu bakış açısı çerçevesinde şekillenen yaşam tarzının da aynasıdır. Çünkü dil içinde olduğu milletin kişiliğini yansıtır. Bir toplumun yaşam biçimi, inançları, hayatı algılayışı, maddi ve manevi bütün değerleri o toplumun diline olduğu gibi yansır. Doğal olarak dilin temeli olan söz varlığı da bu değerlerle örülü toplumun izlerini taşıyacaktır. Toplumların yaşayış biçimlerinin, içinde bulundukları çevrenin dili etkilediğini bir örnekle açıklayabiliriz: Soğuk bölgelerde yaşayan insanlar deveyi sadece resimlerden tanıyabilir. Çünkü onların yaşadığı çevrede deveye pek rastlanmaz. Ama çölde ya da sıcak ülkelerde yaşayan insanlar deve, deve türleri, develerin yaşam şartları

konusunda bilgi sahibidirler hatta söz dağarcıklarında deveye ilgili birçok sözcük, deyim ve atasözüne de rastlayabiliriz. Bunun aksine çölde veya sıcak bölgelerde yaşayan insanlar da *fok* hakkında bilgi sahibi değildirler. Hatta *fok* sözcüğünü tanımamaları bile söz konusu olabilir (Aksan, 2015, s17-18). Söz varlığının anlattığımız bu özelliği dile içinde yaşadığı toplumun karakterini yansıtmaya özelliğini kazandırmıştır. Akrabalık ilişkilerinin dile yansması da söz varlığındaki zenginliğin kanıtıdır. Toplumumuzdaki zengin ve güçlü akrabalık bağları aynı zenginlik ve güçle dilimize yansımıştır. Örneğin; Hint-Avrupa dil ailesinin Roman ve German kollarının her birinde akrabalık adları tek bir sözcükle ifade edilirken, ilişkilerin kavramlaştırıldığı Türk lehçelerinde bu adlar amca-dayı, teyze-hala gibi ayrı sözcüklerle ifade edilir. Bu durumun varlığı Türk dünyasında akrabalık ilişkilerinin ve manevi değerlerin önemsendiği yönünde çıkarım yapmamızı sağlamaktadır. Yine Türkçede kullanılan bacanak, enişte, kayınbirader; baldız, elti, görümce gibi akrabalık bildiren ifadeler ayrı kavramlar halindeyken başka dillerde (İngilizce, Fransızca, Almanca vb.) tek bir kelime ile dile getirilmektedir. Bu da ortaya attığımız görüşü destekler niteliktedir.

Söz varlığı denince insan yaşamındaki günlük ve temel ihtiyaçlarından doğan kavram adları, hayvan adları, bitki adları ve doğa olaylarına ait eylemler; organ adları, renk adları, soyut ve somut kavramlar vb. akla gelmektedir. En az iki bin yıl öncesine yani yazı dili olarak ilk yazılı ürünlerden çok önceye dayandığına inandığımız Türkçe şüphesiz ki bir “ana dil”dir. Çünkü birçok lehçe ve ağzının dışında Yakutça, Çuvaşça gibi kendinden doğup ayrı bir dile dönüşmüş dilleri de vardır. Bundan hareketle Türkçenin doğurgan ve güçlü bir yapısının olduğunu söyleyebiliriz. Türkçe aynı zamanda güçlü bir kavramlaştırma özelliğine sahiptir. Meselâ, renklerin isimlendirilmesinde, doğadaki nesneler sayesinde renk sıfatlarının canlı bir biçimde dile geldiğini görürüz. Türkçe yalnızca sarı, yeşil, mavi, pembe gibi ana renkleri içermemekte ayrıntıya girerek çok değişik renk tonlarını da canlı bir biçimde adlandırabilmektedir. Bunlara kavuniçi, gülkurusu, soğankabuğu, yavruağzı, vişneçürüğü, camgöbeği, narçiçeği gibi rengi daha iyi canlandıran örnekler verebiliriz (Aksan, 2015, s.64-67). Türkçenin doğaya bağlı anlatım eğilimi, doğayla ilgili kavram adlarında ve daha başka alanlarda ayrıntıya inen bir söz varlığı oluşturmuştur.

Tarih boyunca toplumlar savaş, göç, ticaret, antlaşma, kız alıp verme vb. olaylar sonucu iletişim kurmak mecburiyetinde kalmışlardır. Bu iletişim sonucunda kültür,

yaşayış ve en önemlisi dilde de değişimler ve gelişimler yaşanmıştır. Diller arası alışveriş olumlu ya da olumsuz olmak üzere dili etkiler. Dolayısıyla dünyanın hemen hemen tüm dillerinde başka dillerden alınan ögelerin varlığı dildeki söz varlığının çeşitliliğini sağlamıştır. Her gelişmiş dilde olduğu gibi Türkçede de pek çok yabancı kökenli kelime bulunmaktadır. Eski Türkçe Dönemi'nde günümüze göre az olan yabancı kelime oranı, zamanla çeşitli milletlerle (Arap, Fars gibi) olan ilişkiler ile artmıştır. Osmanlı Dönemi'nde %70'lere kadar çıkan dildeki yabancı kelime oranı, araştırma sonuçlarına göre, şimdilerde %25 civarındadır. Toplumlar ve dolayısıyla diller arası kelime alışverişinden hemen hemen hiç etkilenmeyen alan ise organ adlarıdır. Organ adlarının tamamına yakını ve Türkiye Türkçesiyle diğer Türk lehçelerinde kullanılan organ adları Türkçe kaynaklıdır. Türkçede bir organın birden fazla karşılığı vardır. Türk yazı dillerinde çoğunlukla ortak kullanılan organ adlarına *aşık, ayak, dirsek, gırtlak, böbrek, yanak, kirpik, yürek, kasık, topuk, turnak, şakak, kulak, kemik* vb. sözcükler örnek gösterilebilir. Saydığımız ve sayamadığımız organ adı Türkçenin temel söz varlığı içerisinde önemli bir yere sahiptir (Başdaş, 2006, s.45-57).

Türkçenin, en eski yazılı kaynaklarından olan Orhun Yazıtları'ndan günümüze kadar hiç eksilmeden gelen özellikleri arasında güçlü türetme ve birleştirme yeteneği, çeşitli kavramları kolaylıkla oluşturma ve ayrıntılara inen bir kavramlaştırma gücü de vardır. Türkçe sondan eklemeli bir dildir. Bu özelliği ona isim ve fiil köklerinin türetme gücünden yararlanarak geniş sözcük aileleri oluşturma olanağı sağlamaktadır. Örneğin, *sür-* fiil kökünden yüze yakın, *gör-* fiil kökünden de yetmiş beş sözcük türeyerek geniş bir sözcük ailesi oluşmuştur. Yine *tut-* fiil kökünden *tutmaç, tutsak, tutak, tutanak, tutuklamak, tutturmak* gibi altmış beş sözcük oluşturulmuştur. Bunların dışında Türkçenin “bağlantı” özelliği birçok sözcüğün birleşip yeni sözcük oluşturmalarını sağlamıştır. Örneğin bu özellik *delikanlı, gecekondı, ağaçkakan, kargaburnu, çöpçatan, beşibiryerde* gibi yeni sözcükler oluşturup kavramlaştırmada dile yeni bir boyut kazandırmıştır (Aksan, 2015, s.52-55).

Söz varlığı kavramını iki türde inceleyebiliriz: etken söz varlığı ve edilgen söz varlığı. İnsanın tanıdığı, anlamını bildiği ve insanlarla iletişimde kullanabildiği, yani anlatma becerisi kapsamında zihinsel süreçler işleterek sonuçlara ulaşabildiği, zihninde yapılandırabildiği sözcüklerin tümü etken söz varlığını oluşturur. Edilgen söz varlığı ise bireyin tanımını, anlamını bildiği hâlde kendisinin kullanmadığı, anlama becerisi

kapsamında zihinsel süreçler işlettiği sözcüklerden oluşur (Dilidüzgün, 2014, s.235-236). Anlama becerisindeki gelişme, kelime dağarcığını zenginleştirerek öğrencinin anlatma becerisini iyi yönde etkileyeceği için etken ve edilgen söz varlığı arasında bir ilişkiden söz edilebilir (Sever, 2000, s.24).

Sonuç olarak bir dilin söz varlığı incelenirken sadece kelime ve kelime grupları değil; organ ve akrabalık adları, deyimler, atasözleri, terimler, kalıplaşmış sözler, günlük hayatta sıkça kullanılan isim ve fiillerin de ele alınması gerekir.

2.3.1. Söz Varlığını Oluşturan Unsurlar¹

2.3.1.1. Temel Söz Varlığı

Bir dilin söz varlığı incelenirken üzerinde durulması gereken ilk öge temel söz varlığıdır. Temel söz varlığı için insanla ilgili olan yani insanın merkezde olduğu bir sınırlama yapılabilir. Doğal olarak bu sınırın içerisine insanın organlarını, günlük hayatta büyük önem arz eden, insanların gereksinimlerini karşılayan yemek, uyumak, içmek, gelmek, gitmek, almak, vermek gibi kavramları; etrafındaki insanlarla yakınlığını gösteren akraba adlarını, sayıları, insanın maddi ve manevi kültüründeki birçok kavramı alabiliriz. Temel söz varlığının kapsamında olan organ adlarına ağız, burun, kulak, aşıklık, dudak, kemik, kıkırdak, yanak, yutak, yürek, bilek, böbrek, dalak, damak vb. adları örnek gösterebiliriz. Hangi dönemde olursa olsun insan var oldukça insanın fizyolojik ihtiyaçları da ön planda olmuştur. Bu nedenle yemek, içmek, uyumak gibi fizyolojik ihtiyaçlar temel söz varlığı dahilindedir. İnsanın diğer insanlarla yakınlığını anlatan dayı, amca, hala, teyze gibi akrabalık bildiren sözler de geçmişten günümüze kadar varlığını sürdürmüş kelimelerdendir. İnsanların var olduğu andan itibaren sayılara ihtiyaç duyulmuştur. Günlük hayatta özellikle alışverişte ve ticarete sayıların önemi büyüktür. Gelelim maddi kültürdeki kavramlara. Maddi kültür kapsamında bilim dilindeki “flora” ve “fauna” kavramları ve bunların altında toplanan değişik kavramlar da vardır. Flora; insanın çevresinde insan yaşamı için gerekli, toplumun beslenmesini sağlayan buğday, mısır, pirinç gibi bitkilerdir. Fauna ise yine insanın çevresinde bulunan özellikle tarım ve hayvancılıkta insanların yararlandıkları

¹ Bu bölüm Aksan’ın 2015 yılında yayımlanan **Sözvarlığı** adlı kitabı temel alınarak hazırlanmıştır.

hayvanlardır. Sosyal hayat ve insanların yaşayış biçimleri farklı olduğu için kimi toplumlarda flora ve fauna kavramlarının önemi ve değeri büyük ayırım gösterebilir. Örneğin; deniz kıyısında yaşayan ve balıkçılıkla uğraşan insanlar için balık ne ölçüde önemli ise, tarım ve hayvancılıkla uğraşanlar için sığır, öküz o derece önemlidir. Göktürkler Dönemi'nde insanların yaşayışında ve günlük ihtiyaçlarında boğa, koyun, at gibi sözcüklerin o dönemki söz varlığında büyük önem arz ettiğini de yaşayışın söz varlığına etkilerine örnek verebiliriz. Manevi kültürde ise dinle, kutsal kavramlarla, kutsal kişilerle, gelenek ve göreneklerle ilgili sözcükler vardır. Türklerin Göktürk Dönemi'nde ait oldukları Şamanizm dininde *yer*, *gök*, *su*, *ateş* gibi kavramlar; yerleşik yaşama geçtiklerinde benimsedikleri Budizm, Hristiyanlık, Maniheizm gibi dinlerin olduğu Uygur Dönemi'nde *kam*, *badisavat (Buddha olacak kimse)*, *tamu (cehennem)*, *frişti (melek)* gibi kavramlar; İslam'ı benimsedikten sonra ise *Allah*, *Kur'an-ı Kerim*, *mümin*, *hac*, *ibadet*, *namaz*, *oruç* gibi kavramlar dile yerleşmiş ve her birinin bulunduğu dönemde yazılan metinlerde örneğine rastlanmıştır (Aksan, 2015, s.34-37).

Temel söz varlığı dil tarihi boyunca en az değişime uğrayan söz varlığı ögesidir. Bunun dışında kalan somut ve soyut kavramları yansıtan sözcükler zamanla değişebilir, yeni anlamlar kazanabilir ya da yok olup gidebilir. Örneğin, Göktürklerin kullandığı *kazgan-* sözcüğü *kazanmak*, *elde etmek* anlamına gelirken günümüzde *kazan-* şekline dönüşmüş ve daha değişik kullanım yerleri olan bir unsur durumuna gelmiştir.

Dil, toplumun ihtiyaçları doğrultusunda şekil aldığı için zamanla dilde yeni sözcükler ortaya çıkabilir. Meselâ, eskiden kullanılan *ön (yer gösterme zarfı)* sözcüğü günümüz ihtiyaçlarından ötürü *ön yargı*, *önsezi*, *ön söz*, *öngörmek*, *ön ödemeli* gibi yeni yapıların ortaya çıkmasına meydan hazırlamıştır.

2.3.1.2. Yabancı Sözcükler

Bir milletin başka milletlerden etkilenmeden ve başka milletleri etkilemeden yaşaması imkânsızdır. Çünkü insanlar ve doğal olarak içinde bulundukları toplum ister istemez ticaret esnasında, savaşta, siyasette, kültürel ve sanatsal alanlarda başka toplumlarla iletişim kurmak zorunda kalmışlardır. Kurulan bu iletişim zamanla dile yansımaktadır. Dünyadaki bütün dillerde başka dillerden alınma ögeler bulunmaktadır. Türkçe de tarih boyunca iletişim kurduğu milletlerin dillerinden kelimeler almış, o

dillere kelimeler vermiştir. Bu alışveriş kimi zaman komşu milletlerin diliyle kimi zaman da uzak ülkelerdeki milletlerin dilleriyle olmuştur.

Yabancı dillerden alınan ögeler o dilin kurallarına uymuşsa ve eğer o dilde yabancılığı artık belli olmuyorsa bu sözcüklere dile yerleşmiş yabancı sözcükler diyoruz. Türkçede *surat* (Arapça), *limon* (Rumca), *soba* (Macarca), *çay* (Çince), *gazete* (İtalyanca), *bacha* (Farsça) vb. birçok sözcüğün yabancılığı artık belli olmamaktadır. Eğer yabancı dillerden alınan ögeler o dilin kurallarına uymamışsa, yabancılığı o dilde hemen belli ediyorsa bu sözcüklere ise dile yerleşmemiş yabancı sözcükler diyoruz. Dilimizde *hidrojen*, *lokomotif*, *jelatin* gibi sözcükler dilimize yerleşmemiş yabancı sözcüklere örnek gösterilebilir.

Bir milletin, ilişkide bulunduğu bir milletin dilinden aldığı ögeler bazen değişik kavram alanlarında, çeşitli birleşmelerde kendini gösterebilir. Örneğin, dilimize Farsçadan gelen ve *ayak* anlamı taşıyan *pa* sözcüğü dilimizde tek başına kullanılmasa da *pabuç* (*ayak örten*), *sehpa* (*üç ayaklı*) ve *payitaht* (*tahtın ayağı*) kavramlarında başka bir ögeyle birleşerek kendini gösterir. Bazen ise dilimize başka dillerden gelen sözcükler anlamca değişikliklere uğrar. Örneğin, Farsça bir kelime olan *artist* sözcüğü Farsçada her tür sanatçıyı (ressam, heykeltıraş, müzisyen vb.) anlatırken Türkçede sadece sahne ve perde sanatçıları için kullanılır (Aksan, 2015, s.37-38).

2009'da yayımlanan Türkçe Sözlük'te 104.481 sözcük vardır. Yapılan araştırmalara göre sözlükte yer alan sözcüklerin %14'ünün yabancı kökenli olduğu tespit edilmiştir.

Diller arasındaki kelime alışverişi doğal bir dil olayıdır fakat bunun bir ölçüsü ve sınırı olmalıdır. Türkçenin başka dillerden aldığı kelimelerle anlatım bakımından zenginleştiği kabul edilebilir bir gerçektir lâkin dilimizde bir kavramı karşılayacak kelime varken ya da yeni kavram Türkçenin zengin türetme olanaklarından yararlanılarak karşılanabilecekken yabancı kelimeyi alıp kullanmak gereksizdir. Toplum olarak dilimizde olmayan yabancı sözcükleri (cafe, bye bye, fast food vb.) kullanmayı bir marifet sayıp Batılı olma yolunda ilerlediğimizi zannetsek de esas aydın ve Batılı olmanın kendi değerlerimizi korumakla, dilimize karşı duyarlı olmakla ve dilimizi geliştirmekle sağlayabileceğimiz gerçeğini aklımızdan çıkarmamalıyız.²

² <https://www.tarihtarih.com/?syf=26&Syz=355604>; 24.01.2017 tarihinde erişilmiştir.

2.3.1.3. Deyimler

Deyimler söz varlığı içinde yer alan önemli bir ögedir. Çünkü deyimler dili konuşan milletin anlatım gücünü ve anlatımdaki başarısını; benzetmeye, somutlaştırmaya, aktarmaya, abartmaya, nükteye olan eğilimini ortaya koyar. Deyimler; Türkçenin güzelliğine, kavram zenginliğine, anlatım gücünün arttırılmasına katkıda bulunur (Özbay ve Melanlıoğlu, 2009, s.9).

Deyimler milletimizin varlığı kadar eski olan yapılardır. Bu nedenle milletimizin farklı mekânlardaki deneyimlerini kapsar. Deyimler milletimiz tarafından oluşturulmuş söz birlikleri olduğu için milletin yaratma gücünü ve estetik heyecanını yansıtır. Deyim, Osmanlıcada uzun süre *darb-imesel* kavramıyla adlandırılrsa da *darb-imesel* sözcüğünün atasözlerini karşılayan bir sözcük olarak belirtilmesinden sonra *ta'bir*, *ıstılah* kelimeleri ile ifade edilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde ise *ta'bir* kavramından sonra Türk Dili Araştırma Kurumu tarafından yapılan teklif üzerine *deyim* sözcüğü zamanla kalıcı hâle gelmiştir (Sinan, 2015, s.13-17).

Deyim, belli bir anlama gelmek üzere iki veya ikiden artık kelimeden meydana gelmiş söz öbeğidir (Dilbilim Terimleri Sözlüğü, 1949, s.57). Deyimler dilimizin anlatım gücünün yüksek olduğunu kanıtlar ve olayları, durumları somutlaştırarak göz önünde canlandırır. Dilin canlı bir varlık olmasından ötürü; dilin ürünü olan canlı varlıklar, deyimler, kelimeler gibi doğar, gelişir, bazen asırlar boyu yaşar bazen de kültürel ortamla beraber ölürler (Sinan, 2015, s.13). Temeli yaklaşık olarak 1300 yıl öncesindeki Göktürk Yazıtları'na dayanan söz varlığımız kapsamındaki deyimler, kimi zaman yıllarca hiç değişmeden kimi zaman sözcüklerindeki yenilemelerle kimi zaman da tamamen yeni halleriyle karşımıza çıkarlar. Fiiller nasıl bizim öz malımız ise deyimler de öyledir. Bunu Türk lehçelerinde de yaşayan deyimlerimizi görünce kanıtlamış oluyoruz.

Toplumun değişik statülerinde kullanılan deyimler sosyal ve kültürel çevre, eğitim seviyesi, coğrafya gibi sebeplerle farklılık gösterebilir. Meselâ, deniz kenarında yaşayanların kolaylıkla anlayabileceği bazı deyimleri denizden uzak bölgelerde yaşayan insanların anlaması zordur. Bunun gibi, deyimlerdeki farklılık mesleklerde de görülmektedir (Sinan, 2015, s.13-14).

Yazı dilimizde 6000'e yaklaşan ve bölge ağızlarında 5500 civarında olan deyimlerimiz dikkat çeken bir anlatıma sahiptir. Anlam bilimi açısından deyimleri düşünürsek her biri birer anlam olayı ve söz sanatı öğelerinden yararlanarak oluşturulmuştur. Örneğin; benzetme söz sanatı bakımından incelendiğinde durumu ya da olayı çok canlı bir biçimde dile getiren *yangından mal kaçırır gibi, tereyağından kıl çeker gibi, çorap söküğü gibi gitmek* deyimlerimiz mevcuttur. Betimlemenin bir sonraki aşaması olarak kabul edilen deyim aktarması şeklindeki deyim kullanımları incelendiğinde anlatımı kuvvetlendirici somutlaştırma kavramı öne çıkar. Yani soyut, anlatılması güç bir kavramın somut kavramlardan yararlanarak anlatıldığı *baltayı taşa vurmak, kendi yağıyla kavrulmak, akıntıya kürek çekmek* gibi deyimlerimiz vardır. Ad aktarması başka bir deyişle bir olay ya da durumda bir kavram kullanılmadan onunla ilişkili başka kavramlardan yararlanarak oluşturulmuş deyimlerimiz de vardır: *ölmek* sözcüğü yerine kullanılan *öteki dünyaya gitmek, vadesi yetmemek, gözünü kapamak* gibi... *Gökte ararken yerde bulmak* gibi içinde zıtlık olan deyimler, anlamsal olarak *bir arpa boyu kadar yol gitmek* deyimindeki gibi bir şeyi olduğundan az göstererek abartan deyimler, *saldım çayıra Mevlâm kayıra* gibi kafiyeli deyimler ve ses tekrarına dayalı *leb demeden leblebiyi anlamak* gibi farklı anlam olaylarının olduğu deyimler de vardır.

Atasözleri ile deyimler zaman zaman insanlar tarafından birbirine karıştırılan iki unsurdur. İkisi de dilimizin kalıplaşmış yapılarıdır. Atasözleri ve deyimleri birkaç belirgin özelliklerle ayırt edebiliriz. Deyimler yargı bildirmezler, bir durumu çekici, hoş bir anlatımla belirtirler; atasözleri ise yargı bildirirler, gözlem ve tecrübenin sonucunda bir yol gösterme, öğüt verme amacı güderler.

Son olarak “*Deyimler ulusun söz yaratma gücünden doğar. Her deyim hoş bir buluştur. Bir küçük söz dağarcığına koca bir anlam sığdırılmıştır*” diyerek deyimlerin söz varlığımızdaki önemini belirtmiştir (Aksoy’dan akt. Göçer, 2009, s.1044).

2.3.1.4. Atasözleri

Söz varlığında önemli bir yere sahip olan atasözleri; içinde olduğu toplumun bilgeliğini, tecrübelerini, dünyaya bakışını ve anlatım gücünü yansıtan, asırlarca yaşayabilen sözlerdir. Dünyadaki bütün milletlerin atalarından kalmış, yol gösteren, öğüt veren sözleri vardır. Bu sözler bazen hiç değişmeden bazen değişikliğe uğrayarak

kuşaktan kuşağa aktarılır bazen ise unutulup gider. Atasözleri de deyimler gibi bizim öz malımızdır. Bunu Türk lehçelerinde yaşayan atasözlerini görünce anlıyoruz. Örneğin, Türkiye Türkçesinden çok uzaklaşmış olan Kazak lehçesinde “*Gülme komşuna gelir başına*” atasözünün hiç değişmeden kullanıldığını görüyoruz (Aksan, 2015, s.41).

Her atasözü toplumsal yaşantı içindeki kişinin uyması beklenen bir kural niteliğindedir. Bu sebeple atasözleri milletin karakterini, zihniyetini, hayat karşısındaki tavrını anlatan özlü sözlerdir. Atasözleri Türk milletinin temel zihin yapısını gösterdiği, birlik ve bütünlüğü ifade ettiği için söz varlığı içinde ayrı bir öneme sahiptir.

Atasözlerinin ortaya çıkışları hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte dilin ortak bir anlaşma sistemi hâline gelmesinden itibaren varlıklarından söz edilebilir. Atasözleri insanoğlunun dünyadaki yüz binlerce yıllık geçmişi ve tabiatla olan mücadelesinin hikâyesidir. Yani atasözleri insanların bu tabiatla mücadelesini, bir kuşağın bilgi birikimini diğer kuşaklara aktarmış olması bakımından kültür ve uygarlığı oluşturan önemli bir araçtır.

Türk atasözleri millî karakterimizi yansıtır; coğrafya, lehçe vb. farklılıklarının ötesinde bütün Türkleri birleştirir. Sağlıklı ve sağduyulu bir düşünce, keskin zekâ ve idrak ürünü olan, ifade etmek istediklerinde fevkalâde isabetli durumdaki atasözleri Türk dünyasının her yerinde yaygındır. Anlam bakımından zengin, konu bakımından çeşitli olan atasözleri bağlama uygun ve yerinde kullanıldığında düşüncenin kıymetini bin kat artırır ve ne nedenle ortaya çıkmış olursa olsun mevcut sosyo-kültürel kargaşa ve karışıklığı çözer ve ortaya atılan düşüncelerin doğruluğunu kanıtlar (Yurtbaşı, 2012, s.V-XXI).

Atasözleri bir düşünceyi onaylamak ya da eleştirmek için sosyal ve kültürel değerlerce onaylanmış en uygun araçtır. Bu özelliği atasözlerinin işlevselliğini gösterir. Atasözleri milletimizce yaygın olarak kullanılan söz varlığı ögesidir. Atasözlerini ilk başlarda söyleyen kişi belli olsa da kısa sürede söyleyeni unutulur. Bu yüzden atasözleri ferde bağlı bir aitlik taşımazlar.

Atasözleri hemen hemen her zaman cümle hâlinde dirler ve bir yargı bildirir. Kalıplaşmışlardır. Atasözleri sözlü kültür ortamında oluşturuldukları için kolayca ezberlenip kolayca hatırlanmak amacıyla aliterasyonların, ölçünün, kafiyenin, benzetmelerin, devrik cümlelerin çok olduğu kısa ve şiirsel tarzda ortaya

konulmuşlardır. Örneğin, “*Sabreden derviş muradına ermiş*”, “*Amcam, dayım herkesten aldım payım*”, “*Adam var akıyla rezil olur, adam var akıyla vezir olur*” vb.

Sonuç olarak atasözleri sosyal-kültürel hayatta eğitim seviyesi ne olursa olsun her kesimden insanın zaman, söz ve ifade bakımından kısıtlı bir konuşma anında en etkili fikir beyan etme ve karşıdakini ikna etme gücüne sahip önemli bir araçtır.

2.3.1.5. Kalıplaşmış Sözler

Söz varlığı dahilinde yer alan kalıplaşmış sözler ünlü kişilerin, düşünürlerin, hükümdarların, sanatçıların bir olay ya da durum karşısında söyledikleri evrenselleşmiş sözlerdir. Bu sözcükler kimi zaman özgün biçimleriyle kimi zaman da çeviri biçimleriyle dile yerleşir. J. Caesar’ın “*Sen de mi Brutus?*”, Diogenes’in “*Gölge etme başka ihsan istemem*”, Shakespeare’in “*Hamlet*” yapıtında geçen “*Olmak ya da olmamak, işte bütün mesele bu!*” sözlerini kalıplaşmış sözlere örnek gösterebiliriz (Aksan, 2015, s.43).

2.3.1.6. İlişki Sözleri (Kalp Sözleri)

Söz varlığı kapsamındaki bir diğer öge de ilişki sözleridir. Bir toplumda insanlarla kurduğu iletişim esnasında kullanılması âdet olan sözlere ilişki sözleri denir. İnsan ilişkilerinin farklı farklı durumlarında tamamen Türkçeye özgü ilişki sözleri kullanılmakta ve bu sözler Türk kültürünün birçok yönüne ışık tutmaktadır. Yani ilişki sözleri deyim ve atasözleri gibi toplumun kültürünü, inançlarını, toplumsal ilişkilerdeki ayrıntılarını, gelenek ve göreneklerini yansıtmaktadır. İlişki sözleri bakımından Türkçenin zenginliği dikkat çekmektedir. Sabahları arkadaş ve komşularımızla karşılaştığımızda *günaydın*, istediğimiz bir şeyi getiren kişiye vb. durumlarda *teşekkür ederim* ya da *sağ ol*, bir hastayı ziyarete gittiğimizde *geçmiş olsun* ya da *Allah şifa versin*, bir iş yapmakta olan kimseye yaklaştığımızda *kolay gelsin*, balık tutan birini gördüğümüzde *rast gelsin*, çocuğunu sevdiğimiz birine *Allah bağışlasın*, çocuğu dünyaya gelenleri kutlarken *güle güle büyütün* ya da *analı babalı büyüsün*, çocuğun anne babasıyla büyümesi dileğini yansıtırken *Allah dört gözden ayırmasın*, çocuklarından söz eden kimsenin *ellerinizden öper*, bir hastaya iyilik eden ya da

yardımcı olan birine *ellerin dert görmesin*, su verenlere *su gibi aziz ol* ya da *su verenlerin çok olsun*, bir yere giden birine *güle güle* ya da *yolun açık olsun*, yeni bir giysi giyen birine *güle güle giyin*, yeni bir eve taşınanlara ya da yeni bir ev alanlara *güle güle oturun* denmesi Türkçeye has ilişki sözleridir. Bu kalıp sözleri değişik durum ve olaylarda söylenenlerle kolaylıkla artırabiliriz. Türkçenin olduğu kadar Türk'ün de inceliğini gösteren *sizden iyi olmasın* kalıp sözü karşıdakini kırmama amacı taşır. Kalabalık bir ortamda bir şey anlatılırken ayıp veya söylenmesi hoş olamayan bir sözcük kullanılacaksa konuşan kişi *sözüm meclisten dışarı* ya da *hâşâ huzurdan* kalıp sözlerini kullanır. Böylece konuşan kişi bu kavramları kullandığı için bağışlanma isteğini dile getirmiş olur. Buna benzer ve artık unutulmuş bir kalıp söz de *yüzünüze güllerdir*. Bu sözü de kişi tiksindirici veya iğrenilecek bir şeyden bahsedecekse kullanır. Nikâhlanan ya da evlenen kişilere ise *Allah mesut etsin* ya da *bir yastıkta kocayın* kalıp sözleri kullanılır. Kalıp sözler, Türkler arasında insan ilişkilerinin sıklığını ve toplum hayatında yerleşmiş gelenekleri yansıtan sosyal-kültürel bir kavramdır (Aksan, 2007, s.122-123).

Türkiye Türkçesinde *Allah* kelimesiyle kurulmuş kalıp sözler çoktur. Örneğin, dilenen kimseye para verme şansı olmayan kimseye *Allah versin*, bir yakınıni yolcu etmiş bir kimseye *Allah kavuştursun*, ölümünden bahsedilen bir kimse için *Allah gecinden versin*, okunan bir duadan ya da yapılan bir hayırdan sonra *Allah kabul etsin*, çok ağır hastalar için *Allah'tan ümit kesilmez*, iyiliği görülen kimseye *Allah razı olsun* kalıp sözleri kullanılır. Bunları kolaylıkla çoğaltabiliriz. Tüm bu örnekler kalıp sözlerin dili konuşanların dünya görüşürünü ve inançlarını yansıttığını kanıtlar niteliktedir (Aksan, 2015, s.201-205).

Ortak dilde kullanılan ilişki sözlerinin yanı sıra Anadolu ağızlarında görülen ve bu ağızlara has kalıp sözler de mevcuttur. Örneğin, yemeğe çağırılan kişi yemekten kalkarken ortak dilde *ziyade olsun* ya da *elinize sağlık* kalıp sözlerini kullanırken ağızlarda *kesenize bereket* kalıp ifadesi daha çok kullanılmaktadır (Aksan, 2015, s.201-205).

2.3.1.7. Terimler

Matematik, Türkçe, fizik, felsefe, resim, mimari, marangozluk gibi birçok alana ait kavramlar terim söz varlığını oluşturur. Fizikte *kütle, hacim, atom*; Türkçede *kafiye, ölçü, ek, kök*; matematikte *pi sayısı, dörtgen, rasyonel sayı*; tiyatrodan *sahne, perde, suflör*; dişçilikte *köprü, dolgu*; müzikte *bas, bariton, alto*; futbolda *taç, ofsayt* sözcükleri birer terimdir. Terimler zamanla yaygın kullanım alanına kavuşur, genelleşirlerse yavaş yavaş terim olma niteliklerini kaybederler. Örneğin; *dünya, güneş, ay* sözcükleri günlük hayatta çok farklı anlamlarda kullanıldığı için bazen terim sayılmazlar ama coğrafya ile ilgili olarak kullanıldıklarında terim olma özelliklerini korurlar.

Gelişen teknoloji ile bilim, teknik, sanat alanlarındaki ilerleme sonucu terim söz varlığı da gelişir ve genişler.

2.3.1.8. İkilemeler

Söz varlığının önemli bir unsuru olan ikilemeler Türkçe Sözlük'te (2009, s.948) “Anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrarlanması, anlamları birbirine yakın, karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılması” olarak tanımlanmıştır. Türkçenin her döneminde ve her lehçesinde karşımıza çıkan ve dilin yapı, söz dizimi, anlam bilimi açısından en önemli niteliklerinden birini oluşturan özellik ikilemelerin sık kullanılmasıdır. İkilemeler anlatıma güç kazandırır. İkilemeler dilimize tek tek sözcüklerin yanı sıra kalıplaşmış öğelerden oluşmuş söz varlığı kazandırmıştır. İkilemelerin oluşum şekilleri farklılık gösterir. Aynı adın yinelenmesiyle *karış karış, sayfa sayfa*; aynı sıfatın yinelenmesiyle *serin serin, güzel güzel*; ters anlamlı kelimelerin bir araya gelmesiyle *acı tatlı, aşağı yukarı, iyi kötü*; eş anlamlı kelimelerin bir araya gelmesiyle *ses seda, açık seçik*; yakın anlamlı kelimelerin bir araya gelmesiyle *yalan yanlış, doğru dürüst*; sıfat fiil, zarf fiil ve çekimli fiillerle *düşse kalka, durdu durdu*; yansıma sözcüklerle *horul horul, çat pat*; ön sesi m harfi ile değiştirilenlerle *okul mokul, takım makım*; biri anlamlı diğeri anlamsız sözcüklerle *eski püskü, çer çöp*; her ikisi de anlamsız sözcüklerle *ıvır zıvır, eften püften* gibi farklı ikileme çeşitleri mevcuttur. Eş anlamlı kelimelerle kurulmuş ikilemelerin bazılarında

unutulmaya yüz tutmuş ögeler ikilemelerde yaşamlarını devam ettirmektedir. Örneğin; *ses seda, köşe bucak, ev bark* (Aksan, 2015, s.67-71).

Türkçenin en eski dönemlerine gidecek olursak ikilemelerin farklı biçimlerle baştan beri yaygın olduğunu görürüz. Orhun Yazıtları'nda ikilemelerin sık sık yer aldığını görürüz. Örneğin; *iş küç (iş güç), ıda taşda (dağda bayırda), yok çıgañ (fakir), yanılmak yazınmak (hata etmek), ögirmek sebinmek (sevinmek), enili eçili (küçüklü büyüklü)* gibi ikilemelere sık rastlanmaktadır. Uygur Dönemi'nde de ikilemelerin ilgiyi çekecek şekilde sık kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; Uygur metinlerinde geçen *busuş kadgu (üzüntü), bulun buçgak (köşe), ton tonangu (giyim), ayıg yabız (kötü), ürkmek belinlemek (korkmak) yirinmek övkelemek (hiddetlenmek)* gibi kelime grupları ikilemelerin varlığını kanıtlamaktadır. Karahanlı Türkçesinde *kü çav (ün,şöhret), ukuş bilig (akıl, bilgi), ulug kiçig (büyük küçük)* vb. birçok ikilemenin kullanılması o dönemde de ikilemelerin sık kullanıldığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Eski Anadolu Türkçesine değinecek olursak bu dönemde kullanılan *delim delim (çok çok), ulu giçi (büyük küçük), yemek içmek, yer gök, halka halka* gibi ikilemelerin varlığı, ikilemelerin bu dönemde de yaygın olarak kullanıldığını gözler önüne sermektedir. Bugün Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Anadolu dışında ve Asya'daki tüm Türk lehçelerinde de ikilemelerin kullanıldığı anlatım şekilleri kendini gösterir. Bunlardan hareketle ikilemelerin Türkçenin anlam bilimi ve sözcük bilimi açısından önemli bir anlatım özelliği olduğu sonucunu çıkarabiliriz (Aksan, 2015, s.67-71).

2.3.1.9. Doldurma Sözler

Çoğunlukla kişinin konuşurken bir şeyi hatırlamak üzere zaman kazanma, söyleneni pekiştirme ya da kesinleştirme gibi maksatlarla kullandığı, çoğu zaman gereksiz olan kelimelere ve anlatım kalıplarına doldurma sözler denir. Söz varlığı kapsamında yer alan doldurma sözlerin en çok karşılaşılan örneği Arapça kökenli olan *şey* kelimesidir. Bu kelime çoğunlukla hatırlanmak istenen sözcük bulunamadığında kullanılır. Hatta hatırlanmayan eylem ise *şey etmek* şeklinde o boşluğun doldurulduğu görülür. Bir olay ya da durum anlatılırken yine hatırlamak için zaman kazanmak amacıyla *efendime söyleyeyim, efendim, sonra, sonracığıma* gibi ifadeler de kullanılır.

Doldurma sözler sözcük dağarcığı dar ve yetersiz, kültür düzeyi sınırlı kişiler tarafından daha çok kullanılmaktadır. Özellikle günümüz gençlerinin sözcük dağarcığının azlığından ötürü kullanıldığı *anladın mı, tamam mı, var ya, yok mu* gibi doldurma sözlere son zamanlarda sıkça rastlamaktayız.

Doldurma sözler konuşma dilinde daha sık kullanılır çünkü yazı dilinde hatırlanmak istenen şeyi düşünmek için daha çok zaman vardır (Aksan, 2015, s.209-210).

2.3.1.10. Çeviri Sözler

Dillerin etkileşimde temel öge kelimelerdir fakat bu etkileşim sırasında bazen kelime dışında bazı unsurlar, kurallar da alınabilmektedir. İşte kelime dışında alınan kavramların aktarılmasıyla dile yerleşen çeviri sözcükler de söz varlığı unsurlarındandır. Çeviri sözcüklerin oranı etkileşimde bulunan milletle ilişkinin ölçüsüyle artar ya da azalır. Çeviri sözcükler Uygur Dönemi'nden başlayarak dilimize girmiş ve Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra Arapça ve Farsçanın etkisiyle artış göstermiştir. Hatta bu artış sadece çeviri sözcüklerde değil atasözleri, deyimler, terimler ve kalıp sözlerde de olmuştur.

Çeviri sözcükleri *tam çeviri, yarı çeviri, bağımsız çeviri sözcükler* ve *anlamı etkilenenler* olmak üzere dört grupta inceleyebiliriz. Türkçenin uzun süre etkileşim içinde olduğu Farsçadaki *yüz suyu* tamlaması ve *yüz suyu dökmek* deyimini tam çeviri; *gam yemek, galip gelmek* deyimleri ise yarı çeviri sözcüklere örnek gösterilebilir. Tam çeviride alınan kelime grubunun her bir unsuru dilde aynı anlama gelen bir kelime ile karşılanmaktadır. Yarı çeviride ise kelime grubundaki bir ya da birden çok unsur (gam ve galip gibi) alınmakta öteki ya da ötekiler çevrilmektedir. Bağımsız çeviri sözcüklere örnek olarak Fransızcadaki *başyapıt* sözcüğünü örnek gösterebiliriz. Bu sözcük 13. yüzyıldan beri kullanılmaktadır. 20. yüzyılda *şaheser* sözcüğüyle karşılanıp uzun süre bu şekilde yer alsa da bugün hâlâ *başyapıt* olarak kullanımını devam ettirmektedir.

Günümüzde kitle iletişim araçları sayesinde bir ülkede ortaya çıkan bir kavram çeviri yoluyla birçok dile girip çabucak yerleşebilmektedir. Türkçede yer alan *dalga, zirve, banka, yıldız* gibi sözcükler yabancı dillerdeki anlamlarının etkisiyle Türkçede yeni anlamlar kazanmıştır. *Banka* sözcüğünün *kan bankası, organ bankası* kullanımları

buna örnek gösterilebilir. Son yıllarda kitle iletişim araçlarının aracılığıyla yabancı dillerin etkisi Türkçede yeni anlatım kalıplarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. *Sen onun için özelsin, kendine iyi bak, yardım edin, bir şans daha vermek* gibi kalıplar buna örnektir (Aksan, 2015, s.46-50).

2.4. Dil Bilimi

Dil; insan, toplum ve bunlardan ayrılmayan bilim, sanat, teknik vb. alanlarla ilgili bir bütündür ve bireyin insanlarla iletişim kurmasını sağlar. Dil kapsamında sesler nasıl çıkarılır ve nasıl algılanır, bir cümleyi ne oluşturur, diller arasında nasıl bir benzerlik ve farklılıklar vardır, dil düşünce arasındaki ilişki nasıldır, diller değişir ve gelişir mi gibi soruları cevaplayabilmek için dillerin incelenmesi ve o dile ait özelliklerin, kuralların belirlenmesi gerekir. Bizler dili iletişim kurmak maksadıyla kullanırken o dilin nasıl özelliklere ve işleyişe sahip olduğunu, nasıl bir dizge ile oluştuğunu düşünmeyiz. İşte dil bilimi bu aşamada devreye girer (Kıran ve Eziler Kıran, 2013). Türkçe Sözlük'te (2009, s.529) dil bilimi "*Dillerin yapısını, gelişmesini, dünyada yayılmasını ve aralarındaki ilişkileri ses, biçim, anlam ve cümle bilgisi bakımından genel veya karşılaştırmalı olarak inceleyen bilim, lisaniyet, lengüistik*" şeklinde tanımlanmıştır. Başka bir tanımda dil bilimi "*En genel tanımıyla dil bilim, dil yetisinin ve doğal dillerin bilimsel olarak incelenmesidir*" şeklinde tanımlanıp *dil yetisi* ve *dil* kavramının birbirine karıştırılmaması için dil yetisinin bireyler arasındaki iletişimi, bir iletişim aracı yardımıyla sağlayan insana özgü evrensel bir yeti; dilin ise aynı dilsel topluluk fertlerinde ortak olan sesli göstergeler bütünü olduğu ayrımını yapmıştır (Kıran ve Eziler Kıran, 2013). Dil biliminin en kısa tanımı, "*dili inceleyen bir bilim, dilin bilimi*" biçiminde yapılabilir (Aksan, 2003, s.14-15). Dil bilimi, insanın fizikî, fikrî ve psikolojik yapısıyla ilgili tüm bilim dallarıyla yakından ilişki içindedir. Bilimler arasındaki bu yakın ilişki ortaya atılan bir problemin bazen ayrı ayrı bazen de iş birliğiyle derinlemesine çözülmesi için ortam hazırlamıştır (Aksan, 2003, s.14-15).

2.4.1. Dil Bilimi ve Filoloji

Dil bilimi eş zamanlı bir tutumla dil olaylarını ele alır. Dil biliminin en önemli özelliklerin biri evrensel olmasıdır. Çünkü dil bilimi bütün dünya dillerini ele alarak bireylerin dil kullanımlarının tüm boyutlarını araştırır. Dil bilimi; tarihsel metinlerin incelenmesi ve dil yoluyla toplumun kültürünün araştırılmasıyla ilgilenen filoloji biliminden ayrılır. Çünkü dil bilimi metin incelemeleri yapsa da bunu kendine has yöntemlerle yapar ve burada asıl amacı metinler değil metinlerin dilidir. Yani dil bilimi, metinlerle ilgilenmekten ziyade metinlerin dilsel sırlarını açığa çıkarmak amacına hizmet eder. Ayrıca filoloji Rönesans ile birlikte gelişim gösteren ilk insan bilimlerinden iken, dil bilimi filolojiye göre daha yeni sayılabilecek şekilde 19. yüzyılın sonlarına doğru gelişmiş bir bilimdir (Kerimoğlu, 2014, s.1-4).

2.4.2. Dil Bilimi ve Dil Bilgisi

Dil bilimi ve dil bilgisi kavramları çok karıştırılan iki kavramdır. Dil bilimi evrenseldir; kural koymaktan çok dilin doğasını, işleyişini tasvir eder ve tüm dünya dillerini ele alarak dili bütün yönleriyle anlamaya çalışır. Meselâ; Türkçenin dil bilgisi olabilir fakat Türkçenin dil bilimi olamaz. Çünkü dil biliminin kapsamı dil bilgisine göre daha geniştir (Kerimoğlu, 2014, s.1-4).

2.4.3. Dil Biliminin Tarihsel Gelişimi ³

Konuşan bir varlık olan insanın, toplum hâlinde yaşaması dilin varlığını sağlamıştır. Dil; insanlar tarafından üzerine düşünülen, kafa yorulan bir alandır. İlk başlarda dini metinlerin ve duaların kuşaktan kuşağa aktarılması için Eski Hint ve Eski Yunan'a kadar uzanan dil çalışmalarının varlığından söz edebiliriz. Eski Hint'te en eski ürünlerden olan ve milâttan önce X. yüzyıldan öncesine ait olduğu kabul edilen dini bilgi derlemeleri *Veda* 'ların yanlış okunmasından, zamanın aşınmasından kaçınmak için yazılmıştır. Yine milâttan önce V. yüzyılda yaşayan *Panini* adındaki ünlü Hint dil bilgini Sanskrit'le ilgili 4000 kadar kuralı ve söz varlığı kapsamındaki yazıları

³ Bu bölüm Aksan, 2003, s.16-23 temel alınarak hazırlanmıştır.

birleştiren bir dil bilgisi kitabı bırakmıştır. Milâttan önce IV. yüzyılda yaşayan *Yaska* ise *Nirukta* adında, köken bilgisi konusu üzerinde duran ünlü bir kitap yazmıştır. Tabi bu iki bilgiden önce de Eski Hint'te köklü bir dil bilgisi geleneği yerleşmiş ve bu Hint gramercilerin ortaya attığı yargılar bugün bile büyük önem taşımaktadır. Eski Yunan'da milâttan önce VI. yüzyıldan başlayarak dil bilimi ve dil bilgisi konuları incelenmiş ve tartışmalarla aydınlatılmaya çalışılmıştır. Çok uzun süre tartışılan bir konu olan dilin doğuştan, doğal mı yoksa insanlar tarafından konma, yapma mı olduğu konusunu *Platon, Kratylos (Adların Doğruluğu)* adlı eserinde ele almış ve bu alanda ilk bağımsız ürünü vermiştir. Eski Yunan'da *Aristo* da dil bilgisi kavramlarının belirlenmesi ve bazı kuralların ortaya konulması anlamında birçok dil konularına değinmiştir. Dilin düşünceyle ilgili yönleri ve bununla ilgili sorunlar *Aristo*'dan önce olduğu gibi sonra da üzerinde çalışılan konulardan olmuştur. Yunanlar Mısır'da, İskenderiye'de milâttan önce III ve II. yüzyılda kurdukları İskenderiye Okulunda Yunan metinlerini incelemiş ve dil bilgisi alanında büyük önem taşıyan çalışmalar yapmışlardır.

Hint dil bilginlerinin dışında Arap dil bilginleri de Doğu dünyasında önemli incelemeler yapmış ve büyük ilerlemeler katetmiştir. VIII. yüzyılda Basra Okulunun en ünlü bilgini *Sibeveyhi, El Kitab* adlı eseriyle Arapçanın en kapsamlı ve en sağlam dil bilgisi kitabını oluşturmuştur. XI. yüzyılda yaşayan ve Karahanlı Türkleriyle yetişen *Kâşgarlı Mahmut, Divan-ü Lügat-it-Türk* adlı eseriyle gününün Türkçesinin kurallarının ve özelliklerinin Arapçadan daha üstün olduğunu örneklerle anlatan değerli bir Türklogdur.

Yeni Çağ'dan önce İtalyan asıllı *Dante*'nin kaleme aldığı *De Vulgarı Eloquentia (Halkın Belagati Üzerine)* adlı eserinden bahsedecek olursak bu eserde dille ilgili çeşitli konular üzerinde durulmuş ve dilticiliğin ufukları genişletilmiştir.

XVII. yüzyıldan başlayarak yeniden önem kazanan dilin düşünce yönü, XVII. yüzyılda İngiliz düşünür F. Bacon ve XVIII. yüzyılda ise Alman düşünürler Leibniz, Herder ve Humboldt tarafından üzerinde durulan bir konu olmuştur.

XIX. yüzyıl, önceki yüzyıllara göre diller arasında karşılaştırmaların yapıldığı, dil kurallarının sağlam temellere oturtulduğu F. Bopp tarafından karşılaştırmalı dil biliminin ortaya konulduğu çağdır. Bazı benzerlik ve yakınlıklardan ortaya çıkan birtakım dil ailelerinin varlığı XVIII. yüzyıl sonlarında Jones, Rask, Bopp, Grimm gibi

araştırmacıların uğraşları sonucu kesinleşmiştir: Hint-Avrupa dil ailesi, Ural-Altay dilleri gibi...

XX. yüzyıl, dil alanında önemli gelişmelerin ve ilke niteliğindeki yargıların oluşup yerleştiği bir çağın başlangıcıdır. Bu çalışmaların birçoğunu İsviçreli dil bilimci F. de Saussure yapmıştır. Saussure dilin, özelliklerini; aydınlatılmamış, açıklanmamış yanlarını ve dil ile ilgili birtakım sorunları delillerle açıklamış ve bunlara çözüm getirmiştir. Aynı zamanda Saussure'ün kuramı dil biliminin ne olduğunu belirlemiş ve ilerlenilmesi gereken yolu göstermiştir. Günümüzde dil biliminin yaygın akımı olan yapısal dil biliminin temeli de Saussure'ün kuramından yararlanılarak atılmıştır.

N. Chomsky'nin 1957'de yayımlanan *Syntactic Structures (Sözdizimsel Yapılar)* adlı kitabı, dilde söz dizimine ağırlık vermiş ve yapısalcılığın yeni bir yanı olan üretimsel dil bilgisinin temellerini atmıştır. Dil bilgisi kullanımına ve bundan yararlanarak bir dilde doğru cümle kurmayı belirleme amacına hizmet eden bu kitap üretimsel-dönüşümsel dil biliminin bütün dünyaya yayılmasını sağlamıştır.

2.4.4. Dil Biliminin Dalları⁴

2.4.4.1. Ses Bilimi

Dille ilgili araştırma yapanlar, Eski Hint ve Eski Yunan'dan başlayarak belli bir yöntem teknikten uzak bir şekilde dile ait birimlerin yani seslerin özellikleriyle yakından ilgilenmişlerdir. Dil biliminin tarihini göz önünde bulundurduğumuzda özellikle karşılaştırılmalı dil bilimi alanındaki gelişmelerin olduğu esnada, Hint-Avrupa dillerinin olduğu dönemde, bu dillere ait sesler, ses değişimleri ve sesle ilgili kurallar üzerine çalışmalar yapılmış ve dil bilgisiyle ilgili kitaplarda ilk olarak dilin ses özelliklerinden bahsedilmiştir. Bu çalışmalar hızla devam etmiş ve XIX. yüzyılın sonlarına doğru ve XX. yüzyıl boyunca dildeki sesler başlı başına incelenecek, araştırılacak farklı bir anlam durumuna gelmiş hatta sesle ilgili her konu ayrıntılarıyla incelenmiş ve farklı farklı alt bilim dallarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ses bilimi; dil kurumunun en küçük birimi olan seslerin nasıl oluşturulduğunu, hangi özelliklere sahip olduğunu, ses dalgalarının dinleyene hangi yollarla ulaştığını ve dinleyenin bu

⁴ Bu bölüm Aksan, 2003, s.24-36 temel alınarak hazırlanmıştır.

sesleri nasıl algılayışını kısaca, dilin sesle ilgili alanını inceleyen bilim dalıdır. Ses bilimi sadece bir dile ait sesleri değil dünyadaki tüm dillere ait sesleri tüm ayrıntılarıyla ele alır. Eğer durum böyle olmasaydı bahsedilen ses bilimi değil ses bilgisi olurdu ve kapsamı daralırdı.

2.4.4.2. Fonoloji

XX. yüzyılda dilin bir sistem olduğu görüşünü savunan Saussure'e ait kuramdan faydalanarak açılan Prag Okulu, dile ait ses birimlerini görevlerinin olması bakımından incelemiştir. Fonoloji dile ait öğelerin ses birimleriyle, onların görevleriyle ve sıralanışlarıyla ilgilenir. Ses bilimi, iletişim esnasında konuşanda ve dinleyende oluşan fiilleri ve iletişimin fizikî özelliklerini incelerken fonoloji, sesin iletişimdeki etkisini, iletişimde oluşturduğu anlam farklarını yani seslerin iletişime olan yararına ışık tutar. Kısacası fonoloji, seslerin görevsel ve yapısal yönüne eğilir. Örneğin, dilimize ait okuma, konuşma gibi sözcükleri oluşturan seslerin fizikî özelliklerini inceleyen ses bilimidir ama bunun yanı sıra okuma ve okuma, konuşma ve konuşma arasındaki anlam farklılığı yaratan vurgunun görevini ve ikisi arasındaki ayrıntıyı belirlemek ise fonolojinin alanına dahildir.

2.4.4.3. Biçim Bilimi

Dil bilgisi kitaplarında ses bilimi konusundan sonra ikinci olarak biçim bilgisi konusuna yer verilir. Biçim bilgisi bölümünde dile ait kök ve eklerle bunların birleşim şekilleri, eklerin yeni bir sözcük oluşturma ve çekim gücüyle beraber dilin biçim alanıyla alakalı farklı problemler üzerinde durulur. Karşılaştırmalı dil bilimi, bir dilin biçimsel olarak tipinin belirlenmesi açısından önemli olduğu için biçim bilimine ayrı bir ilgi göstermiştir.

2.4.4.4. Söz Dizimi (Dizim Bilgisi/Sentaks)

Üretimsel dil biliminin temellerini atan Chomsky'nin *Syntactic Structures* (Sözdizimsel Yapılar) adlı eseriyle dil alanındaki çalışmalar farklı bir boyut kazanmış ve

dizim bilgisinin bir anda ön plana çıkmasını sağlamıştır. Dizim bilgisi kelimelerin cümledeki sıralanışlarını, dillerin cümle yapılarını inceler ve özne, tümleç, yüklemelerin dizilişlerini; isimlerin ortaçlarla birleşimlerinin üzerinde durur. Dizim bilgisi dile ait unsurların âdeta bir zincir gibi oluşunun açıklanmasını ve dil ile ilgili sırların çözümlenmesini amaçlar.

2.4.4.5. Sözcük Bilimi

Sözcük bilimi son yıllara değin dilin söz varlığını, kelime hazinesini ve dile ait unsurların, biçim bilgisini ön plana çıkararak köken ve özelliklerini, tarihsel gelişimlerini incelemiştir. Son yıllarda ise yeni gelişmelerin etkisiyle toplumsal sözcük bilimi adında yeni bir alan oluşmuştur. Toplumsal sözcük bilimi, kullanımsal alan kuramının etkisinden faydalanarak kelimelerin içinde var olduğu anlam alanıyla birlikte incelenmesi ve bir değer sistemi olarak baz alınması gerektiği üzerinde durur.

2.4.4.6. Sözlük Bilimi

Sözcük bilimi ile sıkı sıkıya ilişki içinde olan ama sadece sözlüğün hazırlanma yollarını, yöntem ve tekniğini işleyen bir alandır.

2.4.4.7. Gösterge Bilimi

İnsanlar geçmişten günümüze dil aracılığıyla iletişim kurmuşlardır. Bu iletişim ise dilin kelime dediğimiz birimleriyle gerçekleşmektedir. İsviçreli dil bilimci F. de Saussure, “kelime” yerine genellikle “gösterge” terimini kullanmaktadır. Yani Saussure’ e göre dil bir kelimeler bütünü değil bir göstergeler sistemidir. Göstergenin tanımı çok eskilere dayanır. Aristo’nun Orta Çağ skolastik felsefesinde gösterge “aliquid statpro aliqua” sözleriyle tanımlanırdı. Bu tanım “bir şeyin bir şey için olması, bir şeyin başka bir şeyi temsil etmesi” biçiminde çevrilebilir. Gösterge Türkçe Sözlük’te (2009, s.784) “*Bir şeyi belirtmeye yarayan şey, belirti, im, işaret*” şeklinde tanımlanmaktadır. Dil bilimciler ise göstergeyi; gösteren, gösterilen ve göndergenin birleşmesinden oluşan bir dil birimi, belirtke olarak tanımlar. Tabiatla çeşitli nesneler,

olaylar, varlıklar vardır. Örneğin, uçan bir hayvan Türkçede “kuş” göstergesi ile adlandırılmıştır. Bu gösterge kuş dediğimiz hayvanla onun adını birleştirmez; dil birliğindeki bir kavramla insan zihninde ona bağlı olarak bulunan ses imgesini birleştirir. Saussure’ün gösteren adını verdiği bu ses imgesi ses değil sesin zihnimizdeki izidir (Aksan, 2016, s.43).

İnsan dili bir göstergeler dizgesidir. Bu nedenle yeryüzündeki tüm göstergeleri inceleyen, dil biliminin temel alanlarından biri olan gösterge bilimi doğmuştur. İnsan dili diğer göstergelere göre daha karmaşık ve üzerine çokça düşünülen, binlerce yıldan beri sürekli araştırılıp incelenmiş bir gösterge dizgesi olduğundan gösterge bilimi ilerlemiş bir alandır. Eco için dilde gösterge sınırsızdır ve bir şeyin anlam taşıyıcı olması gösterge niteliği taşıması için yeterlidir. Göstergeleri şu veya bu anlamda yorumlamak görevi ise yorumlayıcıya bırakılmıştır. Böylelikle gösterge bilimi ve yorum biliminin inceleme alanları kesişmiştir. Eco, gösterge bilimini genellikle insan iletişimindeki tüm göstergelerle sınırlar. Ancak günümüzde gösterge bilimi mimarlık, sinema, edebiyat vb. alanlardaki göstergelerin incelenmesine de yönelmiştir.

F. de Saussure’e göre göstergeler birbiriyle karşılıklı ilişki içinde olan gösteren (görüngü) ve gösterilen (imge) olmak üzere iki boyutludur. Yani harfler, sesler gösteren iken ima edilen ve zihinde canlanan ise gösterilendir. Gösteren, gösterenin işaret edenidir; gösterilen ise göstergeye ait olan anlamdır. Örneğin; duman bir gösteren, yanma olayı ise gösterilen; trafik işaretleri gösteren, anlamları gösterilen; elinde kılıç ve terazi tutan bir kadın figürü olan Justitia Heykeli bir gösteren, adaleti temsil etmesi ise gösterilendir.⁵

Eş anlamlı kelimelerin dışında farklı gösterenler aynı anlamı verebilirler: kömür-kara elmas, kaleci-file bekçisi, turizm-bacasız sanayi, KKTC-yavru vatan gibi ya da birden fazla gösterilen tek bir gösterene ait olabilir. Yani gösteren çok anlamlı olabilir: gül, yaz, at, bin, çay, dolu gibi.

2.4.4.8. Ad Bilimi

Ad bilimi, bir adın neyden etkilenilerek anlatıldığını ve özel adların kökenlerini, tarihsel gelişimlerini farklı dil ve kültür problemleri açısından inceler.

⁵ <http://tr.m.wikipedia.org> ; 20.04.2017 tarihinde erişilmiştir.

2.4.4.9. Lehçe Bilimi

Bir dilin konuşulduğu çerçeve içerisinde farklı alanlarda, farklı nedenlerle ortaya çıkan değişiklikler ve o dilin türlü biçimleri lehçe biliminin inceleme alanı içindedir. Yani lehçe bilimi, bir dilin o dille bağlantısı olan lehçe ve ağızlarının incelenmesiyle ilgilenir.

2.4.4.10. Anlam Bilimi (Semantik)

Anlam bilimi (İng. Semantics), Yunancada var olan *belirtmek* anlamında kullanılan *semanio* fiilinden türetilmiştir (Kılıç, 2009, s.13). Vardar (2007, s.18) anlam bilimini “*Dili anlam yönünden ele alan, göstergenin gösterilen bölümünü ya da içeriği eşsüremlî ve artsüremlî açılardan inceleyen dil bilim dalı*” şeklinde tanımlamıştır. Türkçe Sözlük’te (2009, s.101) anlam bilimi, “*Dili anlam açısından inceleyen bilim dalı, semantik*” şeklinde ifade edilmiştir. Hengirmen (1999, s.27) ise anlam bilimini, “*Dili, anlam yönünü öne çıkararak inceleyen genellikle kavram, anlam, çok anlamlılık, eş anlamlılık, zıt anlamlılık, anlam daralması, anlam genişlemesi, bağlam, anlam değişimleri gibi konular üzerinde duran dilbilim dalıdır*” biçiminde tanımlamıştır. Yani anlam bilimini en sade şekilde tanımlayacak olursak anlam kavramını bilimsel yöntemlerle araştıran, inceleyen bir dil bilimi dalıdır diyebiliriz. Anlam bilimi; dile ait kelimelerin dilsel anlatımlarla (kişi, nesne, olay vb.) ilişkisini, dilde anlamın nasıl yapılandırılmış olduğunu, farklı anlam çeşitlerini, cümlelerin anlam yapılarını inceleyen ve felsefe, edebiyat, gösterge bilimi gibi bilimlerle sıkı sıkıya ilişkili bir bilim dalıdır.

Anlam bilimi, çalışmaları esnasında diller arasında var olan farklılıkları değil benzerlikleri belirleme amacıyla hareket eder. Yani bu çalışmalarda anlamın doğal yapısıyla ilgili dilsel örnekleri belirleyip bu örnekleri kullanarak kavramsal çözümlemeler yapılır. Ayrıca anlam bilimi sadece cümleleri değil cümle dışındaki dilsel birimleri de inceler (Kılıç, 2009, s.18).

Anlam bilimi, kelimelerin sözlük anlamlarından çok cümle içindeki kullanımlarına yönelmelidir. Çünkü kelimeler cümle içinde sözlükteki gibi dar kapsamlı değildirler. Kelimelerin kapsamını genişleten özelliği cümledeki kullanımlarıdır.

Anlam bilimi bakımından bir sözcük aynı anda birden çok sözlüksel ilişki içinde olabileceği için sözcüğün anlamını diğer sözcüklerle olan ilişkisini belirleyip bulmak daha kolay olacaktır.

Anlam bilimi (semantik) dili anlam açısından inceleyen, göstergenin anlamlandırılması üzerinde duran bir bilim dalıdır. 19. yüzyılın yarısında ortaya çıkan anlam bilimi, bu yüzyılın sonlarına doğru gelişmeye başlamış ve o zamana kadar önemsenmeyen anlam konusunu doğrudan doğruya ele almıştır. Anlam bilimi genel olarak dilin düşünce yanıyla yani harfle düşünce arasındaki ilişkilerle ilgilenir. Günümüzde yapılan dil çalışmalarının artmasıyla dil alanında ilerlemeler katedilmiş ve bu gelişmeler anlam bilimi çerçevesini genişletmiştir (Aksan, 2003, s.30).

Aksan (2016, s.26), dünyadaki çalışmalardan hareketle dil bilimsel anlam bilimi iki başlık altında incelemiştir:

1. Sözcük Anlam Bilimi

Anlam biliminin bu dalı sözcükleri ve bunlardan türeyen ya da farklı unsurlarla birleşen şekillerini anlamsal olarak inceler. Bu anlamda sözcüğün cümle içerisindeki kullanımından ziyade tek başına yüklendiği anlam üzerinde durur. Sözcüklerle ilgili olduğu için anlam türleri, anlam değişimleri gibi sorunlar da bu bilim dalının inceleme alanı içindedir.

2. Cümle Anlam Bilimi

Başlarda sözcükler anlam biliminin önemli inceleme alanı olsa da 20. yüzyıldan itibaren özellikle cümlelerin anlam yönleri üzerinde durulmuştur. Cümle anlam bilimi, iletişimi gerçekleştiren cümleleri anlamsal olarak inceler. Sözcüklerin kendilerine has sözlük anlamları olsa da bu sözcükler cümle içinde bağlama göre farklı anlamlarda kullanılabilir. Anlam çözme yeteneğine sahip olan insan; bilgisi, tecrübesi, eğitim alanındaki birikimi ve içinde bulunduğu şartların yardımıyla cümlede anlatılmak isteneni tam anlamıyla algılar.

2.4.4.10.1. Anlam Biliminin Tarihsel Gelişimi

Eski dönemlerde dille ilgilenen milletler dilin özünden çok biçimiyle ilgili çalışmalar yapmışlardır. Hatta kimi dil bilimciler 1930’larda bile anlam alanında çalışmalar yapmanın zamanı boşa harcamak olduğunu ifade etmişlerdir. Meselâ,

Amerikalı dil bilimci L. Bloomfield “*Dil çalışmalarında en zayıf nokta anlamdır, insanların bilgileri var olan durumun çok daha ilerisinde gelişinceye dek bu sorun olduğu gibi kalmalıdır*” cümlesiyle anlamı geri plana attığını açıkça ifade etmiştir. Bunların yanı sıra iletişimi sağlayan dil ile ilgili çalışmalarda şüphesiz biçim de önemlidir. Çünkü bütün biçimler bir anlamı barındırırlar (Kılıç, 2009, s.15). Anlam konusunu dolaylı olarak işleyen eserlere Eski Hint ve Eski Yunan’da bile rastlarız. Bu dönemlerde yaşayan Hintli Panini, N. Bhatta gibi bilginlerin eserlerinde dolaylı olarak anlam konusuna yer verdiklerini görürüz.

Eski Yunanlarda Sokrates’ten önce başlayan ve Sokrates döneminde de devam eden dildeki kelimelerin göstergeleri ile ifade ettikleri kavramlar ya da anlamlar arasındaki bağın, doğa vergisi mi yoksa insanlar tarafından yaratılma mı tartışması kapsamında o dönemde yaşayan kimi bilginlere göre bu bağ doğa vergisidir çünkü doğuştan beri vardır ve kelimelerin göstergelerinin tek bir anlamı söz konusudur. Kimilerine göre ise bu bağ sonradan o dil ile iletişim kuran insanlar tarafından oluşturulmuştur çünkü kelimelerin göstergelerinin tek bir anlamı yoktur. Yunanlardan sonra devam eden dil çalışmaları Romalılarda da aynı çizgide ilerletilmiştir. Yani Romalılarda da anlamdan çok biçime önem verilmiş ve biçimsel yapılar ile o yapılar vasıtasıyla kurulmuş anlam ilişkileri konusu üzerinde durulmuştur. Yine Romalılar döneminde diller söz dizimsel açılarından karşılaştırılmıştır (Kılıç, 2009,s. 16).

Eski dönemlerde Hintliler de dilin işlevlerinden ziyade yapısıyla ilgili alanlarda dil çalışmaları yapmışlardır. Bu çalışmalardan sonra dilin biçimini arka plana atıp anlam konusuna ait çalışmalar ve araştırmalar yapan Platon’un *Kratylos* adlı eseri gerçek anlamda dilin işleviyle ilgili yapılan ilk ve tek çalışmadır. Bu çalışmada demin bahsettiğimiz kelimelerin göstergeleriyle ifade ettikleri kavramlar ya da anlamlar arasındaki bağın doğa vergisi mi yoksa insanlar tarafından yaratılma mı tartışmasını merkeze alan iki karşıt görüşlü kişi vardır (Kılıç, 2009, s.16-17).

Eski çağlarda dil çalışmaları yapan bilginler dilin biçimi üzerinde yoğunlaşsalar da bu çalışmalarını anlama dayandırmadan sürdüremeyeceklerini anlamışlardır. Bu andan itibaren biçimden anlama doğru bir çizgi oluşturmuş ve bu çizgide ilerlemişlerdir.

19. yüzyılın ortalarına doğru gelindikçe net bir şekilde ortaya çıkan anlam bilimi bu yüzyılın sonlarına doğru gelişmiştir. Anlam bilimi, dilin o güne dek yapılan çalışmalarda arka plana atılan anlam konusuna açıkça yer vermiştir. 19. yüzyılda Alman

dil bilimci K. Reisig'in *Latin Dilbilimi Üzerine Dersler* adlı kitabında anlamla ilişkin sorunlara ayrıntılı bir şekilde yer verilmiş ve bu eserle atılan temel yine o yüzyılda Fransa'da M. Breal tarafından sağlamaştırılmıştır ve Fr. *semantique* terimiyle dil biliminde yeni bir alan ortaya çıkarmıştır (Aksan, 2016, s.23).

20. yüzyıla gelindiğinde İsviçreli dil bilimci F. de Saussure'un dil bilimi alanına yeni anlayışlar getirdiğini görüyoruz. Saussure; dilin özelliklerini, dili inceleme yöntemlerini ayrıntılı bir şekilde incelemiş ve *gösterge* kavramını dil bilimine kazandırmıştır. Saussure'un çalışmaları dil alanında farklı yöntemlerin doğmasını sağlamıştır. O dönemde Avrupa'da yaşayan Trier, Ullmann, Greimas, Lyons; Amerika'da yaşayan Bloomfield gibi bilginler de dil çalışmalarıyla önemli yollar katetmişlerdir. Chomsky'nin 1957'den itibaren başlayan çalışmalarıyla yaygınlaşan ve diğer dil bilimcilerin de katkılarıyla 20. yüzyıla yayılan üretken dil bilgisi/dil bilimi akımı, ufak tefek değişim ve gelişimlerle günümüze kadar gelmiştir (Aksan, 2016, s.24).

Günümüzde anlam bilimi çalışmaları, dil bilimsel ve mantıksal anlam üzerinde ele alınmaktadır. Bunun dışında 1930'dan sonra insanın dil karşısındaki vaziyeti üzerinde duran genel anlam bilimi alanında çalışan bilginler de vardır. Bugün dil biliminin en gelişmiş alanlarından biri anlam bilimidir. Bu alanda özellikle 1950'lerden sonra anlamsal analizler yapılmış ve duygusal anlamlar saptanmaya çalışılmıştır (Aksan, 2003, s.30-31).

2.5. Anlam

Bir dilin öğrenilmesi, sözcüklerin ve bu sözcüklerin birleşmesi sonucu oluşan anlamlı birimlerin yani cümlelerin dilin kurallarına uygun olarak öğrenilmesidir. Bir dildeki sözcüklerin anlamları o dili konuşan toplum fertlerinin uzlaşımlarıyla oluşur ve bu anlamlar kişinin istediğiyle özgürce değiştirilemez. Ayrıca bu anlamlar bireysel olarak yeniden tanımlanamaz da (Kılıç, 2009, s.33-34). Anlam ile ilgili pek çok görüş ve tartışma vardır. Bu farklılık anlamın tanımında da çeşitliliği sağlamıştır. Aksan (2016, s.61) anlamı "*Dilde birer gösterge niteliğiyle yer alan, insanın dünya bilgisine dayalı birtakım belirleyicileri bulunan sözcüklerin belli bir bağlam ve belli bir konu içinde ilettikleri kavram*" olarak tanımlamıştır. Korkmaz (1992, s.8) anlamın

“Kelimenin söz içindeki diğer unsurlarla bağlantılı olarak zihinde yarattığı kavramlardan her biri” olduğunu ifade eder. Vardar (2007, s.20) anlamı *“Dildeki bir birimin aktardığı ya da uyandırdığı kavram, tasarım, düşünce, içerik”* şeklinde tanımlamıştır. Demirci (2014, s.196) ise bir dilin temelini anlaşılmak veya anlaşılacak üzerine oluşturulduğunu, bu kelimelerin *an* kelimesi ile ilgili olduğunu ve *an* kelimesinin *zihin, akıl, idrak* anlamlarını taşıdığını ifade edip anlamı; *“En az iki kişilik olan dilde aktif taraf olan konuşurun/yazarın kendi zihninde tasarlayıp karşı taraf olarak nitelenebilecek dinleyicinin/okurun zihninde uyandırmak istediği şeydir”* şeklinde ifade etmiştir. Türkçe Sözlük’te (2009, s.101) anlamı bunlara yakın bir dille ifade ederek *“Bir kelimeden, bir sözden, bir davranış veya olgudan anlaşılan şey; bunların hatırlattığı düşünce veya nesne, mana”* tanımına ulaşmıştır. Yani genel olarak anlam, bir dil biriminin ifade ettiği veya zihnimize oluşturduğu düşünce ya da kavramdır.

Birçok araştırmacı ve dil bilimci anlam üzerinde çok kafa yormuştur. Bu araştırmalar sonucunda kimi araştırmacı ve dil bilimciler kelimelerin anlamlarının olmadığını ve sadece kullanımlarının olduğunu söyleyip kelimelerin konuşmadaki anlamlarıyla ve diğer kelimelerle kurduğu ilişkilerle var olduğunu ifade ederler. Yani onlara göre dil birimleri belli bir bağlamın veya durumun içinde bir anlam kazanabilirler. Kimi araştırmacı ve dil bilimciler ise kelimelerin kullanıldıkları bağlam ve durumlar içinde farklı anlamlar kazansalar da temel bir anlama sahip olduklarını ifade edip bir kelimenin anlamının olabilmesi için mutlaka bir bağlam ya da durum içinde olmasının gerekmeceğini savunmuşlardır. Bu konuda Ullmann’ın da dediği gibi *“Eğer kelimeler kullanıldıkları bağlam dışında var olmasalardı bir sözlük yazılmazdı”* ifadesi bu görüşü destekler niteliktedir. Yani bir gösterge değişik bağlamlar içinde farklı kavramları yansıtsa da aslında bir sözlükte yer alabilecek temel bir anlama sahiptir (Ullmann’dan akt. Aksan, 2016, s.59).

Anlam bilimi açısından farklı sözcük ilişkileri bulunabilir ve bir sözcük aynı anda birden çok sözcüksel ilişki içinde olabilir. Dolayısıyla bu durum sözcüklerin oluşturduğu *sözcük ağlarını* meydana getirmiştir. Sözcük ağlarının belirlenmesi de anlamsal olarak bir sözcüğün anlamının diğer sözcüklerle ilişkisini belirlemede büyük öneme sahiptir. Şimdi bazı sözcük ilişkileri üzerinde duralım (Kılıç, 2009, s.49):

2.5.1. Eş Adlılık, Eş Seslilik ve Eş Yazımlılık

Eş adlılık (sesteşlik), “*Bir dil içinde, birbirinden bütün bütün ayrı iki ya da daha çok kavramın ses ya da yazım açısından aynı nitelikteki göstergelerle dile getirilmesidir*” (Aksan, 2016, s.92). Eş adlılığı “*Aynı ses bilgisel özellikli birbiriyle ilişkisi olmayan içlemlerdir*” şeklinde tanımlayan Kılıç (2009, s 53), sözcüklerin farklı olmalarına rağmen bazı durumlarda birbiriyle ilişki içinde olacağına dikkat çekmiştir. Hengirmen (1999, s.158) eş adlılığı “*Aynı ses yapısına sahip olmasına karşın sözcüklerin farklı anlama gelmesi*” şeklinde ifade etmiştir. Türkçede *söz ve düşünceyi özel işaret veya harflerle anlatmak* anlamına gelen *yaz-* ile *ilkbahar ile sonbahar arasındaki sıcak mevsim* anlamındaki *yaz* eş adlılardır. Eş adlılığın oluşması için iki veya daha fazla kelimenin zamanla geçirdikleri ses veya biçim değişiklikleri sebebiyle birbirlerine yaklaşması (8. yüzyılda *elig* şeklindeki *organ adı el* ile yine 8. yüzyılda *halk* anlamına gelen *il-el* sözcüğünün eş adlı olması gibi) ve başka dillerden alınan kelimelerin o dilde diğeriyle eş adlı yaşaması (Türkçedeki *kalın olmayan kamışları* anlatan *saz* ile Farsçadan aldığımız *çalgı* anlamında kullanılan ve ünlüsü uzun olan *sa:z* kelimelerinin eş adlı olması gibi) şeklinde iki etkenden söz edebiliriz (Aksan, 2016, s. 93). Eş adlılık gösterileni farklı, göstereni aynı olan kelimelerin özelliğidir. Örneğin; eş adlı olan *kara* sözcüğü hem *bir renk* hem de *toprak parçası*; başka bir eş adlı sözcük olan *ben* ise *birinci kişi zamiri* ve *vücudun değişik yerlerindeki siyah nokta* anlamlarına gelir (Günay, 2007, s.200).

Eş adlılık, eş seslilik ve eş yazımlılık sıkı sıkıya ilişkili kavramlardır. Eş seslilik sesletimleri aynı ama anlamları farklı sözcük ilişkisidir. Eş yazımlılık ise yazılışları aynı ama anlamları ve sesletimleri farklı sözcük ilişkisidir. Eş seslilik ve eş yazımlılık çoğu zaman eş adlılığın iki türü olarak kabul edilir (Aksan, 2016, s.93).

Sürekli birbirine karıştırılan eş adlılık ve çok anlamlılık kavramları şu ince çizgi ile ayırt edilebilir: Eş adlılarda kelimelerin anlamları arasında hiçbir ilişki, bağ bulunmazken çok anlamlı kelimelerde kelimelerin anlamları arasında kesinlikle bir bağ vardır.

2.5.2. Çok Anlamlılık

Bir göstergenin farklı nedenlerle temel anlamının yanında yeni anlamları da anlatabilir durumda olmasına çok anlamlılık diyoruz (Aksan, 2016, s. 89). Birden fazla anlamı ifade eden çok anlamlı kelimelerin varlığı tarihsel bir sürece bağlıdır. Çünkü en başta tek bir varlığı anlatan gösterge, sonraları dili konuşma oranının artması ve o göstergenin hayatın farklı alanlarındaki kullanımları sayesinde birden fazla varlığı, kavramı anlatır duruma gelmiştir (Kılıç, 2009, s.54). Örneğin çok anlamlı olan *baş* sözcüğü *canlıların vücudunun üst veya ön kısmında bulunan bölüm, bir topluluğu yöneten en etkili kişi, başlangıç* gibi anlamlara gelir.

Çok anlamlı kelimeler yeni anlamlar kazanırken temel anlamlarını kaybetmezler. Zamanla temel anlamı unutulsa da bu, o anlamın yok olduğu anlamına gelmez. Bazen çok anlamlı sözcüklerin kazandığı anlamlar gün geçtikçe daha da zenginleşir ve önceki durumunda sabit kalmayabilir.

Türkçe köklü ve zengin bir dildir. Bu zenginliğin göstergelerinden biri de içinde barındırdığı çok anlamlı kelimelerdir. Türkçede *al-* fiilinin 40'a yakın, *gel-* ve *çek-* fiillerinin 30'dan fazla, *ver-* fiilinin ise 20 kadar değişik anlamının olması bu yargıyı destekler niteliktedir (Aksan, 2016, s.91).

Kimi dilciler eş adlılık ve çok anlamlılık ilişkileri arasında kesin bir ayrım yapamamakla birlikte çok anlamlı sözcüklerin bir tek girişinin ama eş adlı sözcüklerin birden çok girişinin olduğunu ifade ederek az da olsa sınıflandırma yapmaya çalışmışlardır (Kılıç, 2009, s. 54).

2.5.3. Eş Anlamlılık (Yakın Anlamlılık)

Yazılışları ve okunuşları farklı olan kelimelerin aynı anlama gelmesine eş anlamlı kelimeler denir.

beyaz-ak,

fakir-yoksul,

okul-mektedir gibi.

Dil bilimi açısından anlamca birbiriyle denk olan kelimeler çok azdır. Çünkü genellikle bir dilde bir kavram için birden çok göstergenin kullanılmayacağı

benimsenmiştir. Yani bir dilde iki farklı gösterge tamamen aynı anlama gelemmez. Dil bilimciler aynı anlama gelen iki gösterge yerine yakın ya da benzer anlama gelebilecek kelimeler olduğunu düşünmektedirler (Büker ve Zeytinkaya, 2013, s.8-10). Kelimelerin anlam açısından yakınlığı ya da benzerliği paylaştıkları anlamsal özelliklerin çokluğuna bağlıdır. İlk başlarda birbirine uzak olan kelimeler zamanla farklı dil kullanımlarının etkisiyle anlam olarak birbirine yaklaşabilmektedir. *Göndermek-yollamak* sözcük çifti örneğindeki gibi (Aksan, 2016, s99-100).

Bir dildeki kelimeler arasında eş anlamlılık olduğu gibi o dilin kelimeleri ile alıntı kelimeler arasından da eş anlamlılık olabilir. Türkçede, Arapça ve Farsçadan alınan kelimeler ile bu eş anlamlılığa çok rastlarız:

değer-kıymet,
yetenek-kabiliyet,
dudak-leb,
akıl-us gibi (Büker ve Zeytinkaya, 2013, s.8-10).

Bir dildeki eş anlamlı, zıt anlamlı kelimelerin varlığı o dilin zengin ve işlenmiş bir dil olduğunu gösterir. Türkçede *darılmak, küsmek, gücenmek, incinmek, alınmak; duymak, işitmek, dinlemek; bıkmak, bezmek, usanmak; demek, söylemek* gibi kavramların aralarındaki ince kullanım farklarıyla yakın göstergeler olması Türkçenin ne kadar zengin ve işlenmiş bir dil olduğunun kanıtıdır (Aksan, 2016, s.99).

Eş anlamlı ve zıt anlamlı kelimelerin varlığı yazıları ya da konuşmaları monotonluktan kurtarır. Kişi konuşurken ya da yazarken tekrar tekrar aynı kelimeleri kullanmak yerine eş anlamlısını, zıt anlamlısını kullanır. Bu da kişiye tekrarlardan kaçınma ve biçimsel olarak farklı kelime kullanma imkânı tanır (Ahanov, 2008, s.127-128).

2.5.4. Zıt (Karşıt, Ters) Anlamlılık

Anlamın önemli konularından biri de birbirinin tersi olan sözcüklerin oluşturduğu zıt anlamlılıktır. Zıt anlamlılık için Yunancada *ters, karşıt* anlamlarına gelen *anti* ve *isim* anlamına gelen *onoma* sözcüklerinden kurulan terim, Fransızcadaki *antonymie*, İngilizcede ise *antonymy* kavramları kullanılır (Aksan, 2016, s.103).

Dünyadaki birçok dilde zıt anlamlı unsurlar bulunmaktadır. Bir dil ne kadar işlenir ne kadar ürün verirse kavramların, yeni yeni kelimelerin, somut veya soyut öğelerin sayısı o kadar artar. Dilimizde var olan eş anlamlı, zıt anlamlı, somut ve soyut anlamlı sözcüklerin fazlalığı hem söz varlığımızın çerçevesinin genişliğinin hem de Türkçenin ne denli eski ve ne denli zengin bir dil olduğunun göstergesi sayılabilir.

İnsanın her tür bilgisinin temel eksenlerinden biri karşıtlıktır. Bu yüzden karşıtlık sözler arasındaki en büyük komşuluklardan biridir. Aynı anlam alanında fakat anlam bakımından birbirine ters oluş şüphesiz dilin her biriminde söz konusudur (Karaağaç, 2013, s.363). Karşıt kelimesi Türkçe Sözlük'te (2009, s.1095) "*Nitelik ve durumları birbirine büsbütün aykırı olan, zıt*" olarak ifade edilmektedir. Yani karşıt (zıt) anlamlı kelimeler; arasında ters çıkarım ilişkisi bulunan, anlamları birbirinin tam tersi olan kelimelerdir (Ters anlamlılık ilişkisi).

Türkçede gerçek ya da mecaz anlam aynı kelimeye aranırken zıt anlam farklı iki kelimeye aranır (Demirci, 2014, s.201). Örneğin; *ağır* kelimesi "*Çantası çok ağır olduğu için zor yürüyordu.*" cümlesinde gerçek anlamda kullanılırken "*Abisinin söyledikleri ona çok ağır gelmişti.*" cümlesinde mecaz anlamda kullanılmıştır. Fakat zıt anlamda, iki karşıt kelimenin birbiriyle oluşturduğu anlam tezatı söz konusudur. İyi-kötü, uzun-kısa, az-çok sözcüklerinde olduğu gibi (Demirci, 2014, s.201).

Türkçede her dilde olduğu gibi eş anlamlı kelimelerin yanı sıra birbirinin zıddı olan kavramlar da vardır. Türklerin en eski yazılı kaynaklarından olan Göktürk Yazıtları'nda karşıt (zıt) anlamlı sözcüklere rastlanmaktadır:

ırak-yagru (yakın),
tün (gece)-küntüz (gündüz),
toruk (zayıf)-semiz,
ilgerü (ileri,ileride)-kirü (geride) çiftelerini örnek gösterebiliriz.

Dilimize başka dillerden gelerek yerleşen sözcüklerin, zıt anlamlı kelimelerin oluşmasında önemi büyüktür. Türkiye Türkçesi Dönemi'nde de Arapça ve Farsçadan gelerek Türkçeye yerleşen sözcükler birçok zıt anlamlı sözcük çifti oluşturmuştur. Örneğin; Farsçadan gelen *zengin*, Arapçadan gelen *fakir* sözcükleri *zengin-fakir* zıt anlam çiftini oluşturmuştur. Arapçadan dilimize yerleşen *fakir* sözcüğünün dilimizde karşılığı *yoksul* sözcüğü olsa da kullanım sıklığı *fakir* sözcüğü kadar fazla değildir. Dil Devrimi'nden sonra benimsenen Türkçe kelimelerin bir kısmı zıt anlamlı kelime

çiftlerinde yer alırken bir kısmı da henüz yeterince genelleşmemiş durumdadır. Örneğin, spor karşılaşmalarında kullanılan *mağlubiyet* sözcüğünün yerini alan *yenilgi* sözcüğü dilimize bayağı yerleşmişken bunun karşıtı olan *yengi* sözcüğü yaygınlaşmamıştır fakat dilimize yerleşen ögelerin varlığı azımsanamaz niteliktedir (Aksan, 2016, s.161-162).

Dil bilimciler zıt anlam ilişkisine sahip sözcüklerin sıfat, zarf, isim, fiil gibi farklı sözcük türlerinden olabildiklerini belirtirler (Aksan, 2016, s.104):

zengin(sıfat)-fakir(sıfat),
gülerek(zarf)-ağlayarak(zarf),
soru(isim)-cevap(isim),
tut-(fiil)-bırak-(fiil) gibi.

Anlam ilişkilerinden zıtlık her dilde çeşitli şekillerde var olan fonksiyonel bir kavramdır. Hayatın her alanında farkında olarak ya da olmayarak kullandığımız unsurlardır. Birbirinin karşıtı (zıddı) olan kavramlar aynı anlam çerçevesinde iki karşıt durumu veya eylemi bildirirler:

iyi-kötü,	inmek-çıkmak,
iri-ufak,	gülmek-ağlamak,
gece-gündüz,	almak-vermek gibi.

Türkçede bir kelime nasıl cümlede anlam kazanıp kelimenin anlamı cümlenin bağlamından bulunuyorsa bir kelimenin zıt anlamlı olup olmadığı cümlede kazandığı anlama bağlıdır. Karşıt anlamlı olduğuna inanılan sözcükler her kullanımda karşıt anlamlılık ilişkisi göstermeyebilirler:

iyi adam-kötü adam,

iyi çalışma-kötü çalışma örneklerinde *iyi*, kendisinde aranan özellikleri taşıyan; *kötü* ise, hoşla gitmeyen anlamında kullanıldığı için zıt anlamlılık ilişkisi gösterir.

Bu işten *iyi* para kazanmış. (Bu işten *az* para kazanmış.)

Geçen yıl *iyi* yağmur yağdı. (Geçen yıl *az* yağmur yağdı.) cümlelerinde birinci örneklerde geçen *iyi* sözcüğü *çok* anlamında kullanıldığı için zıddı *kötü* değil *az* olur (Hazar, 2014, s.104).

Her kelimenin zıt anlamlısı yoktur. Bir kelimenin zıt anlamlı olabilmesi için bir özellik bildirmesi gerekmektedir. Örneğin, *çalışkan* dediğimizde akla *bir iş, meslek veya sorumluluk konusunda çalışma azmi yüksek olan* anlamı gelir. Bu anlamın tam tersini

karşılayan sözcük *tembeldir* ama *deniz* denildiğinde anlam olarak zıt bir kavram gelmemektedir.

Tezimizin “Söz Varlığını Oluşturan Unsurlar” başlığında bazı ikilemelerin karşıt anlamlı kelimelerden oluştuğuna değinmiştik. Karşıt anlamlı sözcüklerle oluşturulan kimi ikilemeler ise anlamca karşıtlık yansıtmayabilirler:

Aşağı yukarı bir ay önceydi.

Toplantıda benimle *ileri geri* konuştu.

Bu konu hakkında *az çok* bilgim var.

İyi kötü geçinip gidiyoruz.

En az iki anlamın birbirine ters düşmesi sonucu oluşan karşıt anlamlı sözcüklerin bir arada kullanılması veya sözcüklerin karşıt anlam yaratacak şekilde ifade edilmesiyle oluşan söz sanatına *tezat* denir. Çoğu zaman bilinçli bir şekilde anlatımı zenginleştirmek ve söylemi kuvvetlendirmek için bu söz sanatına başvurulur. Çünkü anlatılan bir fikir karşıtıyla daha kuvvetli bir şekilde ifade edilir. Tezat sanatı, anlam ile ilgili edebi sanatlar içinde düşünceye ve zekâyâ bağlı bir sanattır.

“Ağlarım yâdına geldikçe gülüşüklerimiz. (Muallim Naci)

Karlar etrafı beyaz bir karanlığa gömdü. (Faruk Nafiz Çamlıbel)

İçimde kor donar buzlar tutuşur. (Hicranî)

Ellere uzaktan bak, bana yakın gel.

Ben de gördüm güneşin doğarken battığını.” gibi cümleleri tezat sanatına örnek gösterebiliriz.

Kısacası zıt anlamlı kelimeler aynı anlam dahilinde karşıt durum ya da eylemleri ifade eden kelimelerdir.

2.5.4.1. Zıt (Karşıt) Anlamlılık Çeşitleri

Aksan (2016, s.103-104), zıt (karşıt) anlamlılığı ikili karşıtlıklar, dereceli karşıtlıklar, yön gösteren karşıtlıklar, ilişkisel karşıtlıklar ve biçimsel(morfolojik) karşıtlıklar olmak üzere beş başlık altında incelemiştir:

2.5.4.1.1. İkili Karşıtlıklar

Dil bilimcilerin kutupsal zıtlık da dedikleri bu türde Türkçe kökenli ad soylu unsurlar önemli bir yer tutmaktadır:

dolu-boş,	sulu-kuru,
aç-tok,	somut-soyut,
iyi-kötü,	erkek-dişi,
doğru-yanlış,	oğlan-kız...
açık-kapalı,	

Bir de ikili zıtlık gösteren fiiller vardır:

inmek-çıkma,	ısıtmak-soğutma,
alçalmak-yükselmek,	dağıtmak-toplamak,
kaçırmak-yakalamak,	itmek-çekmek...

Bunların dışında yabancı kökenli ikili zıtlıklar da vardır:

güzel-çirkin,	taze-bayat,
tenha-kalabalık,	horoz-tavuk,
hafif-ağır,	canlı-ölü...

2.5.4.1.2. Dereceli Karşıtlıklar

Zıt sözcüklerin aralarına başka kelimeler bırakarak dereceleme yapılmasıdır:

sıcak-ılık-serin-soğuk,
kapalı-aralık-açık,
kısa-orta-uzun,
küçük-orta-büyük,
az-biraz-çok...

Dil bilimcilerin bazıları uzunluk ölçülerini de bu türe dahil etmektedir. Örneğin, milimetre-santimetre-metre-dekametre-hektometre-kilometre gibi.

2.5.4.1.3. Yön Gösteren Karşıtlıklar

Yön bildiren kelimelerin ters anlamlı olmasıdır:

aşağı-yukarı,	alt-üst,
ileri-geri,	kuzey-güney,
sağ-sol,	doğu-batı...

2.5.4.1.4. İlişkisel Karşıtlıklar

Bir sözcüğün diğer sözcük ile bağımlı belirleyerek iki sözcük arasındaki ilişkiye değinen zıtlıklardır. Aynı konuyla ilgili fakat ters anlamlı kelimelerden oluşur:

satılık-kiralık,	oyuncu-seyirci,
öğretmen-öğrenci,	amir-memur,
karı-koca,	profesyonel-amatör,
peşin-taksit,	imam-cemaat,
almak-satmak,	evebeyn-ana,
doktor-hasta,	usta-çırak...

2.5.4.1.5. Biçimsel (Morfolojik) Karşıtlıklar

Bir dilde zıtlık sadece isimler, sıfatlar ve fiillerden oluşmamaktadır. Bu kelime türlerine gelen bazı ekler de yeni zıt anlamlı kelime çiftleri oluşturabilmektedir. Lyons (1977,s.275), hemen hemen bütün dillerin karşıtlık yaratabilecek metotlara sahip olduklarını belirtir. Türkçede de bazı ekler biçimsel zıtlıklar türetebilmektedir. Örneğin; adlara getirdiğimiz [-sIz] olumsuzluk eki sadece [-II] ekinin olumsuzunu oluşturan bir yapım eki değildir, bu ek değişik sözcük birimler de oluşturabilmektedir. Bu sebeple [-sIz] ve [-II] eklerini alan sözcüklerin belirli bağlamlarda zıt anlamlı sözcükler oluşturabildiğini rahatlıkla ifade edebiliriz (Çotuksöken, 2012, s.12):

kederli-kedersiz,
akıllı-akılsız,
zamanlı-zamansız...

Ücretli-ücretsiz gibi [-II] ve [-sIz] ekleriyle türetilenlerin dışında başka eklerle türeyen zıt anlamlı kelime çiftleri de vardır:

eşitlik-eşitsizlik,
görmüş-görmemiş,
sorumluluk-sorumsuzluk,
tanıdık-tanımadık...

Bu eklerin dışında isimlerin olumsuzu *değil* sözcüğüyle yapılır ve bu da biçimsel zıtlığa örnek gösterilebilir:

zor-zor değil,
mutlu-mutlu değil,
zengin-zengin değil...

Bu beş türdeki örnekler arasında bazıları birden çok türe dahil edilebilir. Örneğin; *ön-arka* zıt anlamlı çifti hem ilişkisel hem de yön gösteren zıtlık türüne örnek gösterilebilir (Aksan, 2016, s.161-165).

Çeşitli türlerde ve yapılarda oluşturulmuş yerli ve yabancı zıt anlamlı sözcükler de vardır (Çotuksöken, 2012, s.10-12):

anormal-normal,	namert-mert,
asosyal-sosyal,	ön söz- son söz,
altbirim-üstbirim,	ilkbahar-sonbahar,
natamam-tamam,	astsubay-üstsubay

Dilimizde sözcükler karşıt anlamlı olabildiği gibi cümleler de karşıt anlamlı olabilmektedir (Lyons, 1977, s.272). “*X dışıdır.*” cümlesinin “*X erkek değildir.*” Anlamını içerdiğini göstermektedir. Eğer bu açıdan bakarsak karşıt anlamlı sözcüklerle kurulan cümlelerde aynı karşıtlık her zaman ortaya çıkar:

Ali zengindir. (Ali fakir değildir.)
Havalar sıcak. (Havalar soğuk değil.)

Türkçede olumsuzluk genellikle [-me/-ma] ekiyle anlatılır. “Ali gelecek. / Ali gelmeyecek.” cümlelerinde de karşıtlık vardır.

Türkçedeki cümleler anlam bilimi açısından incelendiğinde cümleler arası anlatımsal karşıtlık özelliği de görülebilir. Örneğin; “*O bir kuştur ama ötemez.*”

cümlesi anlam olarak karşıtını yani kuşun ötebileceğini anlatmaktadır (Aksan, 2016, s.208-209).

2.5.4.2. 2015 Yılında Yayımlanan Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda Zıt Anlamlı Kelimelerin Yeri

Birey ve toplum için büyük öneme sahip olan eğitim, farklı nitelikte etkinlik, süreç ve işlemleri kapsayan karmaşık bir terimdir. Eğitim kavramı; zamana, eğitim anlayışına, eğitimde temel alınan felsefeye, eğitimin insanlara bakış açısına ve toplumlara göre çeşitlilik gösterebilir (Akpınar, 2009, s.3-4). Eğitimin uygulama alanıyla ilgili boyut ise öğretimdir. Öğretim; öğrenmenin kolaylaştırılması ve hızlandırılması için okullarda yapılan planlı ve kontrollü faaliyetleri kapsar. Öğretimin gerçekleşmesi temelde bir öğretim programına bağlıdır. Yani öğretim, bireyin hayat boyu süren eğitiminin programlı ve planlı tarafıdır (Akpınar, 2009, s.19).

Türkçe Dersi (1-8.Sınıflar) Öğretim Programı, öğrencilerin hayat boyu kullanabilecekleri sözlü iletişim, okuma ve yazma ile ilgili dil becerilerini ve zihinsel becerileri kazanmaları, bu becerileri kullanarak kendilerini bireysel ve sosyal yönden geliştirmeleri, etkili iletişim kurmaları, Türkçe sevgisiyle, istek duyarak okuma ve yazma alışkanlığı edinmelerini sağlayacak şekilde bilgi, beceri ve değerleri içeren bir bütünlük içinde yapılandırılmıştır. Türkçe Dersi Öğretim Programı; dil becerilerinin ve yeterliliklerinin geliştirilmesini, diğer tüm alanlarda öğrenme, kişisel ve sosyal gelişme ile mesleki becerileri edinmenin ön şartı olarak kabul etmektedir (Türkçe Dersi Öğretim Programı, 2015, s.3).

Öğrencinin çok yönlü gelişimini esas alan Türkçe Dersi Öğretim Programı, yapılandırmacı yaklaşıma göre oluşturulmuştur. Yapılandırmacı yaklaşımda öğrenme süreci, yeni bilgilerin eski bilgi ve becerilerle ilişkilendirilmesi şeklinde gerçekleşir. Bu yaklaşıma göre öğrenci yakın çevresiyle kurduğu ilişkilere ve tecrübelerine dayanarak gerçeği yorumlar ve yapılandırır (Akpınar, 2009, s.20).

Öğrencilerin zihinsel becerilerini geliştirme, iletişim kurma, duygu ve düşüncelerini ifade etme, bilgi edinmelerinde dilin yeri çok önemlidir. Dil ve zihinsel becerilerinin gelişimi; öğrencilerin olayları sorgulama, çok yönlü düşünme, değerlendirme, karar verme, sosyalleşme ve mesleki gelişim süreçlerini kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle öğrencilerin küçük yaşlardan itibaren dil ve zihinsel becerilerini geliştirmek gerekmektedir. Sözlü iletişim, okuma ve yazma öğrenme alanlarındaki beceriler birbiriyle ilişkili ve bütünlük içinde ele alınmaktadır. Konuşma ve dinleme becerileri sözlü iletişim öğrenme alanı içinde işlenmektedir. Öğrenme alanlarının

her birinde edinilen bilgi ve beceriler öğrenme sürecinde birbirini etkilemekte ve tamamlamaktadır (Türkçe Dersi Öğretim Programı, 2015, s.3).

Dil çocuğun bilişsel ve sosyal gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Çocuğun sosyal becerilerini gerçekleştirirken kurduğu iletişim, dilin de gelişimini sağlar. Dil, düşünce ile iç içedir. Düşünceler ve duygular dil aracılığıyla ifade edilir. Düşünceleri geliştiren en önemli öge ise kelimelerdir. Çocuğun sözcük dağarcığının genişliği düşünce dünyasındaki zenginliğe ve yaratıcılığa işaret eder. Bu nedenle Türkçe öğretiminde eş anlamlı, zıt anlamlı, somut ve soyut anlamlı, eş sesli sözcüklerin; deyimlerin, atasözlerinin öğretimi büyük önem taşımaktadır. Kelime öğretimine verilen önem arttıkça çocuğun düşünce dünyası zenginleşecek ve yaratıcı düşünmesi sağlanacaktır (Özbay ve Melanlıoğlu, 2008, s.30-45).

Tezimizin inceleme alanı olan zıt anlamlı sözcükler için 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'nın seçilmesinin nedeni Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndaki 5. sınıf kazanımlarının okuma öğrenme alanının alt başlığı olan söz varlığı bölümünde yer alan “T5.2.20. *Kelimelerin eş ve zıt anlamlılarını bilir*” kazanımının varlığıdır. Zıt anlamlı sözcüklerle ilgili kazanıma 6,7 ve 8. sınıfların kazanım listesinde yer verilmediği için bu kazanımın yer aldığı 5. sınıflar inceleme alanı olarak seçilmiş ve 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metinler zıt anlamlı kelimeler aranarak taranmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırmanın amaçlarını gerçekleştirebilmek için izlenen yöntem bu bölümde açıklanmıştır. Araştırma modeli, evren ve örneklem (çalışma grubu), verilerin analizi gibi konular bu kapsamda yer almaktadır.

Bu araştırmada 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metinlerin çağdaş anlam bilimi yöntemleriyle sözcük bilimi açısından incelenip bu metinlerde yer alan zıt anlamlı unsurların belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 2016-2017 eğitim öğretim yılında Türkiye genelinde Türkçe derslerinde okutulan 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı 'nda yer alan 36 metin çağdaş anlam bilim yöntem ve teknikleriyle sözcük anlam bilimi açısından çözümlenmiş, içerdikleri zıt anlamlı unsurlar belirlenmiştir. Bulunan zıt anlamlı unsurların kullanım sıklıkları, metinlerin söz varlığı içinde yüzde ve frekans değerleri belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan bu çözümlemelerden hareketle 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metinlerin Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndaki ilgili kazanımlarla uygun olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

3.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'nda yer alan metinler nitel desende doküman çözümlemesi yöntemiyle incelenmiştir. İçerik çözümlemesi de dediğimiz bu yöntemde, kitapta yer alan metinlerin belli özelliklerinin sayısal verilerle ifade edilmesi söz konusudur. Araştırmamızda 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'nda yer alan metinler taranarak zıt anlamlı sözcük ya da sözcük grupları sözcük anlam bilimi açısından sayısal verilerle ifade edilerek tespit edilmiş, sınıflandırılmış; kullanım sıklıkları ve metinlerin söz varlığı içerisindeki oranı belirlenmeye çalışılmıştır.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye’de 2016-2017 eğitim öğretim yılında Türkçe dersinde okutulan Türkçe ders kitapları; örneklemini ise Türkiye genelinde Türkçe derslerinde okutulan 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı oluşturmaktadır.

3.3. Verilerin Analizi

Çocuğun dil eğitiminde azımsanamayacak kadar önem arz eden Türkçe ders kitaplarında yer alan metinler sözcük anlam bilimi, cümle anlam bilimi alanında birçok araştırmacı tarafından belli açılar baz alınarak incelenmiştir. Bu çalışmada ise çağdaş anlam bilimi yöntem ve teknikleriyle 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı’ndaki metinlerde yer alan zıt anlamlı unsurlar belirlenmiş, belirlenen zıt anlamlı unsurların metin içindeki kullanım sıklıkları her kelimenin yanında parantez içine yazılmıştır. Elde edilen kullanım sıklıklarına ait veriler, zıt anlamlılık çeşitlerine ve metin türlerine göre ayrı ayrı toplanmış ve metinlerdeki zıt anlamlı kelimelerin kitaptaki tüm kelimelerin sayısına oranı hesaplanmıştır. Toplamda sekiz tablo oluşturulup elde edilen bulgulardan hareketle yorumlar yapılmış ve 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı’ndaki zıt anlamlı kelimelerin 2015 yılında yayımlanan Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda yer alan kazanımlarla uyumu belirlenmeye çalışılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IV. BULGULAR

5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki 36 metin, sözcük anlam bilimi açısından incelenirken **ikili karşıtlıklar, dereceli karşıtlıklar, yön gösteren karşıtlıklar, ilişkisel karşıtlıklar ve biçimsel (morfolojik) karşıtlıklar** olmak üzere beş başlıkta ele alınmıştır⁶. Metinler, sözcük anlam bilimi açısından incelenirken ilgili metnin Türkçe ders kitabında hangi sayfada olduğu, metin başlığından hemen sonra parantez içinde yazılmıştır. Göstergelerin karşılıklarına ise metinsel bağlam içindeki kullanım sıklıkları yazılmıştır.

4.1. İkili Karşıtlıklara Ait Bulgular

5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki 31 metinde ikili karşıtlıklar gösteren dilsel ögeler şunlardır:

Padişahın Kulakçıbaşı (s.10-13) (24 Gösterge, 64 Kullanım Sıklığı):

var (ks. 5)-yok (ks. 3)	dokunma- (ks. 2)- değ- (ks. 3)
gel- (ks. 9)-git- (ks. 2)	üzül- (ks. 1)-mutlu ol- (ks. 1)
ver- (ks. 10)- al- (ks. 2)	gir- (ks. 1)-çık- (ks. 3)
dur- (ks. 2)-hareket et- (ks. 1)	gül- (ks. 2)-ağla- (ks. 1)
hep (ks. 1)-hiç (ks. 2)	bul- (ks. 3)-kaybet- (ks. 1)
çıkart- (ks. 5)-giy- (ks. 4)	

⁶ Metinlerin çözümlenmesinde kullanılan yöntem ve tablolarda Sezgin Demir tarafından hazırlanan "Ortaokul (6,7,8) Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Anlam Yapısı ile Bunlara İlişkin Öğretmen Görüşleri ve Öğrencilerin Özyeterlilik Algıları" adlı yayımlanmamış doktora tezinden yararlanılmıştır (Demir, 2014).

Ödevsiz Gezegen (s.14-15) (18 Gösterge, 37 Kullanım Sıklığı):

kapalı (ks. 1)-açık (ks. 1)	sor- (ks. 3)-yanıtla- (ks. 1)
boş (ks. 1)-dolu (ks. 1)	al- (ks. 4)-ver- (ks. 4)
gel- (ks. 6)-git- (ks. 1)	tut- (ks. 1)-bırak- (ks. 1)
var (ks. 2)-yok (ks. 4)	kal- (ks. 3)-git- (ks. 1)
in- (ks. 1)-bin- (ks. 1)	

Memleket isterim (s.16-17) (2 Gösterge, 2 Kullanım Sıklığı):

zengin (ks. 1)-fakir (ks. 1)

Dük Oldu Hödük (s.18-22) (35 Gösterge, 97 Kullanım Sıklığı):

doğ- (ks. 1)-öl- (ks. 1)	unut- (ks. 1)-hatırla- (ks. 1)
bitişik (ks. 1)-uzak (ks. 1)	sevin- (ks. 4)-üzül- (ks. 3)
genç (ks. 4)-yaşlı (ks. 2)	geniş (ks. 3)-daracık (ks. 1)
al- (ks. 4)-ver- (ks. 10)	hiç (ks. 1)-hep (ks. 1)
beyaz (ks. 3)-kara (ks. 1)	sus- (ks. 1)-konuş- (ks. 2)
var (ks. 3)-yok (ks. 3)	salıver- (ks. 2)-tut- (ks. 3)-bırak- (ks. 1)
gel- (ks. 14)-git- (ks. 5)	azarla- (ks. 4)-okşa- (ks. 1)
gir- (ks. 7)-çık- (ks. 3)	bin- (ks. 1)-in- (ks. 1)
tanıdık (ks. 2)-yabancı (ks. 1)	

Tüketicinin Bilinç Gücü (s.23-24) (11 Gösterge, 20 Kullanım Sıklığı):

yok (ks. 1)-var (ks. 1)	zarar ver- (ks. 2)-koru- (ks. 1)
tüket- (ks. 1)-üret- (ks. 3)	iyi (ks. 2)-kötü (ks. 2)
al- (ks. 4)-ver- (ks. 3)	

Atatürk'ün Kütüphanesi ve Okuma Aşkı (s.26-28) (16 Gösterge, 49 Kullanım Sıklığı):

getir- (ks. 6)-götür- (ks. 1)	hep (ks. 4)-hiç (ks. 1)
al- (ks. 6)-ver- (ks. 5)	kaybet- (ks. 1)-bul- (ks. 1)
gel- (ks. 5)-git- (ks. 6)	bitir- (ks. 4)-başla- (ks. 1)
çık- (ks. 1)-koy- (ks. 4)	ilk (ks. 1)-son (ks. 2)

İstiklâl Marşı (s.29-30) (11 Gösterge, 29 Kullanım Sıklığı):

yaz- (ks. 7)-oku- (ks. 3)	mesele (ks. 2)-çözüm (ks. 1)
ver- (ks. 7)-al- (ks. 3)	kabul et- (ks. 1)-reddet- (ks. 1)
gir- (ks. 3)-çık- (ks. 1)	

Bayram Toplantısı (s.31-35) (20 Gösterge, 46 Kullanım Sıklığı):

git- (ks. 4)-kal- (ks. 1)-gel- (ks. 15)	sonunda (ks. 1)-başında (ks. 2)
var (ks. 1)-yok (ks. 1)	otur- (ks. 4)-ayakta dur- (ks. 1)
erken (ks. 1)-geç (ks. 1)	çık- (ks. 1)-gir- (ks. 5)
arkadaş (ks. 2)-yabancı (ks. 1)	konuş- (ks. 1)-bağır- (ks. 1)-söyle- (ks. 2)-sus- (ks. 1)

O Geliyor (s.36-37) (10 Gösterge, 15 Kullanım Sıklığı):

uyu- (ks. 1)-uyan- (ks. 3)	gül- (ks. 1)-inle- (ks. 1)
hız (ks. 3)-yavaş (ks. 2)	dur- (ks. 1)-koş- (ks. 1)
ak (ks. 1)-kara (ks. 1)	

Tren Rayları (s.38-42) (45 Gösterge, 87 Kullanım Sıklığı):

giden (ks. 1)-gelen (ks. 3)	azal- (ks. 1)-art- (ks. 3)
git- (ks. 3)-gel- (ks. 4)	sakla- (ks. 2)-göster- (ks. 3)
arkadaş (ks. 4)-düşman (ks. 7)	karış- (ks. 1)-ilgilenme- (ks. 1)
hayat (ks. 2)-ölüm (ks. 1)	anlama- (ks. 1)-sez- (ks. 1)

yeni (ks. 3)-eski (ks. 1) gir- (ks. 2)-çık- (ks. 2)
al- (ks. 3)-ver- (ks. 4)-koy- (ks. 2) yakın (ks. 1)-uzak (ks. 1)
dinle- (ks. 1)-anlat- (ks. 1)-söyle- er (ks. 1)-erken (ks. 1)-geç (ks. 1)
(ks. 1) getir- (ks. 3)-götür- (ks. 2)
tut- (ks. 2)-bırak- (ks. 2)-at- (ks. 1) başla- (ks. 5)-sür- (ks. 1)-devam et- (ks. 1)- bit-
en (ks. 1)-boy (ks. 1) (ks. 3)
belir- (ks. 1)-kaybol- (ks. 1)

Anadolu (s.44-45) (4 Gösterge, 5 Kullanım Sıklığı):

dert (ks. 2)-şifa (ks. 1)
kış (ks. 1)-yaz (ks. 1)

Komşuluk (s.46-47) (14 Gösterge, 25 Kullanım Sıklığı):

var (ks. 5)-yok (ks. 1) ayrı (ks. 1)-beraber (ks. 2)
aşağı (ks. 1)-yukarı (ks. 1) ver- (ks. 4)-al- (ks. 2)
gel-(ks. 2)-git- (ks. 2) acı (ks. 1)-tatlı (ks. 1)
sual (ks. 1)-cevap (ks. 1)

Ben Bir Küçük Kilimim (s.48-49) (13 Gösterge, 26 Kullanım Sıklığı):

en (ks. 1)-boy (ks. 4) al- (ks. 1)-ko- (ks. 1)-koy- (ks. 1)
başla- (ks. 3)-bit- (ks. 1) gel- (ks. 2)-git- (ks. 1)
sol- (ks. 8)-dirileş- (ks. 1) getir- (ks. 1)-götür- (ks. 1)

Nasrettin Hoca (s.50-51) (16 Gösterge, 21 Kullanım Sıklığı):

gel- (ks. 2)-git- (ks. 1)
dinle- (ks. 1)-söyle- (ks. 1)
yeni (ks. 1)-eski (ks. 3)
sorun (ks. 2)-çözüm (ks. 2)
herkes (ks. 2)-kimse (ks. 1)
doğ- (ks. 2)-vefat et- (ks. 2)-dünyaya gözlerini yum- (ks. 1)

Atasözü Sevgisi (s.52-54) (25 Gösterge, 68 Kullanım Sıklığı):

otur- (ks. 5)-kalk- (ks. 2)	kolay (ks. 3)-zor (ks. 3)
bin- (ks. 1)-in- (ks. 2)	git-(ks. 5)-gel- (ks. 3)
soru (ks. 1)-cevap(ks. 1)	ilk (ks. 1)-son (ks. 1)
iyi (ks. 8)-kötü (ks. 1)	var (ks. 10)-yok (ks. 4)
yakın (ks. 1)-uzak (ks. 2)	aç- (ks. 4)-kapat- (ks. 2)
eski (ks. 4)-yeni (ks. 2)	merhaba (ks. 1)-güle güle (ks. 1) ⁷

Yelkovan Kuşlarının Efsanesi (s.58-59) (8 Gösterge, 17 Kullanım Sıklığı):

git- (ks. 2)-gel- (ks. 2)
kuraklık (ks. 1)-yağmur (ks. 1)
al- (ks. 1)-ver- (ks. 1)
bul- (ks. 8)-kaybet- (ks. 1)

Perseid Göktaşı Yağmuru (s.60) (4 Gösterge, 5 Kullanım Sıklığı):

bulun- (ks. 1)-kaybol- (ks. 1)
temiz (ks. 1)-kirli (ks. 2)

Bu Robotların Esin Kaynağı Hayvanlar (s.61-62) (5 Gösterge, 7 Kullanım Sıklığı):

insan (ks. 1)-hayvan (ks. 3)
güç (ks. 1)-zor (ks. 1)-kolayca (ks. 1)

Karagöz ile Hacivat - İncelik (s.64-68) (16 Gösterge, 69 Kullanım Sıklığı):

kış (ks. 1)-yaz (ks. 1)	hep (ks. 1)-hiç (ks. 4)
tut- (ks. 1)-hapse at- (ks. 1)-bırak- (ks. 1)	yok (ks. 5)-var (ks. 3)
gül- (ks. 22)-inle- (ks. 1)	çık- (ks. 9)-gir- (ks. 1)
gel- (ks. 11)-git- (ks. 7)	

⁷ Bu örnek, sözcük gibi görünmesine rağmen edim bilimi açısından söylem değerindedir.

Sabır Sularında (s.69-71) (16 Gösterge, 44 Kullanım Sıklığı):

dur- (ks. 4)-koş- (ks. 1)	otur- (ks. 1)-kalk- (ks. 1)
uç- (ks. 2)-düş- (ks. 6)	yeni (ks. 3)-eski (ks. 1)
git- (ks. 4)-gel- (ks. 8)	aç- (ks. 5)-yum- (ks. 1)
ver- (ks. 3)-al- (ks. 2)	baş (ks. 1)-son (ks. 1)

Dedemin Cep Saati (s.72-73) (13 Gösterge, 15 Kullanım Sıklığı):

dur- (ks. 2)-koş- (ks. 1)	hayal (ks. 1)-düş (ks. 1)-gerçek (ks. 2)
yeni (ks. 1)-eski (ks. 1)	baş (ks. 1)-son (ks. 1)
giden (ks. 1)-gelen (ks. 1)	öğren- (ks. 1)-unut- (ks. 1)

İstanbul'un Fethinden Viyana Kapılarına (s.74-76) (13 Gösterge, 21 Kullanım Sıklığı):

ver- (ks. 3)-al- (ks. 3)	indir- (ks. 2)-kaldır- (ks. 2)
etki (ks. 1)-tepki (ks. 1)	yok (ks. 1)-var (ks. 1)
imkânsız (ks. 2)-mümkün (ks. 1)	ilk (ks. 2)-nihayet (ks. 1)-sonunda (ks. 1)

Sanatın En Kırılgan Hâli: Yumurta Oyma Sanatı (s.78-81) (23 Gösterge, 41 Kullanım Sıklığı):

fark (ks. 2)-benzer (ks. 1)	sür- (ks. 3)-bit- (ks. 1)
ilk (ks. 5)-son (ks. 3)	güçlük (ks. 1)-kolay (ks. 2)
gel- (ks. 2)-git- (ks. 3)	esas (ks. 1)-yalan (ks. 1)
bırak- (ks. 1)-sürdür- (ks. 1)	hiçbir (ks. 1)-her bir (ks. 2)
var (ks. 1)-yok (ks. 3)	tamamlan- (ks. 1)-bitme- (ks. 1)
başla- (ks. 4)-bit- (ks. 1)	

Osman Cemal Bey'in Nar Hakkı (s.82-85) (38 Gösterge, 64 Kullanım Sıklığı):

var (ks. 5)-yok (ks. 4)	hep (ks. 2)-hiç (ks. 1)
ağla- (ks. 2)-gül- (ks. 3)	tavan (ks. 1)-yer (ks. 1)
derman (ks. 1)-çare (ks. 2)-dert (ks. 1)	otur- (ks. 2)-kalk- (ks. 1)-ayakta dur- (ks. 1)
aç- (ks. 4)-kapat- (ks. 2)	kalk- (ks. 1)-in- (ks. 1)
gel- (ks. 5)-git- (ks. 2)	usul usul (ks. 1)-hızla (ks. 1)-hemen (ks. 1)

bul- (ks. 6)-kaybet- (ks. 1)-yitir- (ks. 1)
şikâyetçi (ks. 1)-memnun (ks. 1)
ver- (ks. 3)-al- (ks. 1)

savur- (ks. 1)-derle- (ks. 1)-toparla- (ks. 1)
uykuya dal- (ks. 1)-uyan- (ks. 1)

Sahibini Arayan Keman (s.88-91) (31 Gösterge, 89 Kullanım Sıklığı):

oğul (ks. 2)-kız (ks. 18)
getir- (ks. 4)-götür- (ks. 1)
ver- (ks. 4)-al- (ks. 1)
çıkır- (ks. 1)-koy- (ks. 3)
git- (ks. 7)-gel- (ks. 6)
hiç (ks. 6)-hep (ks. 1)
geçen (ks. 3)-ertesi (ks. 2)

çık- (ks. 5)-gir- (ks. 2)
iste- (ks. 3)-bık- (ks. 1)
indir- (ks. 1)-as- (ks. 1)
ilk (ks. 1)-baş (ks. 1)-son (ks. 2)
yanlış (ks. 3)-doğru (ks. 2)
yok (ks. 2)-var (ks. 1)
geri ver- (ks. 1)-geri al- (ks. 4)

Sinema Düşlerimizi Gerçekleştiriyor (s.92-94) (12 Gösterge, 20 Kullanım Sıklığı):

düş (ks. 3)-gerçek (ks. 2)
yıkıl- (ks. 1)-yap- (ks. 4)
ilk (ks. 2)-son (ks. 1)
farklı (ks. 2)-fark (ks. 1)-benzer (ks. 1)-tıpkı (ks. 1)
yaratık (ks. 1)-şey (ks. 1)

Babaannemin Soğanları (s.100-102) (51 Gösterge, 79 Kullanım Sıklığı):

hasta (ks. 3)-sapasağlam (ks. 1)
hepsi (ks. 2)-hiç (ks. 3)
var (ks. 6)-yok (ks. 1)
geçen (ks. 3)-ertesi (ks. 1)
götür- (ks. 2)-getir- (ks. 1)
gel- (ks. 1)-git- (ks. 2)
gir- (ks. 1)-çık- (ks. 2)
otur- (ks. 1)-ayağa fırla- (ks. 1)
uykuya dal- (ks. 1)-uyan- (ks. 1)
aç- (ks. 1)-kapa (ks. 1)

iyi (ks. 2)-kötü (ks. 1)
sökük (ks. 1)-dik- (ks. 1)
yeni (ks. 5)-yepyeni (ks. 1)-kötü (ks. 1)
yaşa- (ks. 1)-öl- (ks. 2)
kimse (ks. 1)-herkes (ks. 1)
koy- (ks. 2)-al- (ks. 1)
gül- (ks. 3)-kara kara düşün- (ks. 1)
döv- (ks. 1)-okşa- (ks. 1)
at- (ks. 1)-tut- (ks. 1)

birden (ks. 6)-hızla (ks. 2)-apar topar (ks. 1)-çabuk (ks. 1)-hemen (ks. 4)-usulca (ks. 1)-yavaşça (ks. 1)

Patates (s.103-104) (13 Gösterge, 20 Kullanım Sıklığı):

var (ks. 2)-yok (ks. 3)	paylaş- (ks. 2)-esirge- (ks. 1)
yeraltı (ks. 2)-yeryüzü (ks. 4)	kız- (ks. 1)-bağışla- (ks. 1)
bir başına (ks. 1)-kalabalık (ks. 1)	hep (ks. 1)-hiç (ks. 1)

Balık Adamlar (s.106-108) (32 Gösterge, 60 Kullanım Sıklığı):

uyku (ks. 1)-uyu- (ks. 1)-uyan- (ks. 3)	yaklaş- (ks. 3)-ayrıl- (ks. 1)
gel- (ks. 6)-git- (ks. 5)-kal- (ks. 2)	kurtul- (ks. 1)-yakalan- (ks. 1)
şey (ks. 3)-yaratık (ks. 2)	kal- (ks. 1)-çık- (ks. 1)
var (ks. 2)-yok (ks. 5)	bat- (ks. 1)-çık- (ks. 1)
korkut- (ks. 1)-hayran ol- (ks. 1)	
sor- (ks. 5)-yanıtla- (ks. 1)	
hemen (ks. 2)-çabuk (ks. 1)-yavaşça (ks. 1)-yavaşçacık (ks. 1)	
iyi (ks. 1)-iyilik (ks. 2)-iyice (ks. 2)-kötülük (ks. 1)-fena (ks. 1)	

Çöpler ve Geri Dönüşüm (s.109-110) (19 Gösterge, 19 Kullanım Sıklığı):

üretici (ks. 1)-tüketici (ks. 2)

iste- (ks. 1)-bık- (ks. 1)

kariş- (ks. 1)-dahil ol- (ks. 1)-ayrış- (ks. 2)

sona er- (ks. 1)-başla- (ks. 1)

insan (ks. 1)-hayvan (ks. 1)

baş (ks. 1)-başlangıç (ks. 1)-ilk (ks. 1)-son (ks. 1)

kirlilik (ks. 1)-temiz (ks. 1)

Parbat Dağı'nın Esrarı (s.111-113) (37 Gösterge, 52 Kullanım Sıklığı):

Bit- (ks. 1)-sona er- (ks. 1)-başla- (ks. 2)	Yeni (ks. 1)-eski (ks. 3)
yok (ks. 4)-var (ks. 3)	yararlı (ks. 1)-zararlı (ks. 1)
din- (ks. 2)-az- (ks. 1)	hepsi (ks. 1)-hiçbiri (ks. 1)
öğren- (ks. 1)-unut- (ks. 1)	yardım et- (ks. 1)-baltala- (ks. 1)
başlangıç (ks. 1)-son (ks. 3)	kirli (ks. 1)-temiz (ks. 1)
ölü (ks. 1)-canlı (ks. 3)	hep (ks. 1)-hiç (ks. 1)
yapay (ks. 1)-doğal (ks. 1)	birlikte (ks. 2)-ayrı (ks. 1)
hoşnut (ks. 1)-şikâyet (ks. 1)	yitir- (ks. 1)-bul- (ks. 2)
ilaç (ks. 1)-zehir (ks. 3)	

5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metinlerin, ikili karşıtlıklar açısından metin türlerine göre anlam yapıları şu şekilde belirlenmiştir:

Tablo 1. 5.Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metin türlerinin ikili karşıtlıklar açısından anlam yapıları

Metin Türleri	Metin Sayısı	Gösterge		Kullanım Sıklıkları		Toplam	
		f	%	f	%	Gösterge	
						f	%
Hikâye Edici Metinler	15	409	3.95	899	8.68	10.359	100.0
Bilgilendirici Metinler	13	157	2.75	277	4.86	5.705	100.0
Şiirler	8	29	3.49	37	4.45	832	100.0
Toplam	36	595	3.52	1.213	7.18	16.896	100.0

5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metinler, metin türüne göre ikili karşıtlıklar ilişkisi bakımından değerlendirildiğinde gösterge (f=409, %3.95) ve kullanım sıklığı (f=899, %8.68) açısından en yüksek düzeyin hikâye edici metinlerde olduğu belirlenmiştir. Bu durum 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metinlerin olay örgüsüne dayalı metin türlerinde yoğunlaştığının göstergesidir. Gerçekleştirilen çözümleme sonucunda gösterge (f=157, %2.75) açısından en düşük oran bilgilendirici metinlerde iken kullanım sıklığı (f=37, %4.45) açısından en düşük oran ise şiir türündedir.

4.2. Dereceli Karşıtlıklara Ait Bulgular

5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki 30 metinde dereceli karşıtlıklar gösteren dilsel ögeler şunlardır:

Padişahın Kulakçibaşısı (s.10-13) (6 Gösterge, 16 Kullanım Sıklığı):

biraz (ks. 1)-çok (ks. 10)

önce (ks. 2)-sonra (ks. 1)

uzun (ks. 1)-kısa (ks. 1)

Ödevsiz Gezegen (s.14-15) (7 Gösterge, 9 Kullanım Sıklığı):

öğlen (ks. 1)-gece (ks. 1)

bazen (ks. 1)- sık sık (ks. 1)

mini (ks. 3)-iri (ks. 2)

Dük Oldu Hödük (s.18-22) (22 Gösterge, 58 Kullanım Sıklığı):

sabah (ks. 1)-gündüz (ks. 1)-akşamüstü (ks. 1)-akşam (ks. 4)

koca (ks. 5)-küçük (ks. 13)

önce (ks. 3)-şimdi (ks. 3)-sonra (ks. 7)

arada bir (ks. 2)-sık sık (ks. 1)

az (ks. 1)-biraz (ks. 1)-çok (ks. 4)-fazla (ks. 1)

alt (ks. 1)-zemin (ks. 1)-üst (ks. 3)

yarı (ks. 4)-tam (ks. 1)

Tüketicinin Bilinç Gücü (s.23-24) (2 Gösterge, 2 Kullanım Sıklığı):

az (ks. 1)-çok (ks. 1)

Atatürk'ün Kütüphanesi ve Okuma Aşkı (s.26-28) (13 Gösterge, 30 Kullanım Sıklığı):

hiç (ks. 1)-bazen (ks. 1)-devamlı (ks. 1)-her zaman (ks. 2)

önce (ks. 1)-şimdi (ks. 4)-sonra (ks. 4)

biraz (ks. 2)-çok (ks. 11)-fazla (ks. 2)-pek çok (ks. 1)

Bayram Toplantısı (s.31-35) (6 Gösterge, 9 Kullanım Sıklığı):

biraz (ks. 1)-çok (ks. 4)

önce (ks. 1)-sonra (ks. 1)

dün (ks. 1)-bugün (ks. 1)

O Geliyor (s.36-37) (2 Gösterge, 2 Kullanım Sıklığı):

bugün (ks. 1)-yarın (ks. 1)

Tren Rayları (s.38-42) (18 Gösterge, 33 Kullanım Sıklığı):

şimdi (ks. 2)-sonra (ks. 6)-ardından (ks. 1)

sabah (ks. 1)-öğlen (ks. 1)-akşam (ks. 2)

soğuk (ks. 2)-kara (ks. 1)

az (ks. 1)-biraz (ks. 1)-çok (ks. 5)-bir hayli (ks. 1)-nice (ks. 1)

küçük (ks. 3)-büyük (ks. 3)-iri (ks. 1)-koca (ks. 1)

Anadolu (s.44-45) (2 Gösterge, 2 Kullanım Sıklığı):

serin (ks. 1)-soğuk (ks. 1)

Komşuluk (s.46-47) (2 Gösterge, 3 Kullanım Sıklığı):

biraz (ks. 2)-çok (ks. 1)

Ben Bir Küçük Kilimim (s.48-49) (12 Gösterge, 23 Kullanım Sıklığı):

evvel (ks. 1)-evvela (ks. 1)-önce (ks. 2)-sonra (ks. 4)

aşağı (ks. 1)-biraz (ks. 1)-çok (ks. 1)

küçük (ks. 2)-ortanca (ks. 5)-büyük (ks. 1)

bodur (ks. 1)-uzun (ks. 3)

Nasrettin Hoca (s.50-51) (7 Gösterge, 9 Kullanım Sıklığı):

çok (ks. 3)-birçok (ks. 1)

büyük (ks. 1)-büyükçe (ks. 1)-orta (ks. 1)

uzun (ks. 1)-uzunca (ks. 1)

Atasözü Sevgisi (s.52-54) (17 Gösterge, 32 Kullanım Sıklığı):

az (ks. 1)-biraz (ks. 1)-pek (ks. 1)-çok (ks. 9)-bol bol (ks. 1)
şimdi (ks. 5)-eskiden (ks. 3)
çocuk (ks. 1)-genç (ks. 1)-yaşlıca (ks. 1)-yaşlı (ks. 1)
bugün (ks. 1)-yarın (ks. 1)
küçük (ks. 1)-büyük (ks. 3)-kocaman (ks. 1)

Yelkovan Kuşlarının Efsanesi (s.58-59) (13 Gösterge, 14 Kullanım Sıklığı):

çok (ks. 1)-bol (ks. 1) minicik (ks. 1)-koskoca (ks. 1)
şafak (ks. 1)-gün (ks. 1)-gece (ks. 1) şimdi (ks. 1)-sonra (ks. 1)
sıcak (ks. 1)-soğuk (ks. 1) kısacık (ks. 1)-uzun (ks. 2)

Perseid Göktaşı Yağmuru (s.60) (11 Gösterge, 23 Kullanım Sıklığı):

akşam (ks. 2)-gece (ks. 7)
az (ks. 2)-biraz (ks. 1)-çok (ks. 4)-birçok (ks. 1)
küçük (ks. 1)-büyük (ks. 2)
zaman zaman (ks. 1)-genellikle (ks. 2)

Bu Robotların Esin Kaynağı Hayvanlar (s.61-62) (4 Gösterge, 4 Kullanım Sıklığı):

şimdi (ks. 1)-sonra (ks. 1)
küçük (ks. 1)-büyüklük (ks. 1)

Karagöz ve Hacivat İncelik (s.64-68) (7 Gösterge, 14 Kullanım Sıklığı):

sabah (ks. 4)-akşam (ks. 1)
az (ks. 1)-biraz (ks. 2)-çok (ks. 4)
önce (ks. 1)-sonra (ks. 1)

Sabır Sularında (s.69-71) (5 Gösterge, 12 Kullanım Sıklığı):

biraz (ks. 1)-çok (ks. 1)-fazla (ks. 1)
önce (ks. 2)-sonra (ks. 7)

Dedemin Cep Saati (s.72-73) (6 Gösterge, 7 Kullanım Sıklığı):

genç (ks. 1)-yaşlılık (ks. 1)

şimdi (ks. 1)-sonra (ks. 1)

ön (ks. 1)-art (ks. 2)

İstanbul'un Fethinden Viyana Kapılarına (s.74-76) (7 Gösterge, 10 Kullanım Sıklığı):

çok (ks. 2)-fazla (ks. 1)

seher (ks. 1)-sabah (ks. 1)-gündüz (ks. 2)-akşam (ks. 1)-gece (ks. 2)

Sanatın En Kırılgan Hâli: Yumurta Oyma Sanatı (s.78-81) (28 Gösterge, 42 Kullanım Sıklığı):

çok az (ks. 1)-çok (ks. 5)-pek (ks. 2)-pek çok (ks. 1)

çok daha önce (ks. 1)-daha önce (ks. 1)-önce (ks. 2)-şimdi (ks. 3)-şu an (ks. 1)-sonra (ks. 4)-daha

sonra (ks. 2)

sabah (ks. 3)-gündüz (ks. 1)-akşam (ks. 1)-gece (ks. 1)

küçük (ks. 2)-büyük (ks. 5)

incecik (ks. 2)-ince (ks. 2)

kısaca (ks. 1)-kısa (ks. 1)

Osman Cemal Bey'in Nar Hakkı (s.82-85) (5 Gösterge, 8 Kullanım Sıklığı):

şimdi (ks. 1)-sonra (ks. 4)

çocuk (ks. 1)-yaşlı (ks. 1)-ihtiyar (ks. 1)

Sahibini Arayan Keman (s.88-91) (23 Gösterge, 50 Kullanım Sıklığı):

az (ks. 1)-birazcık (ks. 1)-çok (ks. 9)-onca (ks. 1)-fazla (ks. 2)

daha önce (ks. 3)-önce (ks. 1)-o an (ks. 1)-sonra (ks. 8)-artık (ks. 2)

sabah (ks. 1)-akşam (ks. 1)

yarı (ks. 1)-yarım (ks. 2)-tam (ks. 1)-tüm (ks. 1)

küçük (ks. 2)-büyük (ks. 1)

küçüklük (ks. 1)-çocuk (ks. 9)-yaşlı (ks. 1)

Sinema Düşlerimizi Gerçekleştiriyor (s.92-94) (11 Gösterge, 18 Kullanım Sıklığı):

önce (ks. 1)-bu sırada (ks. 1)-sonra (ks. 4)-artık (ks. 1)

biraz (ks. 2)-çok (ks. 4)-birçok (ks. 1)

parça (ks. 1)-tüm (ks. 2)-bütün (ks. 1)

Oyun Tasarımı (s.96-97) (5 Gösterge, 4 Kullanım Sıklığı):

şu an (ks. 1)-artık (ks. 1)

çokça (ks. 1)-fazla (ks. 1)

Babaannemin Soğanları (s.100-102) (21 Gösterge, 37 Kullanım Sıklığı):

önce (ks. 3)-şimdi (ks. 3)-sonra (ks. 3)-artık (ks. 3)

minicik (ks. 2)-küçük (ks. 1)-büyük (ks. 1)-kocaman (ks. 1)-koskoca (ks. 1)-dev (ks. 1)

biraz (ks. 2)-çok (ks. 5)-iyice (ks. 2)-epeyce (ks. 1)-aşkın (ks. 1)

öğlen (ks. 1)-akşam (ks. 1)-gece (ks. 1)

serin (ks. 1)-sıcaklık (ks. 1)-kızgın (ks. 2)

Patates (s.103-104) (5 Gösterge, 6 Kullanım Sıklığı):

az (ks. 1)-çok (ks. 3)-daha çok (ks. 1)-nice (ks. 1)

Balık Adamlar (s.106-108) (17 Gösterge, 18 Kullanım Sıklığı):

daha önce (ks.1)-şimdi (ks.1)-şu an (ks. 1)-henüz (ks. 1)-sonra (ks. 1)-daha sonra (ks. 1)

biraz (ks. 1)-çok (ks. 4)-fazla (ks. 1)

minik (ks. 1)-minicik (ks. 1)-kocaman (ks. 1)

yarı (ks. 2)-bütün (ks. 1)

Çöpler ve Geri Dönüşüm (s.109-110) (7 Gösterge, 9 Kullanım Sıklığı):

daha az (ks. 1)-çok (ks. 3)

önce (ks. 1)-şimdi (ks. 2)-sonra (ks. 1)-artık (ks. 1)

Parbat Dağı'nın Esrarı (s.111-113) (13 Gösterge, 17 Kullanım Sıklığı):

şimdi (ks. 2)-artık (ks. 1)

çok (ks. 1)-pek çok (ks. 1)-nice (ks. 1)-iyice (ks. 1)
uzun (ks. 1)-kısaca (ks. 2)
bebek (ks. 1)-çocuk (ks. 1)
tüm (ks. 4)-parça (ks. 1)

5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metinlerin, dereceli karşıtlıklar açısından metin türlerine göre anlam yapıları şu şekilde belirlenmiştir:

Tablo 2. 5.Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metin türlerinin dereceli karşıtlıklar açısından anlam yapıları

Metin Türleri	Metin Sayısı	Gösterge		Kullanım Sıklıkları		Toplam	
		f	%	f	%	Gösterge	
						f	%
Hikâye Edici Metinler	15	192	1.85	350	3.38	10.359	100.0
Bilgilendirici Metinler	13	102	1.79	160	2.80	5.705	100.0
Şiirler	8	10	1.2	11	1.32	832	100.0
Toplam	36	304	1.80	521	3.08	16.896	100.0

5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metinler, dereceli karşıtlıklar açısından metin türü bağlamında değerlendirildiğinde gösterge (f=192, %1.85) ve kullanım sıklığı (f=350, %3.38) bakımından en yüksek düzeyin hikâye edici metinlerde olduğu görülmüştür. Bilgilendirici ve hikâye edici metinler birbirine yakın düzeyde benzerlik gösterirken şiir türü diğer iki türden ayrılmakta ve diğerlerine göre düşük bir oran göstermektedir (gösterge f=10, %1.2 ve kullanım sıklığı f=11, %1.32).

4.3. Yön Gösteren Karşıtlıklara Ait Bulgular

5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki 16 metinde yön gösteren karşıtlıklar kapsamındaki dilsel ögeler şunlardır:

Padişahın Kulakçibaşısı (s.10-13) (2 Gösterge, 2 Kullanım Sıklığı):

sağ (ks. 1)-sol (ks. 1)

Dük Oldu Hödük (s.18-22) (8 Gösterge, 24 Kullanım Sıklığı):

ön (ks. 3)-art (ks. 1)

üst (ks. 4)-alt (ks. 5)

içinde (ks. 4)-dışında (ks. 1)

üzeri (ks. 2)-altı (ks. 4)

Atatürk'ün Kütüphanesi ve Okuma Aşkı (s.26-28) (2 Gösterge, 3 Kullanım Sıklığı):

iç (ks. 2)-dış (ks. 1)

İstiklâl Marşı (s.29-30) (3 Gösterge, 3 Kullanım Sıklığı):

ön (ks. 1)-art (ks. 1)-arka (ks. 1)

Tren Rayları (s.38-42) (6 Gösterge, 14 Kullanım Sıklığı):

üst (ks. 4)-alt (ks. 2)

ön (ks. 1)-art (ks. 1)

dışarı (ks. 1)-iç (ks. 5)

Komşuluk (s.46-47) (2 Gösterge, 4 Kullanım Sıklığı):

alt (ks. 2)-üst (ks. 2)

Ben Bir Küçük Kilimim (s.48-49) (2 Gösterge, 2 Kullanım Sıklığı):

öteki (ks. 1)-beriki (ks. 1)

Atasözü Sevgisi (s.52-54) (3 Gösterge, 3 Kullanım Sıklığı):

iç (ks. 1)-dış (ks. 1)-dışarı (ks. 1)

Perseid Göktaşı Yağmuru (s.60) (2 Gösterge, 2 Kullanım Sıklığı):

doğu (ks. 1)-batı (ks. 1)

Bu Robotların Esin Kaynağı Hayvanlar (s.61-62) (2 Gösterge, 2 Kullanım Sıklığı):

ileri (ks. 1)-geri (ks. 1)

Karagöz ile Hacivat - İncelik (s.64-68) (4 Gösterge, 9 Kullanım Sıklığı):

alt (ks. 1)-üzeri (ks. 1)

ön (ks. 4)-arka (ks. 3)

Osman Cemal Bey'in Nar Hakkı (s.82-85) (5 Gösterge, 10 Kullanım Sıklığı):

aşağı (ks. 2)-yukarı (ks. 1)

alt (ks. 3)-dip (ks. 2)-üst (ks. 2)

Sahibini Arayan Keman (s.88-91) (2 Gösterge, 4 Kullanım Sıklığı):

ön (ks. 3)-arka (ks. 1)

Oyun Tasarımı (s.96-97) (2 Gösterge, 2 Kullanım Sıklığı):

ön (ks. 1)-arka (ks. 1)

Babaannemin Soğanları (s.100-102) (2 Gösterge, 6 Kullanım Sıklığı):

üstünde (ks. 4)-altında (ks. 2)

Balık Adamlar (s.106-108) (7 Gösterge, 11 Kullanım Sıklığı):

dip (ks. 1)-alt (ks. 4)-üst (ks. 1)

ön (ks. 1)-arka (ks. 1)

geri (ks. 2)-ileri (ks. 1)

5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metinlerin, yön gösteren karşıtlıklar açısından metin türlerine göre anlam yapıları şu şekilde belirlenmiştir:

Tablo 3. 5.Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metin türlerinin yön gösteren karşıtlıklar açısından anlam yapıları

Metin Türleri	Metin Sayısı	Gösterge		Kullanım Sıklıkları		Toplam	
		f	%	f	%	Gösterge	
						f	%
Hikâye Edici Metinler	15	41	.40	85	.82	10.359	100.0
Bilgilendirici Metinler	13	13	.23	16	.28	5.705	100.0
Şiirler	8	0	0	0	0	832	100.0
Toplam	36	54	.32	101	.60	16.896	100.0

İlgili metinler, metin türüne göre yön gösteren karşıtlıklar bakımından incelendiğinde her üç türde de oldukça düşük bir oran belirlenmiştir. Bunların içinde en yüksek gösterge (f=41, %.40) ve kullanım sıklığı (f=85, %.82) hikâye edici metinlerde saptanmıştır. İlgili ders kitabındaki metinler, yön gösteren karşıtlıklar bakımından incelendiğinde şiir türünde hiçbir örneğe rastlanmamıştır (gösterge f=0, %0 ve kullanım sıklığı f=0, %0). Bu verilerden hareketle, hedef kitle olan 5. sınıf öğrencilerine Türkçe ders kitabının yön gösteren karşıtlıklar açısından yeterli miktarda örnek sunduğu söylenemez. Bu nedenle 5. sınıf öğrencileri yön gösteren karşıtlıklar konusunu öğrenmede problem yaşayacak, günlük hayatta bu dilsel ifadeleri edinmeleri ve kullanmaları açısından yetersiz kalacaklardır.

4.4. İlişkisel Karşıtlıklara Ait Bulgular

5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki 15 metinde ilişkisel karşıtlıklar gösteren dilsel ögeler şunlardır:

Padişahın Kulakçıbaşı (s.10-13) (7 Gösterge, 144 Kullanım Sıklığı):

padişah (ks. 46)-vezir (ks. 1)

padişah (ks. 46)-nazenin sultan (ks. 2)
padişah (ks. 46)-sadrazam (ks. 3)

Ödevsiz Gezegen (s.14-15) (2 Gösterge, 6 Kullanım Sıklığı):

adam (ks. 4)-kadın (ks. 2)

Dük Oldu Hödük (s.18-22) (6 Gösterge, 52 Kullanım Sıklığı):

anne (ks. 10)-baba (ks. 7)
karı (ks. 3)-koca (ks. 3)
kedi (ks. 17)-köpek (ks. 12)

Tüketicinin Bilinç Gücü (s.23-24) (7 Gösterge, 30 Kullanım Sıklığı):

üretim (ks. 2)-tüketim (ks. 1)
üretici (ks. 8)-tüketici (ks. 16)
satın al- (ks. 1)-sat- (ks. 2)

Tren Rayları (s.38-42) (2 Gösterge, 12 Kullanım Sıklığı):

anne (ks. 3)-baba (ks. 9)

Ben Bir Küçük Kilimim (s.48-49) (2 Gösterge, 9 Kullanım Sıklığı):

gelin (ks. 6)-kaynana (ks. 3)

Atasözü Sevgisi (s.52-54) (8 Gösterge, 11 Kullanım Sıklığı):

öğretmen (ks. 1)-öğrenci (ks. 1)
hanım (ks. 1)-bey (ks. 2)
kedi (ks. 2)-fare (ks. 1)
gelin (ks. 1)-oğlan (ks. 2)

Karagöz ile Hacivat - İncelik (s.64-68) (2 Gösterge, 74 Kullanım Sıklığı):

Karagöz (ks. 41)-Hacivat (ks. 33)

Sabır Sularında (s.69-71) (4 Gösterge, 30 Kullanım Sıklığı):

çırak (ks. 10)-usta (ks. 15)

öğren- (ks. 3)-öğret- (ks. 2)

İstanbul'un Fethinden Viyana Kapılarına (s.74-76) (4 Gösterge, 15 Kullanım Sıklığı):

padişah (ks. 3)-şehzade (ks. 7)

Allah (ks. 4)-kul (ks. 1)

Sanatın En Kırılgan Hâli: Yumurta Oyma Sanatı (s.78-81) (2 Gösterge, 2 Kullanım Sıklığı):

al- (ks. 1)-sat- (ks. 1)

Osman Cemal Bey'in Nar Hakkı (s.82-85) (4 Gösterge, 18 Kullanım Sıklığı):

babaanne (ks. 7)-dede (ks. 8)

adam (ks. 2)-kadın (ks. 1)

Sahibini Arayan Keman (s.88-91) (9 Gösterge, 21 Kullanım Sıklığı):

öğrenci (ks. 1)-hoca (ks. 1)-öğretmen (ks. 1)

anne (ks. 3)-baba (ks. 4)

al- (ks. 3)-satın al- (ks. 5)-sat- (ks. 3)

Babaannemin Soğanları (s.100-102) (4 Gösterge, 29 Kullanım Sıklığı):

anne (ks. 10)-baba (ks. 13)

hasta (ks. 3)-doktor (ks. 3)

Çöpler ve Geri Dönüşüm (s.109-110) (3 Gösterge, 4 Kullanım Sıklığı):

satın al- (ks. 2)-sat- (ks. 2)

5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metinlerin, ilişkisel karşıtlıklar açısından metin türlerine göre anlam yapıları şu şekilde belirlenmiştir:

Tablo 4. 5.Sınıf Türkçe Ders Kitabı’ndaki metin türlerinin ilişkisel karşıtlıklar açısından anlam yapıları

Metin Türleri	Metin Sayısı	Gösterge		Kullanım Sıklıkları		Toplam	
		f	%	f	%	Gösterge	
						f	%
Hikâye Edici Metinler	15	50	.48	406	3.92	10.359	100.0
Bilgilendirici Metinler	13	16	.28	51	.89	5.705	100.0
Şiirler	8	0	0	0	0	832	100.0
Toplam	36	66	.39	457	2.70	16.896	100.0

5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı’ndaki metinler, ilişkisel karşıtlıklar bakımından metin türüne göre ele alındığında hikâye edici metinlerin kullanım sıklığı (f=406, %3.92) hariç her türde oldukça düşük bir oran göze çarpar. Hatta veriler incelendiğinde ilişkisel karşıtlıklara ait örneklerin şiir türünde hiç kullanılmadığı görülür (gösterge f=0, %0 ve kullanım sıklığı f=0, %0). Yukarıdaki verilerden hareketle, hedef kitle olan 5. sınıf öğrencilerine Türkçe ders kitabının ilişkisel karşıtlıklar açısından yeterli miktarda örnek sunduğu söylenemez. Bu nedenle 5. sınıf öğrencileri ilişkisel karşıtlıklar konusunu öğrenmede problem yaşayacak, günlük hayatta bu dilsel ifadeleri edinmeleri ve kullanmaları açısından yetersiz kalacaklardır.

4.5. Biçimsel (Morfolojik) Karşıtlıklara Ait Bulgular

5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı’ndaki 29 metinde biçimsel karşıtlıklar gösteren dilsel ögeler şunlardır:

Padişahın Kulakçıbaşı (s.10-13) (37 Gösterge, 76 Kullanım Sıklığı):

kalkar (ks. 1)-kalkmaz (ks. 1)	sizin (ks. 7)-sizin değil (ks. 1)
duyma- (ks. 1)-duy- (ks. 2)	et- (ks. 9)-etme- (ks. 1)
kesme- (ks. 1)-kes- (ks. 1)	mutlu (ks. 1)-mutsuz (ks. 1)
doğru (ks. 3)-doğru değil (ks. 2)	uza- (ks. 1)-uzama- (ks. 1)
değ- (ks. 1)-değme- (ks. 1)	ol- (ks. 15)-olma- (ks. 1)

kulak (ks. 12)-kulak değil (ks. 1)	al- (ks. 2)-alma- (ks. 1)
insan (ks. 1)-insan değil (ks. 1)	canlı (ks. 1)-canlı değil (ks. 1)
sinirlenebil- (ks. 1)-sinirleneme- (ks. 1)	yaptır- (ks. 1)- yaptırma- (ks. 1)

Ödevsiz Gezegen (s.14-15) (4 Gösterge, 14 Kullanım Sıklığı):

ver- (ks. 4)-verme- (ks. 1)
et- (ks. 8)-etme- (ks. 1)

Dük Oldu Hödük (s.18-22) (37 Gösterge, 111 Kullanım Sıklığı):

gir - (ks. 6)-girme- (ks. 1)	iste- (ks. 1)-isteme- (ks. 2)
yapıl- (ks. 1)-yapılma- (ks. 1)	et- (ks. 8)-etme- (ks. 1)
söyle- (ks. 3)-söyleme- (ks. 1)	gör- (ks. 4)-görme- (ks. 1)
ol- (ks. 16)-olma- (ks. 5)	oturan (ks. 1)-oturmayan (ks. 1)
git- (ks. 4)-gitme- (ks. 3)	çık- (ks. 1)-çıkma- (ks. 1)
oyuncak (ks. 2)-oyuncak değil (ks. 1)	atıl- (ks. 3)-atılma- (ks. 1)
de- (ks. 22)-deme- (ks. 1)	alış- (ks. 2)-alışma- (ks. 1)
davran- (ks. 1)-davranma- (ks. 1)	dolaş- (ks. 1)-dolaşma- (ks. 1)
ver- (ks. 8)-verme- (ks. 2)	düşün- (ks. 1)-düşünme- (ks. 1)

Tüketicinin Bilinç Gücü (s.23-24) (6 Gösterge, 20 Kullanım Sıklığı):

bilinçli (ks. 4)-bilinçsiz (ks. 3)
et- (ks. 9)-etme- (ks. 1)
ver- (ks. 2)-verme- (ks. 1)

Atatürk'ün Kütüphanesi ve Okuma Aşkı (s.26-28) (17 Gösterge, 42 Kullanım Sıklığı):

oku- (ks. 14)-okuma- (ks. 1)	ol- (ks. 7)-olma- (ks. 2)
önemli (ks. 3)-önemli olmayan (ks. 1)	şaşı- (ks. 1)-şaşıma- (ks. 2)
uyu- (ks. 1)-uyuma- (ks. 1)	bitir- (ks. 2)-bitirme- (ks. 1)
kıvır- (ks. 1)-kıvırma- (ks. 2)	yorul- (ks. 2)-yorulma- (ks. 1)

İstiklâl Marşı (s.29-30) (6 Gösterge, 10 Kullanım Sıklığı):

bulun- (ks. 1)-bulunma- (ks. 2)

ver- (ks. 3)-verme- (ks. 1)

veril- (ks. 2)-verilme- (ks. 1)

Bayram Toplantısı (s.31-35) (10 Gösterge, 39 Kullanım Sıklığı):

gel- (ks. 11)-gelme- (ks. 4)

bil- (ks. 4)-bilme- (ks. 1)

ol- (ks. 8)-olma- (ks. 3)

gir- (ks. 4)-girme- (ks. 1)

gör- (ks. 1)-görme- (ks. 2)

O Geliyor (s.36-37) (2 Gösterge, 4 Kullanım Sıklığı):

umut (ks. 3)-umutsuzluk (ks. 1)

Tren Rayları (s.38-42) (11 Gösterge, 43 Kullanım Sıklığı):

yerinde (ks. 1)-yerinde değil (ks. 1)

dalgalan- (ks. 1)-dalgalanma- (ks. 1)

iste- (ks. 5)-isteme- (ks. 2)

ümitli (ks. 1)-ümitsiz (ks. 2)

ol- (ks. 25)-olma- (ks. 4)

Komşuluk (s.46-47) (16 Gösterge, 46 Kullanım Sıklığı):

iste- (ks. 5)-isteme- (ks. 3)

ol- (ks. 14)-olma- (ks. 1)

duy- (ks. 1)-duyma- (ks. 1)

al- (ks. 1)-alma- (ks. 1)

saklayabil- (ks. 1)-saklayama- (ks. 1)

et- (ks. 6)-etme- (ks. 2)

bil- (ks. 5)-bilme- (ks. 1)

gör- (ks. 2)-görme- (ks. 1)

Ben Bir Küçük Kilimim (s.48-49) (12 Gösterge, 25 Kullanım Sıklığı):

sol- (ks. 7)-solma- (ks. 1)

çık- (ks. 4)-çıkma- (ks. 1)

bil- (ks. 3)-bilme- (ks. 1)

görür (ks. 1)-görmez (ks. 1)

yıkanır (ks. 2)-yıkanmaz (ks. 1)

başla- (ks. 2)-başlama- (ks. 1)

Nasrettin Hoca (s.50-51) (6 Gösterge, 11 Kullanım Sıklığı):

ol- (ks. 6)-olma- (ks. 1)
güldür- (ks. 1)-güldürme- (ks. 1)
umut (ks. 1)-umutsuz (ks. 1)

Atasözü Sevgisi (s.52-54) (17 Gösterge, 74 Kullanım Sıklığı):

böyle (ks. 3)-böyle değil (ks. 1)	de- (ks. 21)-deme- (ks. 1)
bil- (ks. 5)-bilme- (ks. 4)	ver- (ks. 2)-verme- (ks. 1)
geç- (ks. 5)-geçme- (ks. 1)	çık- (ks. 8)-çıkma- (ks. 1)
ye- (ks. 5)-yeme- (ks. 2)	bak- (ks. 13)-bakma- (ks. 1)

İlim Kendin Bilmektir (s.56-57) (4 Gösterge, 13 Kullanım Sıklığı):

bil- (ks. 4)-bilme- (ks. 4)
de- (ks. 3)-deme- (ks. 2)

Yelkovan Kuşlarının Efsanesi (s.58-59) (14 Gösterge, 25 Kullanım Sıklığı):

alış- (ks. 1)-alışma- (ks. 1)	bul- (ks. 5)-bulma- (ks. 3)
tak- (ks. 1)-takma- (ks. 1)	çare (ks. 3)-çaresiz (ks. 1)
duyan (ks. 1)-duymayan (ks. 1)	de- (ks. 2)-deme- (ks. 1)
ol- (ks. 3)-olma- (ks. 1)	

Perseid Göktaşı Yağmuru (s.60) (2 Gösterge, 12 Kullanım Sıklığı):

ol- (ks. 8)-olma- (ks. 4)

Karagöz ile Hacivat - İncelik (s.64-68) (18 Gösterge, 86 Kullanım Sıklığı):

karşılaş- (ks. 1)-karşılaşma- (ks. 1)	kal- (ks. 1)-kalma- (ks. 1)
de- (ks. 23)-deme- (ks. 5)	gel- (ks. 10)-gelme- (ks. 1)
ol- (ks. 5)-olma- (ks. 4)	et- (ks. 6)-etme- (ks. 4)
gör- (ks. 1)-görme- (ks. 4)	öğret- (ks. 2)-öğretme- (ks. 1)
çık- (ks. 13)-çıkma- (ks. 3)	

Sabır Sularında (s.69-71) (14 Gösterge, 21 Kullanım Sıklığı):

harlan- (ks. 1)-harlanma- (ks. 1)	anla- (ks. 1)-anlama- (ks. 1)
ol- (ks. 1)-olma- (ks. 1)	çık- (ks. 2)-çıkma- (ks. 2)
git- (ks. 3)-gitme- (ks. 1)	ister (ks. 1)-istememez (ks. 1)
de- (ks. 4)-deme- (ks. 1)	

Dedemin Cep Saati (s.72-73) (6 Gösterge, 9 Kullanım Sıklığı):

bak- (ks. 3)-bakma- (ks. 1)
git- (ks. 2)-gitme- (ks. 1)
onunla (ks. 1)-onsuz (ks. 1)

İstanbul'un Fethinden Viyana Kapılarına (s.74-76) (2 Gösterge, 12 Kullanım Sıklığı):

ol- (ks. 11)-olma- (ks. 1)

Sanatın En Kırılgan Hâli: Yumurta Oyma Sanatı (s.78-81) (28 Gösterge, 53 Kullanım Sıklığı):

kolay (ks. 1)-kolay olmayan (ks. 1)	emekli ol- (ks. 1)-emekli olma- (ks. 1)
gör- (ks. 3)-görme- (ks. 1)	ol- (ks. 16)-olma- (ks. 2)
görür (ks. 1)-görmez (ks. 1)	tut- (ks. 1)-tutma- (ks. 1)
ver- (ks. 4)-verme- (ks. 1)	aç- (ks. 5)-açma- (ks. 1)
güzel (ks. 1)-güzel olma- (ks. 1)	kır- (ks. 5)-kıрма- (ks. 1)
bit- (ks. 1)-bitme- (ks. 1)	dikkatli (ks. 1)-dikkatsiz (ks. 1)

Osman Cemal Bey'in Nar Hakkı (s.82-85) (19 Gösterge, 48 Kullanım Sıklığı):

iyi (ks. 1)-iyi değil (ks. 1)	bil- (ks. 1)-bilme- (ks. 1)
bul- (ks. 3)-bulma- (ks. 3)	gel- (ks. 5)-gelme- (ks. 1)
ol- (ks. 3)-olma- (ks. 3)	et- (ks. 6)-etme-(ks. 3)
de- (ks. 9)-deme- (ks. 1)	iste- (ks. 2)-isteme- (ks. 2)
yap- (ks. 2)-yapma- (ks. 1)	

Alfabeden Kaçan Harflerin Macerası (s.86-87) (3 Gösterge, 2 Kullanım Sıklığı):

sihir (ks. 1)-sihir değil (ks. 1)

Sahibini Arayan Keman (s.88-91) (30 Gösterge, 96 Kullanım Sıklığı):

düşün- (ks. 5)-düşünme- (ks. 1)

ol- (ks. 9)-olma- (ks. 4)

gör- (ks. 7)-görme- (ks. 2)

bak- (ks. 9)-bakma- (ks. 2)

söyle- (ks. 6)-söyleme- (ks. 1)

duy- (ks. 4)-duyma- (ks. 1)

de- (ks. 7)-deme- (ks. 1)

satıl- (ks. 2)-satılma- (ks. 1)

bil- (ks. 6)-bilme- (ks. 2)

gelir (ks. 1)-gelmez (ks. 1)

geç- (ks. 5)-geçme- (ks. 2)

çal- (ks. 7)-çalma- (ks. 1)

ver- (ks. 2)-verme- (ks. 2)

kal- (ks. 1)-kalma- (ks. 1)

iste- (ks. 2)-isteme- (ks. 1)

Babaannemin Soğanları (s.100-102) (24 Gösterge, 51 Kullanım Sıklığı):

geçer (ks. 1)-geçmez (ks. 2)

kullan- (ks. 1)-kullanma- (ks. 1)

fark et- (ks. 2)-fark etme- (ks. 1)

ol- (ks. 15)-olma- (ks. 2)

git- (ks. 2)-gitme- (ks. 1)

ak- (ks. 2)-akma- (ks. 1)

söyle- (ks. 4)-söyleme- (ks. 2)

hatırla- (ks. 1)-hatırlama- (ks. 1)

iste- (ks. 2)-isteme- (ks. 1)

tut- (ks. 2)-tutma- (ks. 1)

gör- (ks. 5)-görme- (ks. 1)

Patates (s.103-104) (6 Gösterge, 10 Kullanım Sıklığı):

sev- (ks. 1)-sevme- (ks. 5)

gir- (ks. 1)-girme- (ks. 1)

kal- (ks. 1)-kalma- (ks. 1)

Balık Adamlar (s.106-108) (12 Gösterge, 38 Kullanım Sıklığı):

gel- (ks. 5)-gelme- (ks. 1)

ol- (ks. 8)-olma- (ks. 4)

iste- (ks. 3)-isteme- (ks. 4)

çağır- (ks. 1)-çağırma- (ks. 1)

git- (ks. 4)-gitme- (ks. 1)

bak- (ks. 5)-bakma- (ks. 1)

Çöpler ve Geri Dönüşüm (s.109-110) (7 Gösterge, 8 Kullanım Sıklığı):

zor (ks. 1)-zor değil (ks. 1)

düşün- (ks. 1)-düşünme- (ks. 1)
at- (ks. 2)-atma- (ks. 2)

Parbat Dağı'nın Esrarı (s.111-113) (12 Gösterge, 32 Kullanım Sıklığı):

ol- (ks. 7)-olma- (ks. 2) bulabil- (ks. 1)-bulama- (ks. 1)
yap- (ks. 7)-yapma- (ks. 1) ver- (ks. 3)-verme- (ks. 2)
iste- (ks. 1)-isteme- (ks. 1) kal- (ks. 5)-kalma- (ks. 1)

5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metinlerin, biçimsel karşıtlıklar açısından metin türlerine göre anlam yapıları şu şekilde belirlenmiştir:

Tablo 5. 5.Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metin türlerinin biçimsel karşıtlıklar açısından anlam yapıları

Metin Türleri	Metin Sayısı	Gösterge		Kullanım Sıklıkları		Toplam	
		f	%	f	%	Gösterge	
						f	%
Hikâye Edici Metinler	15	271	2.62	779	7.52	10.359	100.0
Bilgilendirici Metinler	13	96	1.68	224	3.93	5.705	100.0
Şiirler	8	15	1.8	28	3.37	832	100.0
Toplam	36	382	2.26	1.031	6.1	16.896	100.0

İlgili ders kitabındaki metinler, biçimsel karşıtlıklar bakımından metin türüne göre incelendiğinde oldukça yüksek bir oran saptanmıştır. Gösterge (f=271, %2.62) ve kullanım sıklığı (f=779, %7.52) açısından en yüksek değerlere sahip olan hikâye edici metinler, ders kitabında biçimsel karşıtlıklar bakımından büyük öneme sahiptir. Gerçekleştirilen çözümleme sonucunda gösterge (f=96, %1.68) açısından en düşük oran bilgilendirici metinlerde iken kullanım sıklığı (f=28, %3.37) açısından en düşük oran ise şiir türündedir. Bu veriler biçimsel karşıtlıklar açısından hikâye edici metinlerin ön plana çıktığını kanıtlar niteliktedir.

5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metinlerin; ikili, dereceli, yön gösteren, ilişkisel ve biçimsel karşıtlık çeşitleri toplamının metin türlerine göre anlam yapıları şu şekilde belirlenmiştir.

Tablo 6. 5.Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metin türlerinin zıt anlam yapıları

Metin Türleri	Metin Sayısı	Gösterge		Kullanım Sıklıkları		Toplam	
		f	%	f	%	Gösterge	
						f	%
Hikâye Edici Metinler	15	963	9.30	2.519	24.32	10.359	100.0
Bilgilendirici Metinler	13	384	6.73	728	12.76	5.705	100.0
Şiirler	8	54	6.49	76	9.13	832	100.0
Toplam	36	1.401	8.29	3.323	19.67	16.896	100.0

İlgili metinler genel olarak zıt anlamlılık yapıları konusunda metin türleri bakımından ele alınmıştır. Elde edilen verilere göre gösterge (f=963, %9.30) ve kullanım sıklığı (f=2.519, %24.32) en yüksek olan hikâye edici metinlerin, 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'nda zıt anlamlı kelimelerin varlığı bakımından büyük öneme sahip olduğu ortaya çıkar. Bu veriler incelendiğinde şiir türünün en düşük orana sahip olduğunu görürüz (gösterge f=54, %6.49 ve kullanım sıklığı f=76, %9.13). Veriler 5. sınıf ders kitabındaki şiirlerin genel olarak zıtlıkları kavratmada ve iyi örnekler sunmada yetersiz kaldığını kesinlemektedir.

5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metinlerde kullanılan zıt anlamlı unsurların, zıt anlamlılık çeşitlerine göre anlam yapıları çözümlenmiş ve veriler aşağıdaki gibi tespit edilmiştir:

Tablo 7. 5.Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki zıt anlamlı unsurların zıt anlamlılık çeşitlerine göre anlam yapıları

Zıt Anlamlılık Çeşitleri	Metin Sayısı	Gösterge		Kullanım Sıklıkları		Toplam	
		f	%	f	%	Gösterge	
						f	%
İkili Karşıtlıklar	36	595	3.52	1.213	7.18	16.896	100.0
Dereceli Karşıtlıklar	36	304	1.80	521	3.08	16.896	100.0
Yön Gösteren Karşıtlıklar	36	54	.32	101	.60	16.896	100.0
İlişkisel Karşıtlıklar	36	66	.39	457	2.70	16.896	100.0
Biçimsel Karşıtlıklar	36	382	2.26	1.031	6.1	16.896	100.0
Toplam	36	1.401	8.29	3.323	19.67	16.896	100.0

Çalışmamızda yer alan 36 metin zıt anlamlılık çeşitlerine göre ayrı ayrı incelenmiştir. İncelenen metinlerde bulunan örneklerin yüzdelik oranları hesaplanmıştır. Veriler incelendiğinde metinlerde gösterge f=595, %3,52 ve kullanım sıklığı f=1.213, %7.18 değerleri ile en yüksek orana sahip olan zıt anlamlılık çeşidi ikili karşıtlıklar; gösterge f=54, %0.32 ve kullanım sıklığı f=101, %0.60 ile en düşük orana sahip olan zıt anlamlılık çeşidi ise yön gösteren karşıtlıklardır. Veriler 5. sınıf ders kitabındaki metinlerin yön gösteren karşıtlıklar ile ilgili örnekler sunmada yetersiz kaldığını gösterir.

5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metin türlerinin karşıtlık çeşitlerine göre anlam yapıları şu şekilde belirlenmiştir:

Tablo 8. 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı’ndaki metin türlerinin karşıtlık çeşitlerine göre anlam yapıları

		Karşıtlık Çeşitleri																							
		İkili Karşıtlıklar				Dereceli Karşıtlıklar				Yön Gösteren Karşıtlıklar				İlişkisel Karşıtlıklar				Biçimsel Karşıtlıklar				Toplam			
		Gösterge		Kullanım Sıklıkları		Gösterge		Kullanım Sıklıkları		Gösterge		Kullanım Sıklıkları		Gösterge		Kullanım Sıklıkları		Gösterge		Kullanım Sıklıkları					
Metin Türleri	Metin Sayısı	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	Gösterge			
																						f	%		
Hikâye Edici Metinler	15	409	3.95	899	8.68	192	1.85	350	3.38	41	.40	85	.82	50	.48	406	3.92	271	2.62	779	7.52	10.359	100.0		
Bilgilendirici Metinler	13	157	2.75	277	4.86	102	1.79	160	2.80	13	.23	16	.28	16	.28	51	.89	96	1.68	224	3.93	5.705	100.0		
Şiirler	8	29	3.49	37	4.45	10	1.2	11	1.32	0	0	0	0	0	0	0	0	15	1.8	28	3.37	832	100.0		
Toplam	36	595	3.52	1.213	7.18	304	1.80	521	3.08	54	.32	101	.60	66	.39	457	2.70	382	2.26	1.031	6.1	16.896	100.0		

5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metinler, metin türlerine göre tüm karşıtlık çeşitlerinde incelendiğinde gösterge (f=595, %3.52) ve kullanım sıklığı (f=1.213, %7.18) açısından en yüksek değerlere sahip olan hikâye edici metinler ilgili ders kitabında zıt anlamlı kelimelerin varlığı bakımından büyük öneme sahiptir. Tablodaki veriler incelendiğinde şiir türünde yön gösteren karşıtlık ve ilişkisel karşıtlık çeşitlerinde zıt anlamlı hiçbir örneğe rastlanmamıştır. Bu da 5. sınıf ders kitabındaki şiirlerin zıtlıkları kavratmada ve iyi örnekler sunmada yetersiz kaldığının göstergesidir.

4.6. Farklı Zıt Anlam Örnekleri

O Geliyor (s.36-37)

ölüm (ks. 1)-diril- (ks. 1)

Karagöz ile Hacivat – İncelik (s.64-68)

uyku (ks. 1)-uyan- (ks. 2)

Osman Cemal Bey'in Nar Hakkı (s.82-85)

öl- (ks. 1)-hayat (ks. 1)

Sahibini Arayan Keman (s.88-91):

düzeltil- (ks. 2)-bozul- (ks. 1)

Babaannemin Soğanları (s.100-102):

karanlık (ks. 1)-aydınlık- (ks. 1)

Patates (s.103-104):

kötüle- (ks. 1)-övgü (ks. 1)

Balık Adamlar (s.106-108):

üzül- (ks. 1)-sevinçli (ks. 1)-mutluluk (ks. 1)

Çöpler ve Geri Dönüşüm (s.109-110):

uzaklaş- (ks. 1)-yakın (ks. 1)

Parbat Dağı'nın Esrarı (s.111-113):

yakınlık (ks. 1)-uzak (ks. 1)-uzaklaş- (ks. 1)

öl- (ks. 3)-yaşam (ks. 1)

gibi örneklerde bir yanı isim bir yanı fiil olan sözcük çiftleri arasında anlamsal olarak incelendiğinde bir zıtlık tespit edilmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

V. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma kapsamında yapılan literatür taramasında daha önceki çalışmalarda, araştırmacıların çalışmalarında biçimsel yapılara ağırlık verdikleri ancak anlam konusunu ikinci plana attıkları tespit edilmiştir. Bununla birlikte son yıllarda yapılan çalışmalarda anlam konusu araştırmacılarca ele alınmaya başlanmış ancak bu çalışmaların yeterli olmadığı düşünülmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan deneme, TEOG vb. sınavlarda anlam sorularının sayısının arttığı gözlenmektedir. Bu da anlam konusunun öneminin giderek arttığının göstergesidir.

Türkçe öğretim materyalleri içerisinde yer alan ders kitaplarında anlam konusunun metin türlerine göre yeterli düzeyde olup olmadığı problemi araştırmamızda merak uyandırmıştır. Türkçe dersi öğretim materyalleri hazırlanırken kullanılan materyallerin kalitesi, kazanımlarla uyumu ve konuyu kavratma yeterliliği öğretimin başarılı gerçekleştirilmesi açısından son derece önemlidir. Bu sebeple Türkçe ders kitapları hazırlanırken kullanılacak metinler büyük bir dikkatle seçilmeli ve gittikçe önemi artan anlam konusunun kavratıcı örneklerine bu metinlerde sıkça yer verilmelidir. Son yıllarda anlam çalışmalarının büyük bir öneme sahip olmasına ve metinlerde sıkça bu örneklerle yer verilmesinin gerekliliğine rağmen bu çalışmamızda incelenen 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki metinler metin türlerine göre zıt anlamlılık konusunda tarandığında ikili karşıtlıklar çeşidinde en düşük oranın bilgilendirici metinlerde olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgulardan hareketle bilgilendirici metinlerin içeriğindeki ikili karşıtlık gösteren sözcük örneklerinin sayısı artırılabilir. İlgili ders kitabında yön gösteren karşıtlık çeşidinde hikâye edici ve bilgilendirici metin türlerinde çok düşük bir oran tespit edilmiş, şiir türünde de konuyla ilgili hiçbir örneğe rastlanmamıştır. Bu verilerden hareketle 5. sınıf öğrencilerinin yön gösteren karşıtlıklar konusunu öğrenmede problem yaşayacakları, günlük hayatta bu dilsel ifadeleri edinmeleri ve kullanmaları açısından yetersiz kalacakları sonucuna varılabilir. Elde edilen bulgular bu ders kitabında yer verilen şiirlerin ve diğer metin türlerinin içeriğindeki yön gösteren karşıtlıklar örneklerinin sayısının artırılması gerçeğini ortaya çıkarmıştır. İlişkisel karşıtlık çeşidine göre ilgili metinler incelendiğinde en yüksek

oranın hikâye edici metinlerde olduğu tespit edilmiş, şiir türünde de konuyla ilgili hiçbir örneğe rastlanmamıştır. Bu veriler ders kitabında kullanılan şiirlerin ilişkisel karşıtlık konusunu kavratması noktasında sorun çıkmasına neden olacağının göstergesidir. Söz konusu ders kitabındaki şiir örnekleri ilişkisel karşıtlıklar konusunu kavratmada yeterli örneği barındıracak nitelikte seçilmelidir. Metinler çözümlendiğinde hikâye edici metin türünün ikili karşıtlık, dereceli karşıtlık, yön gösteren karşıtlık, ilişkisel karşıtlık ve biçimsel karşıtlık türlerinde büyük bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Elde edilen bulgulardan yola çıkarak hikâye edici metin türünün karşıtlık konusunu öğretmede diğer metin türlerine göre ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Genel olarak tüm karşıtlık çeşitleri incelendiğinde en düşük oranın şiir türünde olduğu göze çarpar. Bu da ilgili ders kitabının etkililiğini sekteye uğratacaktır. Bundan sonrasında ders kitabı için seçilecek şiirlerin zıtlık konusunu kavratıcı örnekler içermesi dikkat edilmesi gereken bir nokta olmalıdır. Metinler karşıt anlamlılık çeşitlerine göre incelendiğinde ise en yüksek oranın ikili karşıtlıklarda en düşük oranın yön gösteren karşıtlıklarda olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular ders kitabının yön gösteren karşıtlıklar ile ilgili örnekler sunmada yetersiz kaldığının göstergesidir. Konuyla ilgili kazanımın Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda 5. sınıfta olmasından ötürü 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı karşıt anlamlılık çeşitlerinin hepsiyle ilgili örneği çok miktarda ve birbirine yakın oranda barındırmalıdır. Çünkü bu özellik ders kitabının karşıt anlamlılık konusunu kavratma yeterliliği açısından büyük önem arz etmektedir.

Benzer konuda daha sonra yapılacak çalışmalarda;

* Konuyla alakalı tarama ilgili kazanımın 5. sınıfta olmasından ötürü sadece 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'nda yapılmıştır. Daha kapsamlı genellemeler elde edebilmek için 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitapları da zıt anlamlılık konusunda incelenebilir.

* İlgili konuda tek bir anlam türüne bağlı kalmadan farklı anlam türleri üzerinden de çalışmalar yürütülerek sonuçlar kıyaslanabilir.

* Anlam konusunda yapılacak olan tarama yöntemiyle elde edilen verilere ek olarak öğrencilere konuyla ilgili uygulanacak olan anket sonuçları üzerinden de çıkarımlar yapılabilir.

SON BÖLÜM

Son bölüm kaynaklar ve öz geçmiş kısımlarından oluşmaktadır.

KAYNAKLAR

- Ahanov, K. (2008). *Dil Bilimin Esasları* (Çev. Murat Ceritoğlu). Ankara, TDK Yayınları.
- Akçataş, A. (2011). Türkiye Türkçesi Atasözleri ve Deyimlerinde Karşıt Anlamlılık İlişkileri Üzerine Bir İnceleme. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* (Volume 6/1), 311-322, Turkey.
- Akpınar, B. (2009). *Eğitim ve Program. Elazığ, Data Yayınları.*
- Aksan, D. (1975). Ana Dili. *Türk Dili Dergisi*, Ankara, 285.
- Aksan, D. (1994). Anlambilim, İlgili Alanlar ve Türkçe. *A.Ü. TÖMER Dil Dergisi*, Özel Sayı 16, 118-124.
- Aksan, D. (2003). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* (2. Baskı). Ankara, TDK Yayınları.
- Aksan, D. (2007). *Türkiye Türkçesinin Dünyü, Bugünü, Yarını* (5. basım). Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2015). *Türkçenin Sözcük Varlığı*. Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2016). *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Arslan, A. (2009). Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı ve Türkçe Öğretimi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 143-154.
- Aslan Erol, H. (2008). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri*. Ankara, TDK Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara, TDK Yayınları.
- Baranoğlu, Ş. (2011). Ad Vermede Zıtlık ve Benzerlik. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* (Volume 6/1), 704-715.
- Barın, E. (2003). Yabancılarla Türkçenin Öğretiminde Temel Söz Varlığının Önemi. *TÜBAR-XIII*.
- Başdaş, C. (2006). Türkçe Organ Adlarında Kelime Sonu -k Ünsüzü ve Çokluk. *İlmi Araştırmalar*, 21, 45-57.
- Budak, Y. (2000). Sözcük Öğretimi ve Sözlüğün İşlevi. *Dil Dergisi*, 92.

- Çotuksöken, Y. (2012). *Türkçe Anlamdaşlar ve Karşıt anlamlılar Sözlüğü (1. Basım)*. İstanbul, Papatya Yayıncılık.
- Demir, S. (2014). *Ortaokul (6,7,8) Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Anlam Yapısı ile Bunlara İlişkin Öğretmen Görüşleri ve Öğrencilerin Özyeterlik Algıları* Yayımlanmamış doktora tezi, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Demirci, K. (2014). *Türkoloji İçin Dilbilim Konular Kavramlar Teoriler (Genişletilmiş 2. Baskı)*. Ankara, Anı Yayıncılık.
- Demirel, Ö. (1999). *Türkçe Öğretimi*. Ankara, Pegem A Yayıncılık.
- Dilidüzgün, Ş. (2014). Türkçe Öğretiminde Sözcük Öğretme Yöntemlerinin Yeterliliği. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(17).
- Duman, M. A. (2015). *Dilde Belirsizlik ve Eş Anlamlılık*. İstanbul, Litera Yaayncılık.
- Ercilasun, A. B. (2010). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara, Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (2008). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul, Bayrak Basım Yayım Tanıtım.
- Eziler Kıran, A. (2014). Dilbilim, Anlambilim ve Edimbilim. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic (Volume 9/6)*, 719-729..
- Göçer, A. (2009). Türkçe Eğitiminde Öğrencilerin Söz Varlığını Geliştirme Etkinlikleri ve Sözlük Kullanımı. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic (Volume 4/4)*.
- Günay, D. (2007). *Sözcükbilime Giriş*. İstanbul, Multilingual.
- Haşim, A. (1981). *Gurebahâne-i Laklakan ve Frankfurt Seyahatnâmesi*. Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hazar, M. (2014). *Türkçe (Sözcük) Anlam Bilimi I*. Konya, Eğitim Yayınevi.
- Hengirmen, M. (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara, Engin Yayınları.
- <http://tr.m.wikipedia.org> ; 20.04.2017 tarihinde erişilmiştir.
- <https://www.tarihtarih.com/?syf=26&Syz=355604>; 24.01.2017 tarihinde erişilmiştir.
- Karaağaç, G. (2013). *Anlam (Anlam Bilimi ve İletişim)*. İstanbul, Kesit Yayınları.

- Karaman, İ. B. (2009). Türkçede Anlam Karşıtlığı. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic (Volume 4/8)*.
- Karatay, H. (2007). Kelime Öğretimi. *GÜ Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27 (1), 141-153.
- Kerimoğlu, C. (2014). *Kuram ve Uygulamalarla Dilbilim Göstergebilim ve Türkoloji Genel Dilbilime Giriş (1.Baskı)*. Ankara, Pegem Akademi.
- Kılıç, V. (2009). *Anlambilime Giriş*. İstanbul, Papatya Yayınları.
- Kıran, Z. ve Eziler Kıran, A. (2013). *Dilbilime Giriş (4.Baskı)*. Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara, TDK Yayınları.
- Köktürk, Ş. ve Eyri, S. (2013). Dilbilim ve Göstergebilim: Ferdinand de Saussure ve Göstergebilimi Anlamak. *SAÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, II.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. (Volume I). Cambridge, Cambridge University Press.
- Lyons, J. (1983). *Kuramsal Dilbilime Giriş* (Çev. Ahmet Kocaman). Ankara, TDK Yayınları.
- Martinet, A. (1998). *İşlevsel Genel Dilbilim* (Çev. Berke Vardar). İstanbul, Multilingual
- Mert Lüle, E. (2010). *Etkinliklerle Sözcük Öğretimi*. Ankara, Anı Yayıncılık.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2015). *Türkçe Dersi (1-8. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara.
- Özbay, M. ve Melanlıoğlu, D. (2008). Türkçe Eğitiminde Kelime Hazinesinin Önemi. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, V(1), 30-45.
- Özbay, M. ve Melanlıoğlu, D. (2009). Türkçe Öğretiminde Deyimlerin Öğretme Öğrenme Süreci Bakımından Değerlendirilmesi. *Millî Eğitim Dergisi*, 181, 8-19.
- Özbay, M. (2011). *Özel Öğretim Yöntemleri II*. Ankara, Öncü Kitap.
- Özbay, M. (Ed.) (2012). *Türkçe Eğitimi Açısından Dil Bilgisi Öğretimi*. Ankara, Pegem Akademi.
- Öztürk, F. (2015). *Yabancılar İçin Eş ve Zıt Anlamlı Sözcükler Sözlüğü*. İstanbul, Kesit Yayınları.
- Saussure, F.D. (2001). *Genel Dilbilim Dersleri* (Çev. Berke Vardar). İstanbul, Multilingual.
- Sever, S. (2000). *Türkçe Öğretimi ve Tam Öğrenme*. Ankara, Anı Yayıncılık.
- Sinan, A. T. (2015). *Türkçenin Deyim Varlığı*. İstanbul, Kesit Yayınları.

- Tuğlacı, P. *Türkçede Anlamdaş ve Karşıt Kelimeler Sözlüğü*. İstanbul, İnkılap Kitapevi.
- Türk Dil Kurumu. (1949). *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara, TDK, 57.
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Yazım Kılavuzu*. Ankara, TDK.
- Türk Dil Kurumu. (2009). *Türkçe Sözlük*. Ankara, TDK.
- Vahapzade, B. (1999). *Vatan Millet Ana Dili*. Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü (2.Baskı)*. İstanbul, Multilingual.
- Yalçın, S. K. ve Özek, F. (2006). Söz Varlığının Temel Dil Becerilerinin ve Akademik Disiplinlerin Kazanımına Olan Etkileri. *Millî Eğitim Dergisi*, 171.
- Yalım, Ö. (2006). *Türkçede Yakın ve Karşıt Anlamlılar Sözlüğü*. Ankara, İmge Kitapevi.
- Yurtbaşı, M. (2012). *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul, Excellence Publishing Yayınları.
- Zeytinkaya, D. ve Büker, M. (2013). Eş Anlamlı ve Zıt Anlamlı Kelime Öğretiminin Dil Edinimindeki Yeri ve Önemi. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic (Volume 8/10)*, Ankara, 185-191.

EKLER

Ek 1. Turnitin Benzerlik Raporu

ORTAOKUL 5. SINIF TÜRKÇE DERS KİTABINDAKİ METİNLERDE BULUNAN ZİT ANLAMLI KELİMELE VE BU KELİMELEİN PROGRAMDAKİ KAZANIMLARLA UYUMU

Yazar Buse Zengin

Gönderim Tarihi: 05-Eyl-2017 03:13PM (UTC+0300)

Gönderim Numarası: 843082226

Dosya adı: TEZ_D_zenlenmi.docx (110.3K)

Kelime sayısı: 19773

Karakter sayısı: 127281

Celal YILMAZ

Bilgisayar İletkeni

ORTAOKUL 5. SINIF TÜRKÇE DERS KİTABINDAKİ METİNLERDE BULUNAN ZİT ANLAMLI KELİMELE VE BU KELİMELEİN PROGRAMDAKİ KAZANIMLARLA UYUMU

ORJİNALLİK RAPORU

%7	%6	%2	%3
BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	www.cokbilgi.com İnternet Kaynağı	%1
2	lisanveedebiyat.blogcu.com İnternet Kaynağı	%1
3	www.eskieserler.com İnternet Kaynağı	%1
4	content.lms.sabis.sakarya.edu.tr İnternet Kaynağı	<%1
5	www.siruskoleji.com İnternet Kaynağı	<%1
6	gencalinnotlari.blogspot.com İnternet Kaynağı	<%1
7	openaccess.inonu.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	<%1
8	Submitted to Istanbul University Öğrenci Ödevi	<%1

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Buse ZENGİN
Doğum Yeri : Elazığ
Doğum Tarihi : 07.01.1991
Telefon : 0538 7881189
e-mail : buse_zengin_23@hotmail.com

Eğitim

Lise : Hıdır Sever Lisesi (Elazığ, 2005-2009)
Üniversite : Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi
Bölümü (Elazığ, 2009-2013)

İş Deneyimleri

VAN / Çatak Kayaboğazı Ortaokulu, Türkçe Öğretmeni (2013-2016); VAN / İpekyolu Fevzi Geyik Ortaokulu, Türkçe Öğretmeni (2016 Eylül-2017 Şubat); VAN / Edremit Ş. J. Plt. Yb. Yusuf Turgut Ortaokulu Türkçe Öğretmeni (2017 Şubat-Devam Ediyor).